

ΥΠ.ΠΟ.Α. ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΧΑΝΙΩΝ - ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ ΔΗΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ – ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΟΡΙΣΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

ΒΑΣΕΙ ΤΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΓΙΑ ΕΚΠΟΝΗΣΗ ΤΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ:

**ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ
ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΩΡΙΜΑΝΣΗΣ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ – ΑΠΟΔΟΣΗΣ ΧΡΗΣΕΩΝ –
ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΩΝ ΝΕΩΡΙΩΝ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ**

Ιστορικό - Πρόταση αποκατάστασης και επανάχρησης - Νέες κατασκευές
Συνάψεις Η/Μ εγκαταστάσεων - Ακουστική - Φωτισμός

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ Ομάδα Αρχιτεκτόνων Π.Κ. Νίκος Σκουτέλης - Καθηγητής Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχ. Π.Κ. Κλήμης Ασλανίδης - Επικ. καθ. Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχ. Π.Κ. Σύμβουλοι Mario Piana - Καθηγητής IUAV Βενετίας, Σύμβουλος Μαρία Μανδαλάκη - Επικουρη καθηγήτρια Σχολής Αρχ. Μηχ. Π.Κ. Γιάννης Τσάρας - Αναπλ. καθηγητής Σχολής Αρχ. Μηχ. Π.Κ. Ομάδα Φοιτητών Σχολής Αρχιτεκτόνων Π.Κ. Γιάννης Κορκίδης - Κωνσταντίνος Σιγάλας – Βασίλης Τουρλίδας Ιωάννης Τρουλλινός - Αφροδίτη Λαγουδάκη Μυρτώ Ζαφειρέλη Χριστίνα Αραπάκη – Γαβριήλ Νύκταρης - Γιάννης Σημαντηράκης	Εξωτερικοί συνεργάτες Άννα Τσιτωνάκη Αρχιτέκτων μηχαν. ΜΠΣ αποκαταστάσεων Π.Κ. Δημήτρης Γρηγοριάδης Αρχιτέκτων μηχαν. Περιβαλλοντολόγος Msc Αντώνης Καραμήτρου Αρχ. μηχαν. ΜΠΣ αποκαταστάσεων Π.Κ. Ευάγγελος Κωλέτσος Αρχ. μηχαν. ΜΠΣ αποκαταστάσεων Π.Κ. Νίκος Παπαδάκης - Δρ. φυσικός Υπολογιστικής Ακουστικής Ηλίας Κανατάκης - Η/Μ μηχανικός Γιώργος Τζούγκαρης - Μηχανολόγος Μηχανικός TETRAKTYΣ Ηλεκτρολόγοι Μηχανολόγοι Μηχανικοί LUUN O.E. – Σύμβουλοι Φωτισμού ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ Μάρτιος - Νοέμβριος 2022
---	--

Οι συντάξαντες

Χανιά, 4 Νοεμβρίου 2022

Αντώνης Μυλωνάς
Αρχιτέκτων Μηχανικός

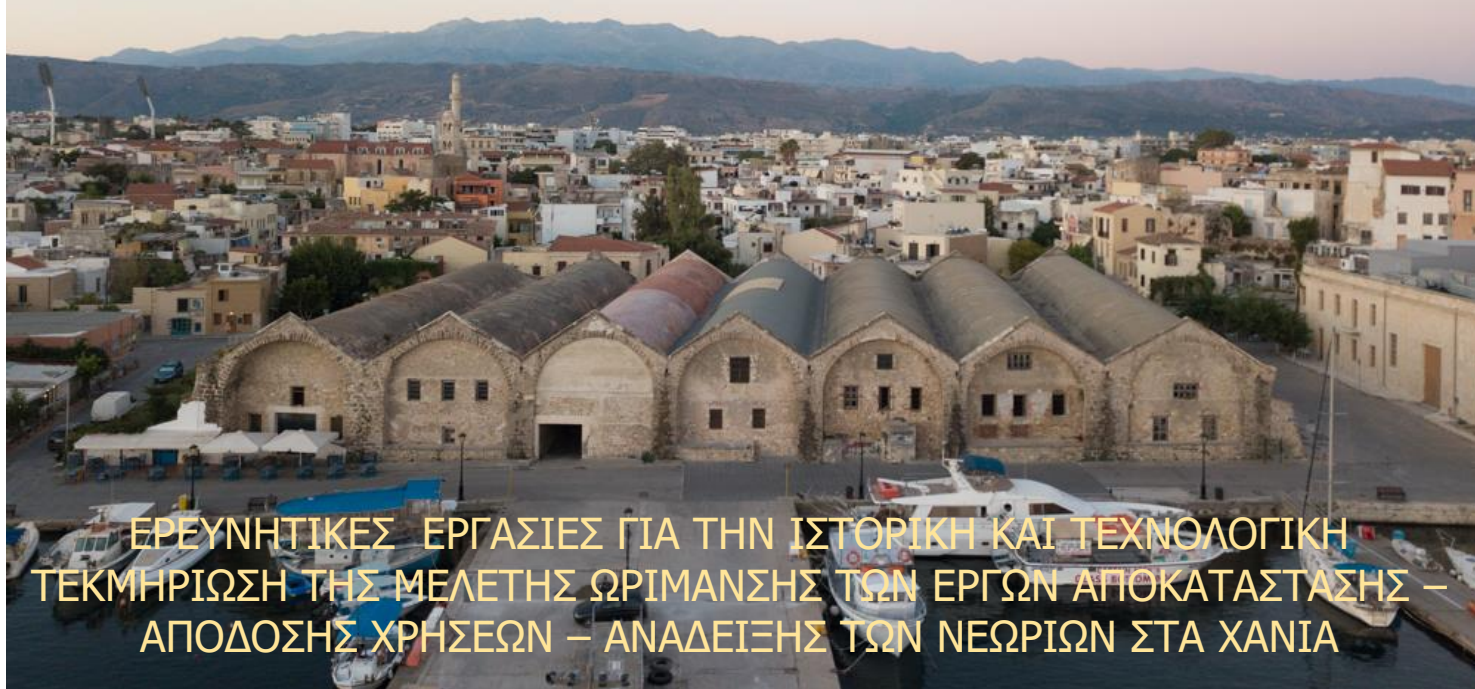
Μαργαρίτα Μπατάκη
Αρχιτέκτων Μηχανικός

ΘΕΩΡΗΣΗ

Ο Αναπληρωτής Δ/ΝΤΗΣ Τ.Υ. ΔΗΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ
Γιώργος Ευθυμίου – Μηχανολόγος Μηχανικός

ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ

ΥΠ.ΠΟ.Α. ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΧΑΝΙΩΝ - ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ ΔΗΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ – ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ
ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΩΡΙΜΑΝΣΗΣ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ –
ΑΠΟΔΟΣΗΣ ΧΡΗΣΕΩΝ – ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΩΝ ΝΕΩΡΙΩΝ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ

Α' φάση έργου

Ιστορική τεκμηρίωση – Απόδοση/ερμηνεία αρχειακών πηγών
Αρχιτεκτονική αποτύπωση/Οικοδομική ιστορία / Παθολογία
Ανάλυση καλών πρακτικών νέων χρήσεων διεθνώς
Πρόταση αποκατάστασης και επανάχρησης

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

Ομάδα Αρχιτεκτόνων Π.Κ.

Νίκος Σκουτέλης - Καθηγητής Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχ. Π.Κ.
Κλήμης Ασλανίδης - Επίκουρος καθ. Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχ. Π.Κ.

Σύμβουλοι

Mario Piana - Καθηγητής IUAV Βενετίας, Σύμβουλος
Μαρία Μανδαλάκη - Επίκουρη καθηγήτρια Σχολής Αρχ. Μηχ. Π.Κ.
Δέσποινα Διμέλλη - Αναπληρώτρια καθηγήτρια Σχολής Αρχ. Μηχ. Π.Κ.

Ομάδα Φοιτητών Σχολής Αρχιτεκτόνων Π.Κ.

Γιάννης Κορκίδης - Κωνσταντίνος Σιγάλας
Βασίλης Τουρλίδας - Γιάννης Τρουλλινός
Εξωτερικοί συνεργάτες
Άννα Τσιτωνάκη - Αρχιτέκτων μηχ. ΜΠΣ αποκαταστάσεων Π.Κ.
Δημήτρης Γρηγοριάδης - Αρχιτέκτων μηχ. Περιβαλλοντολόγος Msc
TOP.E.K. τοπογραφίες – Στέλιος Καλατζής

Ομάδα Ιστορικών

Elisabetta Molteni - Αναπληρώτρια καθηγήτρια Università Cà Foscari
Ηλίας Κολοβός - Αναπληρωτής καθηγητής Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.
Melis Cankara - Δρ Ιστορικός της Τέχνης - Αρχιτεκτονικής Παν.Κρήτης
Silvia Peressutti Δρ Ιστορικός της Τέχνης Università Cà Foscari
Alberto Perez Negrete Δρ Ιστορικός της Τέχνης Università Cà Foscari

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ

Σεπτέμβριος 2020 – Μάρτιος 2021

<u>Περιεχόμενα έκθεσης</u>	<u>σελίδα</u>
Εισαγωγικά	3
A. Ιστορική τεκμηρίωση	5
Απόδοση/Ερμηνεία αρχαιικών πηγών	
B. Αρχιτεκτονική αποτύπωση/Οικοδομική ιστορία	14
Γ. Παθολογία	40
Δ. Ανάλυση καλών πρακτικών νέων χρήσεων διεθνώς	54
Ε. Αρχές σχεδιασμού - Προτάσεις νέα χρήσης	64

Κατάλογος σχεδίων Αρχιτεκτονικής Αποτύπωσης – Ιστορικών Φάσεων - Παθολογίας 80

Εισαγωγικά

Η παρούσα έκθεση με τα συνοδευτικά παραρτήματα συνοψίζει τα πορίσματα της έρευνας της ομάδας των αρχιτεκτόνων μηχανικών του Πολυτεχνείου Κρήτης στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος που ανατέθηκε με την από 4^{ης} Ιουλίου 2020 Προγραμματική Σύμβαση Πολιτισμικής Ανάπτυξης μεταξύ του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, της Περιφέρειας Κρήτης, του Δήμου Χανίων και του Πολυτεχνείου Κρήτης. Σκοπός της έρευνας είναι η ιστορική και τεχνολογική τεκμηρίωση των έργων που θα αποδώσουν στην πόλη τους επτά θόλους των βενετικών νεωρίων με νέα χρήση.

Το πρώτο μέρος της έρευνας δομήθηκε σε τρία στάδια: Στο **πρώτο παραδοτέο** δόθηκε εκτενής περιγραφή της μεθοδολογίας διερεύνησης από τις επιμέρους ερευνητικές ομάδες και αναδιατάχτηκε το υφιστάμενο αρχειακό υλικό που σχετίζεται με την ιστορία της κατασκευής και με τις επεμβάσεις που εφαρμόστηκαν στο μνημειακό συγκρότημα κατά τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες. Η κάθε ομάδα ερευνητών εκεί κατέθεσε αναλυτικά τον τρόπο προσέγγισης του υλικού της και δόθηκαν τα αποτελέσματα των τοπογραφικών και άλλων μετρητικών μεθόδων απόδοσης του μνημείου και αξιολογήθηκε η σημασία του συγκροτήματος με πλαίσιο αναφοράς την συγκρότηση και τις προοπτικές οργάνωσης της παλιάς πόλης.

Κατά τη φάση καθαρισμού των χώρων και πριν μετακινηθούν τα εργαστήρια της Εφορείας Αρχαιοτήτων Χανίων παραγγέλθηκε στον φωτογράφο Γιώργο Αναστασάκη η αποτύπωση της συγκεκριμένης εικόνας ως τεκμήριο των καιρών μας. Πολλές από αυτές τις φωτογραφίες έχουν χρησιμοποιηθεί στο πρώτο μέρος της παρούσης.

Γ.Αναστασάκης, Ο αδριάντας του πρίγκηπα αρμοστή εντός του δεύτερου από δυτικά νεωρίου

Στο **δεύτερο παραδοτέο** παρουσιάστηκε όλο το εύρος των διερευνήσεων, με ολοκληρωμένη την τοπογραφική και αρχιτεκτονική αποτύπωση. Ολοκληρώθηκαν οι γεωλογικές τεκμηριώσεις και συνεχίστηκαν στο σύνολο των χώρων με συνδυασμό μεθόδων γεωσκόπησης – γεωραντάρ και η αναγνώριση της δομής του εδάφους στην ευρύτερη περιοχή του λιμανιού προκειμένου να επαληθεύονται τα διαγράμματα του εδάφους και να τροφοδοτείται τόσο η ιστορική εντρύφηση όσο και η δομοστατική έρευνα. Παράλληλα ελήφθησαν δείγματα από τα υλικά δόμησης, λίθοι και κονιάματα και από τις επικαλύψεις στους θόλους, τα οποία αναλύθηκαν στα συναφή εργαστήρια του Πολυτεχνείου και παρουσιάζονται στα παραρτήματα **Δ** και **Ε**. Ολοκληρώθηκαν τα τρισδιάστατα μοντέλα στατικής συμπεριφοράς προς ανάδειξη της συμπεριφοράς των τοίχων και των θόλων σε συσχετισμό με την δεδομένη παθολογία.

Σε αυτό το στάδιο έγινε η αποτίμηση των δυνατοτήτων των χώρων και σε σχέση με το ύψος και την σύγχρονη δυναμική του σχεδιάστηκε η διάρθρωση των νέων χρήσεων και αποδόθηκαν συγκεκριμένες δυνατότητες ανά ενότητα και ανά ομάδες των νεωρίων.

Στην **τρίτη φάση** ενοποιούνται και εξειδικεύονται τα δεδομένα της τεκμηρίωσης όλων των ομάδων, τα οποία συνδυάζονται με ζητήματα βιωσιμότητας, προκειμένου να ανταποκρίνονται τα οικονομικά μεγέθη της χρήσης σε εκείνα των εσόδων και βεβαίως εκτιμώντας το πολλαπλασιαστικό όφελος που αναμένεται τόσο για την οικονομία της πόλης, όσο και για την κοινωνική συνοχή. Παράλληλα παρουσιάζονται οι προτάσεις για την στερέωση των ιστορικών δομών, για την ανάδειξή τους και βεβαίως η πληρέστερη επεξεργασία προτάσεων για το ύψος της αρχιτεκτονικής επίλυσης η οποία καλείται να επενδύσει τις νέες λειτουργικές ανάγκες.

Η έρευνα για την ιστορική και την τεχνική τεκμηρίωση συνεχίζει να αποδίδει νέα δεδομένα για το ευρύτερο συγκρότημα του λιμανιού, τόσο από τα αρχεία της Ιταλίας όσο και από εκείνο της Προεδρίας της Τουρκικής Δημοκρατίας. Τα νέα στοιχεία εμπλουτίζουν τη γνώση μας για το μνημείο και πυροδοτούν στη σκέψη εικόνες που συνάδουν με τις σύγχρονες αναζητήσεις. Μέρος του τεκμηριωτικού υλικού αποτελούν οι φωτογραφίες και οι μαρτυρίες για την πορεία των νεωρίων κατά τα τελευταία εκατό χρόνια, από την στιγμή που η δική μας προσέγγιση αποβλέπει στην αποκατάσταση και στην ένταξη των χώρων στη ζωή της πόλης. Σε αυτή την φάση της προσέγγισης, άξιος συνοδός της ομάδας μας είναι ο κύριος Μανώλης Μανούσακας, εξαιρετικός γνώστης της ιστορίας της πόλης και συλλέκτης σπάνιου φωτογραφικού υλικού σχετικού με την ευρύτερη ενότητα των Χανίων.

Η συνεχής αλληλεπίδραση της ιστορικής έρευνας, των επιτόπιων παρατηρήσεων, των εργαστηριακών ελέγχων και της ανάλυσης των σύγχρονων συνθηκών στην πόλη πιστεύουμε ότι ωρίμασε στην προοπτική υποστήριξης μιας συγκροτημένης ιδέας σχετικά με την αξία και την φέρουσα ικανότητα του μνημειακού συνόλου ως προς τις νέες του χρήσεις. Η ολοκλήρωση λοιπόν της πρώτης αυτής φάσης της έρευνας αποτελεί ενδιάμεση στάση για την ανασυγκρότηση των δεδομένων και στοχασμού, στην εκκίνηση της τελικής πορείας των προτάσεων για στερέωση και νέες χρήσεις στους θόλους. Προς αυτή την τελική πορεία, οι συνεργάτες μηχανολόγοι-ηλεκτρολόγοι και ο τεχνικός της ακουστικής των χώρων αναλύουν την φέρουσα ικανότητα των χώρων και των λιθοδομών σε συνάρτηση με την αναζητούμενη ενεργειακή υποστήριξη για κάθε

Γ. Αναστασάκης, Ο πάγκος εργασίας του σιδερά στο 6^ο νεώριο

A. Ιστορική τεκμηρίωση

Απόδοση/Ερμηνεία αρχειακών πηγών

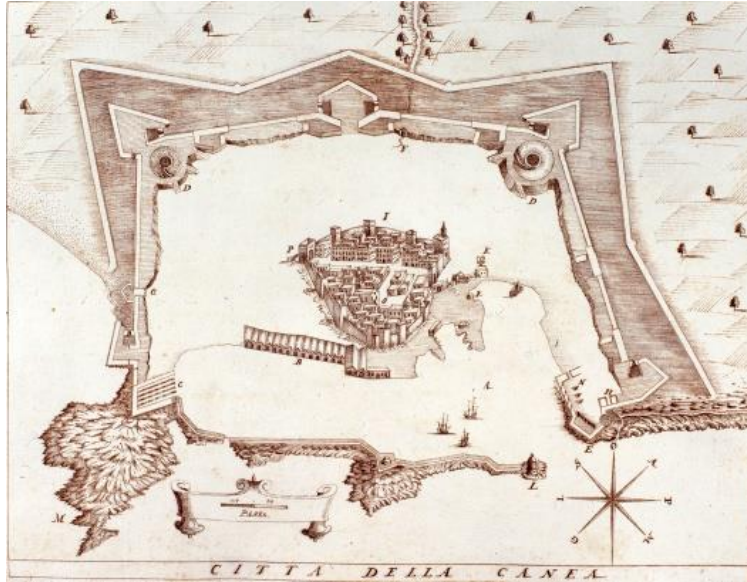
Η ιστορική έρευνα για τα νεώρια διεξήχθη παράλληλα σε τρία μέτωπα: Βενετία – Κωνσταντινούπολη – Χανιά. Στα αρχεία της Βενετίας αναδύθηκαν από τις σχετικές με την Κρήτη σειρές εγγράφων νέα ευρήματα, αναφορές αξιωματούχων και απεικονίσεις, οι οποίες ήταν αδημοσίευτες και άγνωστες στους ερευνητές. Τα στοιχεία που προκύπτουν από τα έγγραφα συμπληρώνουν και εν μέρει ανατρέπουν τις πληροφορίες για τα έργα στο λιμάνι των Χανίων από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα και μετά, όπως παρουσιάζονται στο έργο των Giuseppe Gerola και Στέργιου Σπανάκη, στους οποίους τοποθετούνται οι σύγχρονοί μας ιστορικοί στην Ελλάδα.¹

Στην Κωνσταντινούπολη ανευρέθηκαν έγγραφα σχετικά με έργα ανακαίνισης του φάρου το 1666, αργότερα εντός του 18^{ου} αιώνα σχετικά με τα τείχη της πόλης και σειρά εγγράφων που αναδεικνύουν την ανάγκη υποστήριξης του μώλου και του φάρου μεταξύ των ετών 1798 – 1801 – 1802. Σε όλη την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα τα έγγραφα αναφέρονται σε έργα εκβάθυνσης του λιμανιού και ειδικά του ανατολικού τομέα όπου ίστανται τα νεώρια. Επί αυτών πραγματοποιήθηκαν έργα στερεωτικά το 1838, στην περίοδο της Αιγυπτιακής διοίκησης, από τον Μεχμέτ-Αλή.²

¹ Στη Βενετία η έρευνα διεξήχθη από την Elisabetta Molteni, Αναπληρώτρια καθηγήτρια της Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής, Università Cà Foscari. Μαζί της εργάστηκαν οι Silvia Peressutti, Δρ Ιστορικός της Τέχνης Università Cà Foscari και ο Alberto Perez Negrete, Δρ Ιστορικός της Τέχνης Università Cà Foscari.

² Για την οθωμανική περίοδο ερεύνησαν ο Ηλίας Κολοβός - Αναπληρωτής καθηγητής Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ. στο Ρέθυμνο και η Melis Cankara, αρχιτέκτων Δρ Ιστορικός της Τέχνης Π.Κ. στην Κωνσταντινούπολη.

Στα Χανιά, η ομάδα εργασίας αξιοποιώντας τα παραπάνω έγγραφα και πληροφορίες για την πιο πρόσφατη ιστορία των χώρων μελετώντας το αρχείο της Εφ.Α.Χανίων και μέσω των ιστορικών φωτογραφιών εργάστηκε στον συνδυασμό των επιτόπιων παρατηρήσεων με τα ιστορικά στοιχεία στο πλαίσιο της αναλυτικής σχεδιαστικής τεκμηρίωσης και προσπάθησε να σχηματίσει μία πλήρη εικόνα για την οικοδομική ιστορία του συγκροτήματος και τις ιδιαιτερότητές του.

Χάρτης των Χανίων. E. Nanni, 1613

Στο ανατολικό λιμάνι των Χανίων διατηρούνται δύο συγκροτήματα επτά και τριών αντιστοιχώς νεωρίων καθώς επίσης και ένα μεμονωμένο νεώριο. Το τελευταίο, γνωστό ως Μεγάλο Αρσενάλι, συγκροτούσε στη βενετική περίοδο ενιαίο σύνολο με τα διατηρούμενα επτά, αποτελούμενο από δεκαεπτά συνολικά νεώρια στα νοτιοδυτικά του λιμανιού, ενώ το συγκρότημα των τριών νεωρίων στην ανατολική πλευρά του, γνωστό με το όνομα του Βενετού γενικού προβλεπτή Benedetto Moro, ήταν απομονωμένο, εντασσόμενο στη γεωμετρία του προμαχώνα Michiel.

Οι μέχρι σήμερα γνωστές ιστορικές πληροφορίες που διαθέτουμε για τα νεώρια των Χανίων στη διάρκεια της βενετοκρατίας προέρχονται από έγγραφα που διατηρούνται στο αρχείο της Βενετίας και έχουν κυρίως δημοσιευτεί στο έργο του Giuseppe Gerola.³ Επιπλέον πληροφορίες από βενετικά έγγραφα έχουν δημοσιευτεί από τους Σ. Σπανάκη⁴ και Γ. Πλουμίδη.⁵ Η μελέτη των βενετικών εγγράφων παρέχει αρκετά σαφείς πληροφορίες για την χρονολογία ανέγερσης των νεωρίων αλλά και για τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες κατασκευάστηκαν. Παράλληλα, χρήσιμες πληροφορίες παρέχονται από χάρτες της βενετικής περιόδου. Για τη νεώτερη ιστορία των νεωρίων είναι πολύτιμη η μελέτη των απεικονίσεων και των φωτογραφιών του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα, καθώς επίσης και γραπτές μαρτυρίες της εποχής.⁶ Τα στοιχεία αυτά έχουν συλλεχθεί και δημοσιευθεί σε σύγχρονες μελέτες,⁷ οι οποίες διευκολύνουν σημαντικά την έρευνα.

³ G. Gerola, *Monumenti Veneti nell' isola di Creta*, τομ. 4, Venezia 1932 – 1940, 137-146, tav. 4, 5.

⁴ Σ. Σπανάκης, *Μνημεία της Κρητικής Ιστορίας*, τ.Ι-VI, Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 1940-1976.

⁵ Πλουμίδης, Γεώργιος, "Η έκθεση του ρέκτορα Χανίων Leonardo Loredan (1554)", *Κρητικά Χρονικά*, τ.24, Ηράκλειο, 1972, σ.435-447. Του ιδίου "Τα Χανιά στα τέλη του ΙΣΤ' αιώνα. Η έκθεση του Προβλεπτή B.Dolfin", *Δωδώνη*, Β' 1973, σ.79-102.

⁶ W. Stillman, *Cretan days*, *Atlantic Monthly* 20, N. 121 (November 1867), 533-43.

⁷ M. Andrianakis, *Gli arsenali veneziani a Creta*, στο: *Gli arsenali oltremarini della Serenissima. Approvvigionamenti e strutture cantieristiche per la flotta veneziana (secoli XVI-XVII)* (επιμ. M. Ferrari Bravo – S. Tosato), Milano 2010, 191-99. K. Giapitsoglou, "Les arsenaux Vénitiens de Crète", στο: *Ricoveri per navi militari nei porti del mediterraneo antico*

Νέα στοιχεία δίνει επίσης η πρόσφατη επανεξέταση των εγγράφων των βενετικών αρχείων στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας, που εδώ παρατίθενται και επεξηγούνται στην απόδοση, των σχεδίων 16 έως 19, ενότητα ΦΑΣΕΙΣ Φ1 – Φ2 – Φ3 – Φ4.

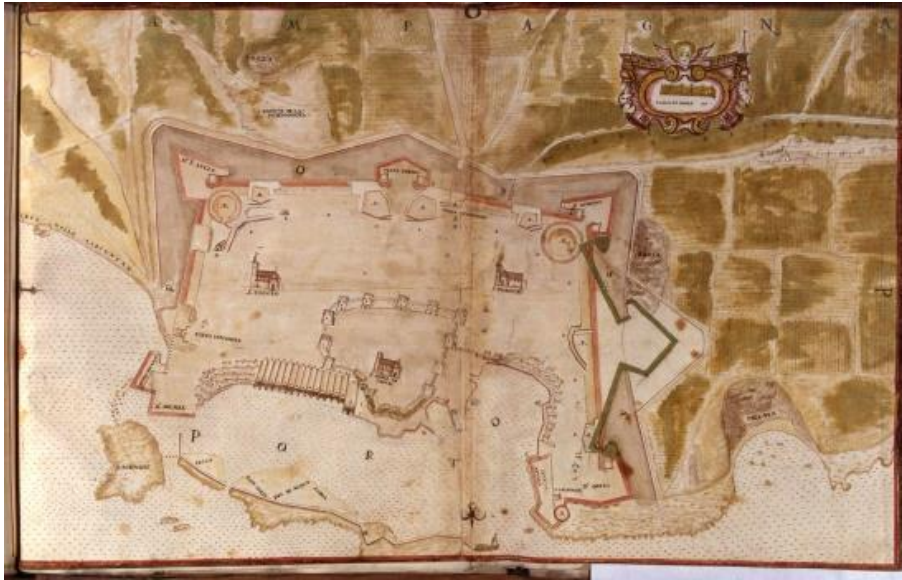
Η κατασκευή του συγκροτήματος των δεκαεπτά νεωρίων ξεκίνησε το 1467 από τη δυτική είσοδο του λιμανιού επεκτεινόμενο προς τα ανατολικά και ολοκληρώθηκε το 1599. Στο μεταξύ, το 1587 προστέθηκε στα δυτικά το Μεγάλο Αρσενάλι.⁸ Η αλληλογραφία των τοπικών αρχόντων με τις βενετικές αρχές φανερώνει τη διαρκή πίεση για αποστολή χρημάτων και υλικών για την ανέγερση όλο και μεγαλύτερου αριθμού νεωρίων και παράλληλα την δυσπραγία στην πρόοδο των εργασιών, ως αποτέλεσμα της έλλειψης πόρων. Οι μέχρι σήμερα δημοσιευμένες πηγές προσφέρουν αρκετές πληροφορίες σχετικά με την οικοδόμηση των νεωρίων, όμως πολλές φορές στις αναλύσεις των ερευνητών συγχέονται οι σχεδιασμοί των τοπικών Ρεκτόρων, με τα επίσημα αιτήματα των Προβλεπτών, με τις τελικές αποφάσεις της Βενετικής Γερουσίας, τέλος με το μέγεθος του πραγματοποιηθέντος έργου.

Χάρτης των Χανίων - Archivio di Stato di Torino, περ. 1537-8.
Διακρίνονται τα πρώτα νεώρια, πριν την έναρξη του μεγάλου έργου.

e medievale, (επιμ. D. J. Blackman – M. C. Lentini), Ravello 2010, 141-52. Κ. Ψαράκης, «Τα νεώρια και ο ναύσταθμος Χανίων κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας και Τουρκοκρατίας», υπό δημοσίευση στην *Κρητική Εστία*.

⁸ G. Gerola, ό.π., 141-42.

Χάρτης των Χανίων – E. Mormori, 1601 Έχουν κατασκευαστεί δεκαέξι νεώρια και το Μεγάλο Αρσενάλι φαίνεται υπό κατασκευήν. Τα νεώρια Moro ανατολικότερα στον προμχώνα Michiel δεν έχουν ακόμη ξεκινήσει.

Στο λιμάνι των Χανίων, το δεύτερο από τα πρώτα δύο νεώρια, που ξεκίνησαν το 1467, παρέμεινε για μεγάλο διάστημα ακάλυπτο. Η κάλυψή του ολοκληρώθηκε το 1526.⁹ Το μεγαλύτερο μέρος του έργου που ακολούθησε εκτελέστηκε μετά την κατασκευή των οχυρώσεων της πόλης, η οποία ξεκίνησε το 1538, κατά την διάρκεια του τρίτου βενετοτουρκικού πολέμου. Σε παράλληλη τροχιά στα μεσαιωνικά νεώρια στον Χάνδακα με την χαρακτηριστική στέγαση με σταυροθόλια, προστίθενται τα *Arsenali vecchi* των οποίων η κατασκευή κρατάει από το 1556 έως το 1570.¹⁰ Τότε προτείνεται η συμπλήρωσή τους με έναν επιπλέον θόλο μετά τη νέα προώθηση του έργου από τον Γενικό Προβλεπτή Lorenzo Da Mula.¹¹

Στα Χανιά, μετά το 1526, το επόμενο, το τρίτο νεώριο κατασκευάστηκε από τον ρέκτορα Leonardo Loredan στο διάστημα 1551-54. Το 1568 είχαν κατασκευαστεί άλλα δύο νεώρια, φτάνοντας συνολικά τα πέντε.¹² Επρόκειτο για την συνέχιση του τύπου με επιμήκεις τοίχους και κάλυψη με ξύλινες στέγες το υλικό των οποίων ερχόταν από την Βενετία, συνήθως ξυλεία από ευρωπαϊκή λάριξ, πεύκο και έλατο.

⁹ G. Gerola, ό.π., 139.

¹⁰ Νίκος Σκουτέλης, *Ο πόλεμος χωροτάκτης. Το δίκτυο των πόλεων-οχυρών στο κατά θάλασσαν κράτος της Βενετίας. 16ος – 17ος αιώνες*, Αθήνα 2013, 113-116.

¹¹ Giuseppe Gerola, *I monumenti veneti dell'isola di Creta*, Venezia, τομ. IV, σ.126-127. Από το 1569 η θέση του Γενικού Προβλεπτή Κρήτης καθιερώνεται όχι πλέον για έκτακτες περιπτώσεις αλλά ως μόνιμος θεσμός. Εντός της δεκαετίας του 1570, τη θέση καταλαμβάνουν οι Lorenzo da Mula, Marin Cavalli, Giacomo Foscari και Luca Michiel.

¹² Σε έγγραφο του 1536 ο Marcantonio Bernardo ενημερώνει για την ολοκλήρωση των τριών νεωρίων: *rifatto 1 volto; costruite le murature di 2 volti fino al livello del tetto, cioè manca solo la copertura, in legname*: «Ho fatto tutto da novo refare un volto al arsenal et dui altri volti sono tirati li muri, et pilastri al livello che non li manca altro salvo che il legname» (Marcantonio Bernardo fu Antonio, rettore alla Canea, 20.11.1536, relazione presentata 21.12.1536, Collegio, Relazioni di ambasciatori, rettori e altre cariche, b. 61, to. 2, cc. 166-167v)

Κατά την περίοδο 1568-1578, δηλαδή κατά την διάρκεια και μετά τον τέταρτο Βενετοτουρκικό πόλεμο, προγραμματίζεται κατασκευή άλλων πέντε νεωρίων, εκ των οποίων τα δύο βρίσκονται σε φάση κατασκευής το 1577.¹³ Αυτή την εποχή ο ρέκτορας Angelo Barozzi χτίζει και τρεις αποθήκες υποστηρικτικά του νεωρίου στα δυτικά του συγκροτήματος όπου τοποθετείται πύλη. Τα νέα αρχαικά τεκμήρια επιβεβαιώνουν πλέον την ύπαρξη του πλατύ τοίχου που ολοκληρώνει αυτή την φάση κατασκευών ανατολικά του συγκροτήματος (ανατολικός τοίχος σημερινού Ν1) ενώ προχωρούσαν οι εργασίες στα τελευταία αυτά πέντε νεώρια και ενώ τα υλικά από την Βενετία αργοπορούσαν ο Pietro Lando προτείνει την συνέχιση των κατασκευών με κάλυψη από λίθινους θόλους, γεγονός που αργότερα υιοθετούν οι ανώτερες αρχές.¹⁴

Το 1585 μετά τις προσπάθειες του Προβλεπτή Alvise Grimani στα Χανιά φτάνουμε σε αριθμό τα δεκαπέντε ολοκληρωμένα νεώρια, άρα επιπλέον πέντε ανατολικά του παχύ τοίχου του Ν1, που επίσης ολοκληρώνονται με άλλο τόσο παχύ τοίχο ως κλείσιμο και ικανή αντιστήριξη του συνόλου των θόλων. Στον Grimani οφείλεται και η κατασκευή των ξύλινων κάγκελων που κλείνουν τους θόλους προς το νερό.¹⁵ (η απεικόνιση του Angelo Oddi με τα ξύλινα κάγκελα στη σελίδα 33 του παρόντος)

Γενικότερα τα έγγραφα της περιόδου μας πληροφορούν για την κατάρρευση ενός θόλου άρα και την καταστροφή μιας γαλέρας, για την τοποθέτηση παταριού εντός ενός νεωρίου για την αποθήκευση σιταριού, τέλος για λίθους που χρησιμοποιήθηκαν, προερχόμενοι από εξόρυξη για θεμελιώσεις, εντός του λόφου Καστέλι.

Η ενότητα των δεκαεπτά θόλων συμπληρώνεται με το Μεγάλο Αρσενάλι, το οποίο ολοκληρώθηκε το έτος 1587, ενώ το 1599 ο Γενικός Προβλεπτής Benedetto Moro προσέθεσε άλλο ένα νεώριο στα ανατολικά.¹⁶ Κλείνει κατ' αυτό τον τρόπο η συζήτηση για την ύπαρξη 18^{ου} νεωρίου ανατολικότερα, και ταυτίζονται οι φάσεις εξέλιξης του εργοταξίου με τα πάχη των τοίχων και τις σειρές των τόξων επικοινωνίας μεταξύ των νεωσοίκων.

¹³ Σε έγγραφο του 1577 ο Angelo Barozzi ενημερώνει ότι, «nell'Arsenal della Canea sono in esser sette volti, capaci per undeci galee, . [...] ho terminato di aggiunger dalla banda verso levante altri doi volti all'Arsenal quanto prima saranno mandati li legnami per copriri questi et li doi che hora sono scoperti.» (Collegio, Relazioni di ambasciatori, rettori e altre cariche, b. 62, to. 2, cc. 51v-61:53v)

¹⁴ Στις 08 Αυγούστου 1581 σε αναφορά του ο Pietro Lando «mi messi in animo di dover fare i detti coperti di pietra in volto. et havendo fatto il conto de la spesa con questi maestri et prothi et trovato ch'era manco spesa assai per causa de le calcine che si fanno de qui ad assai buon mercato et per le pietre ancora che essendo tagliate di alcune grote, non costano molto, mi rissolsi di farli a questo modo massimamente considerando che sono più durabili et più sicuri da fuoco et che non bisogna star ogni anno su concieri per causa de le pioggie.» (ASVe, Senato, PTM, b. 509, f. 746)

¹⁵ Ο Προβλεπτής Alvise Grimani, ενημερώνει σε αναφορά του: «Circa li arsenali delle galere vi sono alla Canea quindecim volti tutti compiti, et dui con le spale che non vi manca altro senon buttar li volti, et vi è anco loco da poter gliene far altri cinque, in Candia vi ne sono tredici finiti et fatta la fondatione per sei altri, sotto quali vi potranno esser tirate doi galere una dredo l'altra, talmente che finiti che siano questi principiati vi saranno [51v. sul margine: arsenali fatti sarar dalla parte del mare] volti fra tutte due le città per aloggar 36 gallere, et perche essi arsenali erano tutti doi aperti, et in libertà di ciascadauno li ho fatti serar dalla parte del mare con legnami et assicurartoli dalli rubamenti et dall'incendio che sono guardati da guardiani con una sol chiave che li ho fatto far si in Candia come alla Canea» (ASVe, Archivio privato Correr Santa Fosca, b.14, reg. 263, cc. 51r-v)

¹⁶ G. Gerola, ό.π., 142.

Η απόδοση των φάσεων εξέλιξης του εργοταξίου όπως αποδίδεται στο σχέδιο Φ1.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η μελέτη των γραπτών πηγών φανερώνει ότι ιδίως στα τελευταία τριάντα χρόνια του 16^{ου} αιώνα υπήρχε διαρκής ανάγκη για επέκταση του συγκροτήματος των νεωρίων, ώστε να μπορούν να στεγαστούν περισσότερα πλοία, αλλά αυτή γινόταν σε στάδια, λόγω έλλειψης οικονομικών μέσων. Αυτό φανερώνει και η μελέτη των αρχαιολογικών τεκμηρίων. αφού, όπως θα αναλυθεί εκτενέστερα στη συνέχεια, σε ορισμένες περιπτώσεις μεταξύ των διατηρούμενων νεωρίων μεσολαβεί παχύτερος τοίχος, ικανός να παραλάβει τις ωθήσεις ενός μη αντιστηριζόμενου από τα ανατολικά θόλου και σαφής οικοδομικός αρμός. Στις ίδιες περιπτώσεις, αντί της σειράς ανοιγμάτων που επιτρέπουν την άνετη επικοινωνία μεταξύ των διαδοχικών νεωρίων, υπάρχει ένα μόνο άνοιγμα, που έχει δημιουργηθεί με την πρόβλεψη για προς τα ανατολικά επέκταση. Ωστόσο, σε μία περίπτωση, η θέση στην οποία παρατηρείται αυτό¹⁷ δεν ταυτίζεται με αυτήν που προκύπτει από τις πηγές, τουλάχιστον όπως έχουν ερμηνευτεί από τον Gerola. Αντιστρόφως, σε άλλη θέση που θα αναμενόταν διακοπή¹⁸, αυτή δεν τεκμηριώνεται από τα αρχαιολογικά τεκμήρια. Οι αναντιστοιχίες αυτές ερμηνεύονται από την πρόσφατη αναψηλάφηση των αρχείων στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας από την ομάδα της Elisabetta Molteni, με βάση τις οποίες μπορεί να τεκμηριωθεί και ιστορικά ότι μέχρι το 1572 είχαν ολοκληρωθεί δέκα νεώρια, μέχρι δηλαδή και το σημερινό πρώτο νεώριο. Είναι πάντως σαφές ότι το έργο, ιδίως μετά το 1550, ήταν εξελισσόμενο και περιλάμβανε διαρκείς αλλαγές στον σχεδιασμό. Χαρακτηριστικό είναι ότι σύμφωνα με τις πηγές, μέχρι το 1580, όταν είχαν ήδη κατασκευαστεί 11 νεώρια, η κάλυψή τους γινόταν με ξύλινες στέγες. Με δεδομένη την κακή ποιότητα ξυλείας και κεραμιδιών εγχώριας παραγωγής, οι αρχές ζητούσαν την αποστολή υλικών από τη Βενετία και αυτό δημιουργούσε καθυστερήσεις στην εξέλιξη του μεγάλου έργου. Η νέα μελέτη των πηγών και η συγκριτική θεώρηση των αρχαιολογικών τεκμηρίων μάς οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η κατασκευή των νεωρίων έγινε σε συνολικά 6 στάδια (α: 1467-1526, β: 1536-

¹⁷ Μεταξύ πρώτου και δεύτερου νεωρίου.

¹⁸ Μεταξύ δεύτερου και τρίτου νεωρίου.

ΔΗΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ - ΟΡΙΣΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΕΡΓΩΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ – ΑΠΟΔΟΣΗΣ ΧΡΗΣΕΩΝ – ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΩΝ ΝΕΩΡΙΩΝ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ
1568, γ: 1568-1572, δ: 1578-1585, ε: 1587, στ: 1599), τα οποία φαίνονται στο σχέδιο αναπαράστασης της κάτοψης.

Στην περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας τα νεώρια έπαψαν να χρησιμοποιούνται και δεν φαίνεται να δέχθηκαν επεμβάσεις.¹⁹ Ενδελεχής έλεγχος στα Αρχεία της Τουρκικής Προεδρίας ανέδειξαν σειρά εγγράφων τα οποία αναφέρονται στην ανακαίνιση του φάρου το 1666, σε επεμβάσεις στερέωσης των τειχών της πόλης από τον βασιλικό αρχιτέκτονα στα 1732 και στα 1776, σε προβλήματα σταθερότητας του μόλου και του φάρου το 1798, το 1801, το 1802, το 1864 -1867. Επιστρέφει συχνά το ζήτημα αναγκαιότητας εκβάθυνσης του λιμανιού και τέλος η αλληλογραφία σχετικά με την κατασκευή προβλήτα στο τελωνείο την περίοδο 1831-32.²⁰

Friederich Maximilian Hessemer, 1929. Διακρίνεται το πρώτο από τα δυτικά διατηρούμενο σήμερα νεώριο, τα εννέα που είχαν καταρρεύσει και ο ενδιάμεσος χώρος μεταξύ του νότιου τοίχου και των βυζαντινών οχυρώσεων στο Καστέλι.

Σε σκίτσο του Γερμανού αρχιτέκτονα Friederich Maximilian Hessemer του 1829²¹ εικονίζονται τα πρώτα 11 νεώρια. Από το δεύτερο μέχρι το έβδομο νεώριο έχουν καταρρεύσει οι θόλοι και μεγάλο μέρος των τοίχων, το όγδοο και το ένατο νεώριο διατηρούνται με σημαντικές ζημιές, ενώ τα υπόλοιπα, δηλαδή αυτά που διατηρούνται μέχρι σήμερα, βρίσκονται σε αρκετά καλή κατάσταση. Δεν είναι γνωστό πότε προκλήθηκαν οι μεγάλες καταστροφές που φαίνονται στο σκίτσο αυτό. Ωστόσο, γνωρίζουμε ότι είχε προηγηθεί σφοδρότατος σεισμός το 1805, με μεγάλης

¹⁹ Κ. Ψαράκης, ό.π.

²⁰ Η πλήρης παρουσίαση των οθωμανικών εγγράφων και της γενικότερης εικόνας απαξίωσης για τα νεώρια από τους Ηλία Κολοβό και Melis Cankara θα παρουσιαστούν στην έκδοση με το σύνολο των τεκμηριώσεων, όπως έχει προβλεφθεί στην προγραμματική σύμβαση με το ΥΠ.ΠΟ.Α.

²¹ Στη συλλογή του Städel Museum της Φρανκφούρτης (<https://sammlung.staedelmuseum.de/en/work/ansicht-von-chania-auf-kreta-3>).

ΔΗΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ - ΟΡΙΣΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΕΡΓΩΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ – ΑΠΟΔΟΣΗΣ ΧΡΗΣΕΩΝ – ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΩΝ ΝΕΩΡΙΩΝ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ
έκτασης καταστροφές στα Χανιά και το Ρέθυμνο²². Εργασίες συντήρησης, απροσδιόριστης έκτασης, πραγματοποιήθηκαν το 1838, στην περίοδο της Αιγυπτιακής διοίκησης, από τον Μεχμέτ-Αλή, ο οποίος, στο πλαίσιο έργων αναβάθμισης του λιμανιού δαπάνησε για τα νεώρια 50.000 γρόσια²³. Μολαταύτα, η περιγραφή των νεωρίων το 1877 από τον Αμερικανό πρόξενο William Stillman μάς πληροφορεί ότι τα νεώρια παρέμεναν εγκαταλελειμμένα και πως ως χώρος επισκευής σκαφών χρησιμοποιούνταν το κενό που είχε προκύψει από την κατάρρευση δύο ή τριών από αυτά²⁴. Δεν γνωρίζουμε πόσο σοβαρές ήσαν οι ζημιές που είχε στο μεταξύ προκαλέσει ο μεγάλος σεισμός του 1856, ο οποίος, αν και δεν ήταν καταστροφικός για τα Χανιά όσο για το Ηράκλειο, προκάλεσε ζημιές στα περισσότερα κτήρια της πόλης²⁵.

Η σημερινή κατάσταση της νότιας ενότητας του χώρου των εννέα κατεστραμμένων νεωρίων εύκολα συσχετίζεται με το σχέδιο του αρχιτέκτονα Friederich Maximilian Hessemer.

Λίγο αργότερα, το 1872, το μεγάλο Αρσενάλι παραχωρείται στη χριστιανική κοινότητα, η

Αεροφωτογραφία της συνοικίας της Σπλάντζας μετά τις καταστροφές των γερμανικών βομβαρδισμών του 1941. Διακρίνονται οι ζημιές σε δύο από τα νεώρια. (Πηγή: εφημερίδα Χανιώτικα Νέα – συλλογή Μ. Μανούσκα)
οποία το μετασκευάζει σε σχολείο, καθαιρώντας τον θόλο του και κτίζοντας όροφο. Σε αντιστοιχία

²² G. Papadopoulos, *A seismic history of Crete*, Αθήνα 2011, 205-8.

²³ Γ. Σταυράκης, *Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης μετά διαφόρων γεωγραφικών, ιστορικών, αρχαιολογικών, εκκλησιαστικών κτλ ειδήσεων περί της νήσου*, Αθήνα 1890, 157 σημ. 1.

²⁴ W. Stillman, *Cretan days*, *Atlantic Monthly* 20, N. 121 (November 1867), 535.

²⁵ Γ. Σταυράκης, ό.π., 236.

με τη δυτική πύλη δημιουργείται μία δεύτερη τοξωτή διόδος στην ανατολική πλευρά του κτηρίου, έτσι ώστε μέσω ενός διαβατικού να εξυπηρετείται η κυκλοφορία μεταξύ του ανατολικού και του δυτικού λιμανιού²⁶. Τα υπόλοιπα νεώρια χρησιμοποιούνται ως στάβλοι, στρατιωτικές αποθήκες και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ως αποθήκες του Τελωνείου²⁷. Αργότερα (1913-1930), στον χώρο μεταξύ του Μεγάλου Αρσεναλιού και του συγκροτήματος των διατηρούμενων επτά νεωρίων κτίζεται το Τελωνείο Χανίων²⁸. Το 1929 ιδρύεται η Σταφιδική Ένωσις Χανίων, το εργοστάσιο της οποίας κτίζεται σε μικρή απόσταση στα ανατολικά των νεωρίων. Τα νεώρια χρησιμοποιούνται ως αποθήκες της Σταφιδικής Ενώσεως²⁹. Στη διάρκεια των γερμανικών βομβαρδισμών του 1941, τα νεώρια υφίστανται ζημιές. Η κεντρική νότια πύλη τους διαλύεται στη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 προκειμένου να διευκολύνεται η κίνηση των οχημάτων³⁰.

Στη μεταπολεμική περίοδο τα νεώρια χρησιμοποιούνται ως αποθηκευτικοί χώροι (Τελωνείο Χανίων, ΟΔΔΥ). Στα μέσα της δεκαετίας του 1990 τα τρία πρώτα νεώρια παραχωρούνται στον Δήμο Χανίων για την οργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων, ενώ τα υπόλοιπα χρησιμοποιούνται ως αποθήκες και εργαστήρια της ΚΕ' ΕΠΚΑ. Το διάστημα 1999-2001 γίνεται η αποκατάσταση του Μεγάλου Αρσεναλιού που έκτοτε λειτουργεί ως Κέντρο Αρχιτεκτονικής Μεσογείου.

Το 1997, στο πλαίσιο της συνεδρίασης της επιστημονικής επιτροπής για την προγραμματική σύμβαση της παλιάς πόλης αποφασίζεται για πρώτη φορά η συντονισμένη προσπάθεια για την αποκατάσταση και επανάχρηση του συγκροτήματος των Νεωρίων, μεταξύ της 13ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, της Διεύθυνση Παραδοσιακών Οικισμών του Υπ. Περιβάλλοντος και της Διεύθυνσης Αναστήλωσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων οι οποίες από κοινού θα καταλήξουν σε μια πρόταση για τις χρήσεις των Νεωρίων. Ο χαρακτηρισμός των επτά νεωρίων ως αρχαίο ακίνητο μνημείο σύμφωνα με τον νόμο 3028/2002 γίνεται το 2003.³¹

Το 2002 κατατίθεται από το γραφείο Παλιάς Πόλης έκθεση προσέγγισης σύγχρονης χρήσης των Νεωρίων, η οποία θέτει 4 βασικούς άξονες:

- Α. Οι θόλοι των Νεωρίων θα πρέπει να αναδειχθούν ως ένα μνημείο ιδιαίτερης σημασίας.
- Β. Να γίνει σεβαστό ο ενιαίος χαρακτήρας τους και να μην υπάρξει διάσπαση σε επιμέρους χώρους.
- Γ. Να φιλοξενεί εκδηλώσεις διεθνούς επιπέδου, τέλος ένα Νεώριο να διαμορφωθεί κατά τέτοιο τρόπο ώστε να υπενθυμίζει την αρχική του χρήση.

Το 2016 παραχωρούνται από το Υπουργείο Πολιτισμού στον Δήμο Χανίων, ο οποίος αναλαμβάνει να υποβάλει ολοκληρωμένη πρόταση αποκατάστασης, ανάδειξης και επανάχρησης και ως απόρροια αυτής της παραχώρησης εκπονείται η παρούσα έρευνα.³²

²⁶ Μ. Μανούσακας, «Φωτοαναδρομές στα Παλιά Χανιά. 49. Μεγάλο Αρσενάλι, Διαδρομές 19, περιοδική έκδοση της εφημερίδας Χανιώτικα Νέα.

²⁷ Γ. Ψαράκης,

²⁸ Α. Κλάδου-Μπλέτσα, *Τα Χανιά. 100 χρόνια από την ένωση στο 1913. Η πόλη, τα γεγονότα, ο πολιτισμός, οι μηχανικοί, τα έργα*, ΤΕΕ- Τμήμα Δυτικής Κρήτης, Χανιά 2015, 56.

²⁹ Μ. Μανούσακας, «Φωτοαναδρομές στα Παλιά Χανιά. 49. Σταφιδική Ένωση», Διαδρομές 15, περιοδική έκδοση της εφημερίδας Χανιώτικα Νέα.

³⁰ Μ. Andrianakis, ό.π., 196.

³¹ ΥΠΠΟ/28ΕΒΑ/281/29.11.03.

³² ΥΠΠΟ/ΔΒΜΜ/2318/27.09.2016.

Φωτογραφία του τέλους 19^{ου} – αρχών 20^{ου} αιώνα που παρέχει τις πληροφορίες της αντίστοιχης του G.Gerola, με την κατοικία ως συνέχεια ανατολικά του 17^{ου} θόλου και τις ισόγειες αποθήκες στα προηγούμενα.

B. Αρχιτεκτονική αποτύπωση/Οικοδομική ιστορία

Με βάση τις τοπογραφικές αποτυπώσεις τόσο με τις παραδοσιακές μεθόδους όσο με τα νέφη σημείων και τις ορθοφωτογραφίες συντάχθηκαν σχέδια αποτύπωσης της υφιστάμενης κατάστασης σε κλίμακα 1:250 έως 1:50, που περιλαμβάνουν: Κατόψεις σε δύο στάθμες, σχέδιο αποτύπωσης του περιβάλλοντος χώρου του μνημείου, στο οποίο περιλαμβάνονται οι γύρω δρόμοι και πλατώματα, τέσσερις όψεις, δύο τομές κατά πλάτος και τομές κατά μήκος σε κάθε ένα από τα επτά νεώρια. Τα σχέδια της αποτύπωσης απεικονίζουν αναλυτικά και με ακρίβεια την ακριβή γεωμετρική μορφή του κτηρίου, με τις παραμορφώσεις που έχει υποστεί και με πιστότητα το σχήμα των επιμέρους αρχιτεκτονικών μορφών και τον τρόπο σύνδεσης των δομικών υλικών, με τις φθορές και αλλοιώσεις τους.

Το συγκρότημα νεωρίων που διατηρείται σήμερα αποτελείται από επτά θολοσκεπείς αίθουσες διατεταγμένες κατά τον άξονα βορρά – νότου. Στο εξής αριθμούνται από το ένα ως το επτά, με πρώτο το δυτικότερο από αυτά. Το σχήμα της κάτοψης των νεωρίων είναι σκαληνό τραπέζιο, καθώς οι τοίχοι που φέρουν τη θολοδομία είναι παράλληλοι μεταξύ τους, ενώ η βόρεια και η νότια πλευρά αποκλίνουν αισθητά από την κάθετο, ώστε να προσαρμόζονται στη

μορφολογία της ακτογραμμής και της παράλληλης προς αυτήν οδού. Στα δύο πρώτα νεώρια, η απόκλιση αυτή είναι έντονη, ιδίως στη νότια πλευρά.

Στα επόμενα, η νότια πλευρά ακολουθεί την ακανόνιστη χάραξη της οδού. Το πλάτος των νεωρίων είναι κατά προσέγγιση 9,10 μ., με εξαίρεση το τέταρτο και το έβδομο, που έχουν πλάτος περίπου 9,20 μ. Οι αίθουσες ήταν αρχικώς ανοικτές προς τα βόρεια, απ' όπου γινόνταν η είσοδος των σκαφών. Το αρχικό μήκος τους κυμαίνεται από 52 μ. στο πρώτο μέχρι 47 μ. στο έβδομο.

Η ανατολική πλευρά των νεωρίων, όπου διακρίνεται η διαπλάτυνση του τοίχου και η υποχώρησή του για την έδραση του θόλου του επόμενου νεωρίου, που δεν κτίστηκε ποτέ.

Οι τοίχοι μεταξύ των νεωρίων έχουν μεγάλο πάχος (1.70-1.90μ.), ώστε να παραλαμβάνουν τα φορτία των

θόλων. Ακόμη μεγαλύτερο πάχος αποκτούν όταν πρέπει επιπλέον να αναλάβουν πλάγιες ωθήσεις, δηλαδή στις περιπτώσεις κατά τις οποίες πρόκειται για ακραίο προς τα ανατολικά τοίχο μια συστοιχίας θόλων που στεγάστηκε ταυτοχρόνως. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν οι ανατολικοί τοίχοι του πρώτου, έκτου και εβδόμου νεωρίου, με πάχος 3.20, 2.60 και 3,25 μ. αντιστοίχως. Ο τοίχος του 7^{ου} νεωρίου έχει μικρότερο πάχος από το ύψος της γένεσης του θόλου και επάνω. Με αυτόν τον τρόπο είχε προβλεφθεί η έδραση του θόλου του επόμενου προς δυσμάς νεωρίου, που δεν κατασκευάστηκε ποτέ. Για την αντιμετώπιση των προς δυσμάς ωθήσεων του θόλου του πρώτου νεωρίου, έχουν κτιστεί έξι ογκώδεις αντηρίδες, μετά την κατάρρευση των δυτικότερων θόλων τον 19^ο αιώνα. Ο νότιος τοίχος έχει αισθητά μικρότερο πάχος από τους υπόλοιπους (1.00 μ. και περ. 0,60 μ. στο πέμπτο νεώριο), αφού δεν παραλαμβάνει φορτία της θολοδομίας.

Οι θόλοι είναι κατά προσέγγιση ημικυλινδρικοί και παρουσιάζουν αισθητή κλίση προς την πλευρά της θάλασσας, παράλληλη με το έδαφος, η οποία διευκολύνει την απορροή των υδάτων από τις στέγες. Η βόρεια πλευρά παρουσιάζει επίσης μικρή κλίση προς τα επάνω και προς τα μέσα, σχεδιασμένη ώστε να λειτουργεί αντερισματικά προς τους κεκλιμένους θόλους. Ο νότιος τοίχος είναι κατα-κόρυφος.

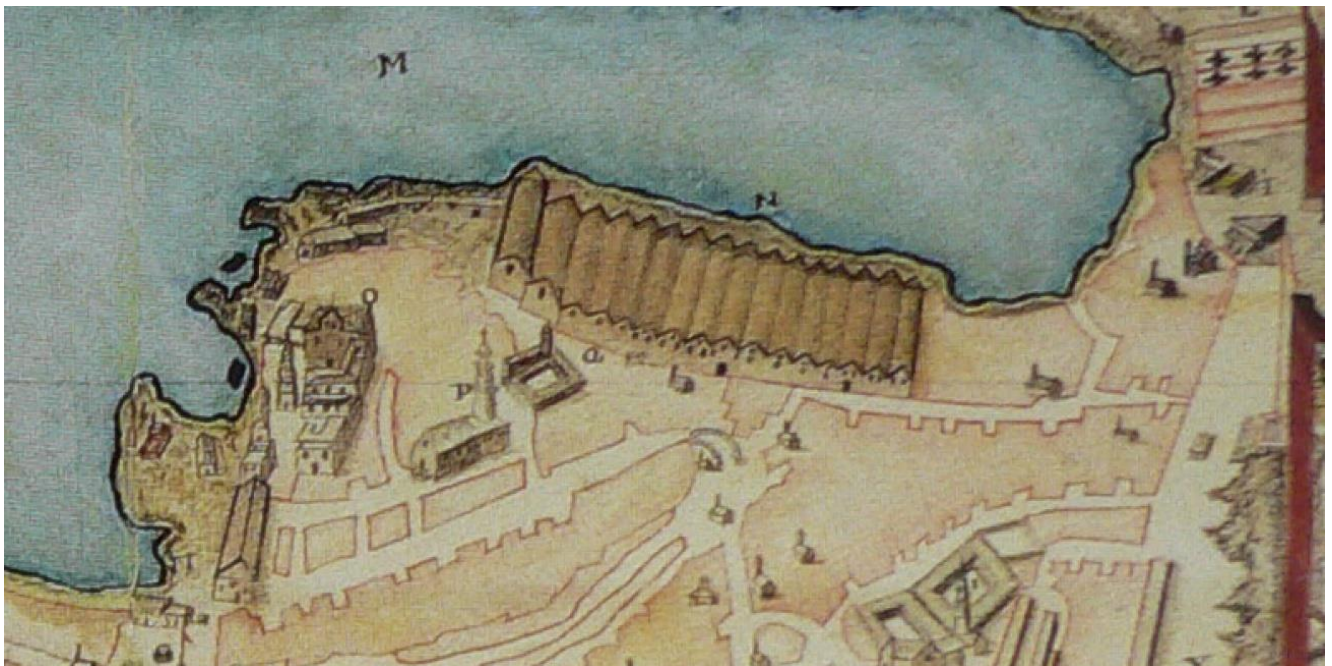

Η δυτική πλευρά των νεωρίων, με τις έξι μεταγενέστερες αντηρίδες.

Στα βόρεια και τα νότια διαμορφώνονται αετωματικές απολήξεις, που επιστέφονται από πώρινο γείσο και δηλώνουν πως υπήρχε πιθανώς πρόθεση να κατασκευαστεί ξύλινη στέγη επάνω από τους θόλους. Στη βόρεια πλευρά, τα

αρχικώς ανοικτά ανοίγματα των νεωρίων έχουν τοιχιστεί με νεώτερους τοίχους, το πάχος των οποίων δεν ξεπερνά τα 60 εκ.

Οι αίθουσες επικοινωνούσαν μεταξύ τους με έξι μεγάλα τοξωτά ανοίγματα. Όταν η κατασκευή σταματούσε, αλλά υπήρχε πρόβλεψη για επέκταση προς ανατολάς, διαμορφωνόταν ένα μόνο τέτοιο άνοιγμα, κοντά στον νότιο τοίχο. Έτσι, σειρές τοξωτών ανοιγμάτων δεν υπάρχουν στους τοίχους που οδηγούν στα ακραία νεώρια (πρώτο και έβδομο), όπου ανοίγεται μόνο ένα αρχικό άνοιγμα, προς το νότο και ένα μεταγενέστερο, προς τα βόρεια. Πολλά από τα τοξωτά ανοίγματα είναι φραγμένα με σύγχρονες οπτοπλινθοδομές. Ορισμένα από αυτά έχουν φραχθεί σε παλαιότερη ιστορική περίοδο, με λιθοδομή που καταλαμβάνει το σύνολο του πλάτους τους. Σειρά τοξωτών ανοιγμάτων ανοίγεται και στη δυτική πλευρά του πρώτου νεωρίου. Τα ανοίγματα αυτά εξυπηρετούσαν την επικοινωνία με το κατεδαφισμένο σήμερα νεώριο που βρισκόταν στη θέση αυτή. Τα ανοίγματα, εκτός του βορειότερου, είναι φραγμένα με λιθοδομή, η οποία δεν καταλαμβάνει το σύνολο του πλάτους τους. Στα διαστήματα μεταξύ των αντηρίδων έχει κτιστεί λιθοδομή σε χαμηλό ύψος, με επικάλυψη από τσιμεντοκονίαμα. Τα τοξωτά ανοίγματα του πρώτου νεωρίου έχουν κάτοψη σχήματος πλαγίου παραλληλογράμμου, καθώς οι παρειές τους ακολουθούν την κατεύθυνση του νότιου τοίχου του.

Λεπτομέρεια από τον χάρτη της Εθνικής Βιβλιοθήκης των Παρισίων με την απεικόνιση της νότιας όψης, όπου εκτός της κεντρικής πύλης, διακρίνεται και δευτερεύουσα στο 5^ο σημερινό νεώριο.

Από το νεώριο που βρισκόταν στα δυτικά του πρώτου διατηρούνται ελάχιστα τμήματα, καθώς και η γένεση του θόλου του. Σε αυτά ανήκει μικρό μέρος του νότιου τοίχου του, όπου σώζεται η ανατολική παρειά ενός παραθύρου καθώς και η γένεση του τόξου του εσωτερικού του ανωφλίου. Σε μικρή απόσταση διατηρείται και η δυτική πλευρά της κύριας από ξηράς εισόδου των νεωρίων, που ανοιγόταν στον άξονα του νεωρίου αυτού. Για τον πυλώνα που διαμορφωνόταν στη θέση αυτή θα γίνει λόγος πιο κάτω. Πολύ κοντά στη νοτιοανατολική γωνία του νεωρίου στο οποίο οδηγούσε η κύρια πύλη διατηρείται αρχική αβαθής κόγχη ορθογωνικής κάτοψης. Η κόγχη διαμορφώνεται με ορθογώνιο λαξευτό πώρινο πλαίσιο, με παραστάδες που διαθέτουν βάση και κορινθιακό επίκρανο, τόξο, γείσο με κυμάτια και οδόντες, καθώς και δύο λαξευτές μορφές αγγέλων στα τριγωνικά διάχωρα μεταξύ του τόξου και του πλαισίου. Δεν είναι γνωστό σε τι χρησίμευε η κόγχη αυτή και ποια ήταν η σχέση της με την κύρια είσοδο του συγκροτήματος.

Αρχική κόγχη και ερείπια δεξαμενής της οθωμανικής περιόδου στη δυτική πλευρά του πρώτου νεωρίου.

Στα ανατολικά του πυλώνα υπήρχε νεώτερη θολωτή δεξαμενή προσαρτημένη στο πρώτο - σήμερα- νεώριο, κτισμένη εν μέρει εντός και εν μέρει εκτός του περιγράμματός του. Στη νότια πλευρά της δεξαμενής διαμορφωνόταν δημόσια κρήνη, η οποία απεικονίζεται σε χρήση στις φωτογραφίες των Gerola (1902) και Boissonas (1911). Το νερό φαίνεται ότι οδηγούνταν σε λεκάνη, χαμηλότερα από τη στάθμη της οδού, μέσω τοξωτού ανοίγματος που δημιουργήθηκε για τον σκοπό αυτόν. Το ότι το τόξο αυτό κατασκευάστηκε για να εξυπηρετήσει τη δεξαμενή τεκμηριώνεται από το είδος της λιθοδομής και το κονίαμα που το περιβάλλει αλλά και από τον τρόπο της λιθοξοϊκής εργασίας.

Λεπτομέρειες της αρχικού κόγχης και του μεταγενέστερου τοξωτού ανοίγματος της δεξαμενής.

Επεξεργασία στη βάση της δεξιάς παραστάδος της κόγχης για την δημιουργία επίπεδης επιφάνειας στο εσωτερικό της δεξαμενής (επάνω) και επεξεργασία της επιφάνειας επαφής μεταξύ θολιτών στο τοξωτό άνοιγμα (κάτω)

Όπως φαίνεται από τα ίχνη του εργαλείου, ο τρόπος κατεργασίας είναι ίδιος με τον τρόπο με τον οποίον απολαξεύτηκαν τα κατώτερα τμήματα του λαξευτού πλαισίου της κόγχης, που βρίσκεται ακριβώς πίσω από το τόξο αυτό, με σκοπό να δημιουργηθεί λεία επιχρισμένη επιφάνεια στο εσωτερικό της δεξαμενής. Το τόξο έφρασε με τύμπανο από λιθοδομή, το αποτύπωμα του οποίου διακρίνεται στο εσωράχιο του τόξου. Από τη δεξαμενή διατηρείται τμήμα του βόρειου τοίχου καθώς ο ανατολικός τοίχος και η γένεση του πλινθόκτιστου θόλου της, εντός του νοτίου τοξωτού ανοίγματος στον δυτικό τοίχο του νεωρίου.

Τοξωτό άνοιγμα στο πρώτο νεώριο.

Διακρίνονται τα δύο διαφορετικά συστήματα τοιχοποιίας, με λαξευτούς λίθους και αργολιθοδομή.

Υλικά και τρόποι δομής των τοίχων και θόλων. Αν και η ανέγερση των επτά νεωρίων δεν έγινε ταυτοχρόνως, οι κατασκευαστικές μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν είναι για όλα κοινές. Η κατασκευή των τοίχων έχει γίνει με συνδυασμό λαξευτής τοιχοποιίας και αργολιθοδομής. Λαξευτή τοιχοποιία χρησιμοποιείται: α) στις βόρειες απολήξεις των τοίχων, β) στις αρχικές γωνίες, δηλαδή στα σημεία όπου η κατασκευή διακόπτονταν, χωρίς άμεση πρόβλεψη για συνέχιση με ανέγερση επιπλέον νεωρίων, και γ) στα διαστήματα των τοίχων μεταξύ των τοξωτών ανοιγμάτων ή, σε περίπτωση που δεν υπήρχαν γειτονικά ανοίγματα, μεταξύ του ανοίγματος και της γωνίας του χώρου ή για λίγα μέτρα μετά το άνοιγμα. Η τοιχοποιία αυτή ήταν ιδιαίτερος επιμελημένη και αποτελούνταν από ισοϋψείς δόμους ψαμμίτη, μεγάλων διαστάσεων, με καλολαξευμένες επιφάνειες, ιδίως στους οριζόντιους αρμούς, που έχουν πάχος λίγων μόνο χιλιοστών. Η δόμηση

με λαξευτή τοιχοποιία έφτανε μέχρι το ύψος της γένεσης του θόλου ή του τόξου του ανοίγματος.

Οι υπόλοιπες περιοχές των τοίχων είναι κτισμένες με αργολιθοδομή, με σχετικώς μικρού μεγέθους λίθους, ιδίως στις ψηλότερες περιοχές. Η λιθοδομή είναι επιμελημένη, κτισμένη σε στρώσεις. Σε μία μόνο περίπτωση διαπιστώθηκε η χρήση οικοδομικού υλικού από παλαιότερα κτήρια και συγκεκριμένα τμήμα από πλαίσιο δίλοβου παραθύρου γοθτικού ρυθμού, ενσωματωμένο στον νότιο τοίχο του πέμπτου νεωρίου.

Τμήμα πλαισίου δίλοβου παραθύρου γοθτικού ρυθμού ενσωματωμένο στον νότιο τοίχο του πέμπτου νεωρίου.

Οι θόλοι είναι κατασκευασμένοι από μικρού μεγέθους λίθους, λαξευμένους κατά τις επιφάνειες της μεταξύ τους επαφής και τοποθετημένους σε ισοπλατείς στρώσεις, με συμπλήρωση των κενών με μικρού μεγέθους αργούς λίθους. Για την κατασκευή των θόλων χρησιμοποιήθηκε ξυλότυπος, οι οπές στήριξης του οποίου βρίσκονται στη γένεση του θόλου και διατηρούνται σε πολλά σημεία. Τα βόρεια μέτωπα των θόλων είναι κατασκευασμένα με λαξευτούς θολίτες. Η λάξευση των λίθων είναι ατελής, με αποτέλεσμα να χρησιμοποιείται αρκετό κονίαμα στους μεταξύ τους αρμούς. Διατηρούνται οι απολήξεις σιδηρών ράβδων απροσδιορίστου μήκους, οι οποίες είχαν ως σκοπό την αγκύρωση των μετώπων στο κύριο σώμα του θόλου. Οι ράβδοι αγκυρώνονταν με μεγάλα σιδηρά κλειδιά, για τα οποία έχουν διαμορφωθεί αβαθείς κοιλότητες. Αντίστοιχες ράβδοι με κλειδιά διατηρούνται στο νότιο μέτωπο του έκτου νεωρίου, όπου έχουν τοποθετηθεί προφανώς εκ των υστέρων, με σκοπό την αντιμετώπιση τοπικού δομικού προβλήματος.

Τμήμα του θόλου του πρώτου νεωρίου, όπου διακρίνεται η μέθοδος κατασκευής.

Το μέτωπο του θόλου του δεύτερου νεωρίου.

Αγκύρωση σιδερένιας ράβδου στο μέτωπο του θόλου του εβδόμου νεωρίου.

Ο θόλος του δευτέρου νεωρίου έχει ενισχυθεί σε νεώτερη εποχή με τρία σφενδόνια, κατασκευασμένα με λαξευτούς θολίτες. Η κατασκευή των σφενδονίων είναι παρόμοια με αυτή των βορείων τόξων μετώπου. Το κενό μεταξύ των σφενδονίων και του αρχικού θόλου έχει πληρωθεί με μικρούς λίθους και άφθονο κονίαμα.

Τα τοξωτά ανοίγματα μεταξύ των νεωρίων έχουν κατασκευαστεί από καλύτερα λαξευμένους και μεγαλύτερου μεγέθους θολίτες, που σχηματίζουν αρμούς πάχους λίγων χιλιοστών. Το ουραίο τμήμα των θολιτών είναι αδρά λαξευμένο.

Σε πολλά σημεία είναι ορατές μεταγενέστερες επεμβάσεις, με διαφορετικό σύστημα τοιχοποιίας και θολοδομίας. Τα νέα τμήματα της τοιχοποιίας περιλαμβάνουν αργούς λίθους μικρού μεγέθους, κτισμένους αμελώς, με άφθονο κονίαμα. Χαρακτηριστική διαφορά από το αρχικό σύστημα δομής συνιστά και η μη διάκριση στρώσεων, ενδεικτικών του τρόπου εργασίας των μαστόρων. Άλλωστε, οι επεμβάσεις πολλές φορές αφορούν μόνο στο πρόσωπο της τοιχοποιίας και είναι συχνά πολύ μικρού πάχους. Μάλιστα όσο μικραίνει το πάχος, τόσο μειώνεται και το μέγεθος των χρησιμοποιούμενων λίθων. Οι επισκευές των θόλων είναι επίσης αμελείς, και έχουν γίνει με αργούς λίθους ή, σε ορισμένες περιπτώσεις, κυρίως κοντά στο βόρειο μέτωπο, με πλίνθους.

Παλαιές επισκευές στην τοιχοποιία του πρώτου νεωρίου

Οι τοίχοι που φράσσουν τα νεώρια στη βόρεια πλευρά έχουν κατασκευαστεί κατά μεγάλο μέρος στον 20^ο αιώνα, καθώς στη φωτογραφία του Gerola (1900-1902) φαίνονται μόνο μικρά κτίσματα που εξυπηρετούσαν το λιμάνι κτισμένα στην είσοδο ορισμένων νεωρίων. Οι τοίχοι που διατηρούνται σήμερα είναι κατασκευασμένοι με αμελή αργολιθοδομή. Σε ορισμένους από αυτούς έχει γίνει σποραδική χρήση πλίνθων. Το ανώτερο τμήμα του τοίχου που φράσσει το πέμπτο νεώριο είναι κατασκευασμένο από τσιμεντόλιθους.

Τα νεώρια από τον βορρά. G. Gerola (1902).

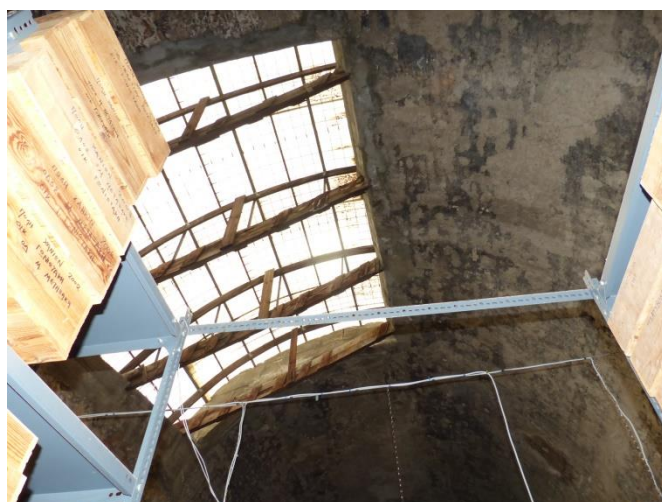
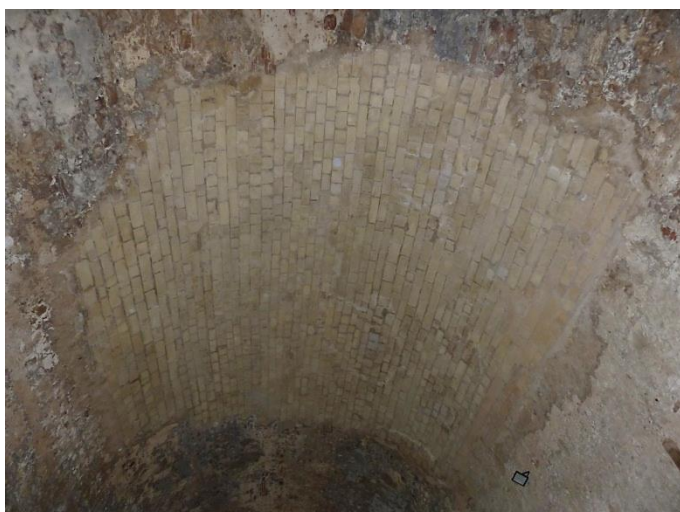

Σημερινή άποψη των νεωρίων από τα βόρεια (φωτογραφία Γ.Αναστασάκη).

Τμήματα του θόλου του τετάρτου και πέμπτου νεωρίου καταστράφηκαν κατά τη διάρκεια των βομβαρδισμών του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Το κατεστραμμένο τμήμα του πέμπτου νεωρίου στη συνέχεια στεγάστηκε με ξύλινη στέγη, που στηρίχθηκε σε περιμετρικό δακτύλιο από οπλισμένο σκυρόδεμα. Η στέγη αυτή κατέρρευσε στη διάρκεια του σεισμού της 8^{ης} Ιανουαρίου 2016. Η ζημιά αποκαταστάθηκε με την ανακατασκευή του κατεστραμμένου τμήματος του θόλου με θολίτες από λαξευτό πωρόλιθο. Το κατεστραμμένο τμήμα του τέταρτου νεωρίου στεγάζεται σήμερα με ξύλινη κατασκευή που καλύπτεται με διαφώτιστα πολυκαρβονικά φύλλα και εδράζεται σε περιμετρικό δακτύλιο από οπλισμένο σκυρόδεμα.

Η κατάρρευση του θόλου εξαιτίας των γερμανικών βομβαρδισμών του 1941 σε φωτογραφία του Deutsches historisches Museum.

Ο θόλος του πέμπτου νεωρίου μετά την αποκατάσταση εξαιτίας των ζημιών του 2016 και η πρόχειρη στέγη στο κενό του θόλου του τετάρτου νεωρίου.

Μορφολογία και κατασκευή των ανοιγμάτων. Τα νεώρια ήταν ανοιχτά προς την πλευρά του λιμανιού, απ' όπου σύρονταν οι γαλέρες στο εσωτερικό τους. Στη νότια πλευρά, ήταν προσπελάσιμα από μία μόνο πύλη, η οποία ανοιγόταν στο μέσον του νοτίου τοίχου του νεωρίου που βρισκόταν στα δυτικά του σημερινού συγκροτήματος.³³

G. Gerola, 1902. Φωτογραφία της κεντρικής πύλης των νεωρίων. Διακρίνεται η δεξαμενή, το παράθυρο που διατηρείται εν μέρει και η κατοικία της οθωμανικής περιόδου, με το σαχνισί.

Fr. Boissonas, 1911. Φωτογραφία της κεντρικής πύλης των νεωρίων. Σε σύγκριση με την προηγούμενη φωτογραφία έχει καθαριρευθεί το σαχνισί, στο πλαίσιο «εξευρωπαϊσμού» της πόλης, κατά τη διάρκεια της Κρητικής Πολιτείας. Επίσης, έχει αφαιρεθεί το ξύλινο υπέρθυρο και το κιγκλίδωμα.

Η μορφή της πύλης μάς είναι γνωστή από δύο παλιές φωτογραφίες των Gerola (1900) και Boissonas (1911). Διαμορφωνόταν με τοξωτό μνημειώδη πυλώνα. Οι παραστάδες και το τόξο διαμόρφωναν πλαίσιο σε ελαφρά προεξοχή, πίσω από την οποία προσαρμόζονταν τα θυρόφυλλα. Το εσωτερικό υπέρθυρο διαμορφωνόταν με χαμηλωμένο τόξο, του οποίου διατηρείται η δυτική γένεση. Οι παραστάδες αποτελούνταν από επτά δόμους, κτισμένους κατά το ισόδομο σύστημα, σύμφωνα με τη φωτογραφία του Gerola, από τους οποίους σήμερα είναι ορατοί οι πέντε, λόγω υπερύψωσης της στάθμης της οδού. Το τόξο διαμορφωνόταν με δέκα θολίτες, με ανομοιόμορφο πλάτος, το ουραίο τμήμα των οποίων προσαρμοζόταν στο σχήμα των λιθοπλίνθων που ήσαν κτισμένοι στην προέκταση των παραστάδων, σε ισοϋψείς δόμους, μέχρι τον θριγκό. Τα επίκρανα ήσαν απλά, χωρίς μορφολογική διάπλαση. Τα αρχιτεκτονικά μέλη μέχρι τον θριγκό ήσαν από ογκώδεις πώρινες λιθοπλίνθους με τονισμένους αρμούς και αδρή επεξεργασία με βελόνι, κατά τα αναγεννησιακά πρότυπα. Μόνο τα επίκρανα είχαν λεία επεξεργασία. Ψηλότερα διαμορφωνόταν, κοίλο κυμάτιο, ζωφόρος, γείσο με διπλή επεξοχή και κοιλόκυρτο κυμάτιο και επίστεψη με θυρεό. Οι λεπτομέρειες του αρχιτεκτονικού διακόσμου διακρίνονται με δυσκολία στις δύο φωτογραφίες.

³³ Δευτερεύουσες θύρες απεικονίζονται σε ιστορικούς χάρτες (Corner, Vand der Aa) αλλά η ύπαρξή τους δεν έχει εξακριβωθεί.

Σήμερα διατηρείται η δυτική παραστάδα του πυλώνα, οι δύο πρώτοι θολίτες του τόξου καθώς και οι λιθόπλινθοι που διαμόρφωναν το δυτικό όριο του πυλώνα. Στις τελευταίες είναι ορατή η επεξεργασία που είχε γίνει με σκοπό την κατασκευή κλειστού εξώστη (σαχνισιού) στην όψη του προσαρτημένου στη νότια πλευρά των νεωρίων τριώροφου κτηρίου. Το σαχνισί αυτό είχε ήδη καθαιρεθεί στη φωτογραφία του Boissonas. Στην ίδια φωτογραφία έχει αποξηλωθεί και το ξύλινο υπέρθυρο που βρισκόταν στο ύψος των επικράνων, επάνω από το οποίο υπήρχε κιγκλιδώμα, όπως προκύπτει από τη φωτογραφία του Gerola. Πίσω από το πλαίσιο, η δόμηση γίνεται με λαξευτούς λίθους, ανομοιόμορφου μεγέθους, οι οποίοι συμπληρώνονται σε ορισμένα σημεία με αργολιθοδομή.

Σε κάθε ένα από τα νεώρια ανοίγονταν στη νότια πλευρά τρία μεγάλα φωτιστικά ανοίγματα. Το

Τα σωζόμενα κατάλοιπα της κεντρικής πύλης των νεωρίων από τον νότο και τον βορρά.

μεσαίο άνοιγμα ήταν κυκλικό, διαμέτρου 1.75μ. και ανοιγόταν λίγο χαμηλότερα από το κλειδί του θόλου. Τα ανοίγματα διαμορφώνονταν με λαξευτούς λίθους, με πολύ λεπτούς αρμούς, καλά λαξευμένη την περίμετρο του κύκλου και αμελέστερα λαξευμένη την αντίστοιχη επιφάνεια που βρισκόταν σε επαφή με την τοιχοποιία. Οι λαξευτοί λίθοι καταλάμβαναν το σύνολο του πάχους του τοίχου και διαμόρφωναν εξέχον πλαίσιο στην εξωτερική πλευρά. Σε ορισμένα σημεία διακρίνονται οπές για τη στερέωση κιγκλιδώματος στο εξωτερικό πλαίσιο. Πολλοί από τους κυκλικούς φεγγίτες είναι επισκευασμένοι ή ανακατασκευασμένοι σε νεώτερη εποχή. Στις όψεις τους έχουν χρησιμοποιηθεί λαξευτοί λίθοι, κατά κανόνα μικρότερου μεγέθους από τους αρχικούς, ενώ εσωτερικά έχουν χρησιμοποιηθεί ποικίλες μέθοδοι, με λίθους ή πλίνθους.

Οι κυκλικοί φεγγίτες των επτά νεωρίων, από τα δυτικά προς τα ανατολικά.

Στη νότια πλευρά κάθε νεωρίου υπήρχαν επιπλέον δύο μεγάλα παράθυρα διαστάσεων 1.30 Χ 2.75 μ. περίπου, σε συμμετρική διάταξη, τα οποία διατηρούνται αποσπασματικά, καθώς έχουν τροποποιηθεί σε νεώτερους χρόνους. Τα παράθυρα διέθεταν στην εξωτερική πλευρά πλαίσια από λαξευτό λίθο. Οι ποδιές ήταν από λίθους σχετικώς μεγάλων διαστάσεων και τα ανώφλια ήταν μονολιθικά, ενώ οι κατακόρυφες πλευρές του πλαισίου διαμορφώνονταν με μικρότερους, αλλά επίσης λαξευτούς λίθους, οι οποίοι εμπλέκονταν με την αργολιθοδομή των τοίχων. Διακρίνονται οπές στο εξωτερικό πλαίσιο για τη στήριξη σιδεριάς. Η τροποποίηση των ανοιγμάτων περιέλαβε την ανύψωση της ποδιάς τους, την αντικατάσταση των περισσοτέρων ανωφλίων, που προφανώς είχαν ρηγματωθεί, με χαμηλωμένα τόξα από λαξευτό λίθο και την αναδόμηση τμημάτων των κατακόρυφων πλευρών. Στην εσωτερική πλευρά τα ανώφλια διαμορφώνονταν με χαμηλωμένα τόξα από λαξευτούς θολίτες, τα οποία διατηρούνται στις περισσότερες περιπτώσεις. Στη νότια όψη του πρώτου νεωρίου υπήρχαν επίσης δύο μικρών διαστάσεων ανοίγματα, άγνωστης χρήσης, που έχουν πληρωθεί με τοιχοποιία. Η μέθοδος κατασκευής είναι ίδια με αυτή των παραθύρων.

Παράθυρα της νότιας πλευράς. Στην επάνω σειρά τα παράθυρα διατηρούν το αρχικό ανώφλι. Στη δεύτερη σειρά το ανώφλι έχει μετατραπεί σε τοξωτό.

Στον άξονα καθενός από το τρίτο μέχρι και το έβδομο νεώριο έχουν διαμορφωθεί μεγάλες θύρες σε νεώτερη εποχή. Οι παρειές του ανοίγματος και το χαμηλωμένο τοξωτό υπέρθυρό τους έχουν διαμορφωθεί με λαξευτούς θολίτες. Δύο ακόμη θύρες, με ξύλινο υπέρθυρο, σήμερα φραγμένες, ανοίχθηκαν στο δεύτερο και το πέμπτο νεώριο.

Στη βόρεια πλευρά, όπου το μεγαλύτερο μέρος των τοίχων που φράσσουν τους θόλους έχει κατασκευαστεί μετά από την επίσκεψη του Gerola, δηλαδή κατά τον 20^ο αιώνα, ανοίγονται θύρες και παράθυρα διαφόρων μεγεθών, ορισμένα από τα οποία έχουν φραχθεί ή τροποποιηθεί σε νεώτερη εποχή. Τα ανώφλια τους είναι κατασκευασμένα με διαφορετικές τεχνικές:

- Α. με χαμηλωμένο τόξο από λαξευτούς θολίτες (φραγμένη θύρα στο 2^ο νεώριο),
- Β. με ξύλο (παράθυρα στο 3^ο, 6^ο και 7^ο νεώριο) και
- Γ. από σκυρόδεμα με πλίνθινο ανακουφι-στικό τόξο (παράθυρα στο 1^ο και 4^ο νεώριο) ή χωρίς (θύρες στο 5^ο και 7^ο νεώριο και παράθυρα στο 1^ο, 2^ο, 3^ο, 4^ο και 6^ο νεώριο).

Στα διαστήματα μεταξύ των τοίχων έχει κτιστεί λιθοδομή σε χαμηλό ύψος, (στο 1^ο – 2^ο μερικώς στο 3^ο, στο 6^ο και μερικώς στο 7^ο) με επικάλυψη από τσιμεντοκονίαμα, δημιουργώντας μια πλατιά ποδιά. Στο 3^ο νεώριο ο παραλληλεπίπεδος όγκος από λιθοδομή και σκυρόδεμα, ύψους 2,90 μ. προβάλλει αινιγματικός, μάλλον υπήρξε βάση γερανού.ι

Η νότια πλευρά του πέμπτου νεωρίου.

Η βόρεια πλευρά του τρίτου νεωρίου.

Οι στέγες. Στη βόρεια και τη νότια όψη των νεωρίων διαμορφώνονται αετωματικές απολήξεις, οι οποίες επιστέφονται από πώρινο γείσο, αποτελούμενο από δύο καθ' ύψος λίθους. Οι αετωματικές απολήξεις δείχνουν ότι πιθανώς υπήρχε αρχικώς πρόβλεψη για την κατασκευή ξύλινων στεγών, που θα προσέφεραν καλύτερη στεγάνωση στους θόλους, γεγονός το οποίο επενέχεται στις εκθέσεις των Βενετών αξιωματούχων συνεχώς στην μακρά διάρκεια της κατασκευής του ο συγκροτήματος

Η επικάλυψη των θόλων των δύο πρώτων νεωρίων.

Ωστόσο, τα διατηρούμενα νεώρια δεν καλύφθηκαν ποτέ με ξύλινη στέγη και κεραμίδια, αλλά παρέμειναν καλυμμένα με κονίαμα. Σήμερα καλύπτονται με διάφορους τρόπους. Στα τρία πρώτα έχει γίνει διάστρωση τσιμεντοκονιάματος. Στο τέταρτο νεώριο έχει γίνει στεγάνωση με ασφατικά φύλλα με επικάλυψη ψηφίδας. Στο πέμπτο νεώριο διατηρούνται παλαιά κονιάματα με κεραμάλευρο με εκτεταμένες σύγχρονες επισκευές αλλά και νέα επικάλυψη με κονίαμα με κεραμάλευρο στο τμήμα που ανακατασκευάστηκε το 2006. Τα τελευταία δύο νεώρια καλύπτονται με τσιμεντοκονιάματα σε πολύ κακή κατάσταση, επί παλαιότερων κονιαμάτων με κεραμάλευρο.

Η απορροή των ομβρίων υδάτων από τις στέγες γίνεται ελεύθερα μέσω λίθινων λαξευτών υδρορροών που προβάλλουν από τη βόρεια όψη μεταξύ των νεωρίων. Οι υδρορρόες βρίσκονται αρκετά χαμηλότερα από το σημείο σύγκλισης των αετωμάτων, λόγω της κλίσης προς το βορρά που διαμορφώνεται επάνω από τους διαχωριστικούς τοίχους και του μεγάλου μήκους των θόλων, μάλιστα παρά το γεγονός ότι οι ίδιοι οι θόλοι έχουν κλίση προς τη θάλασσα.

Η απορροή από τις λίθινες υδρορροές προς τη θάλασσα την 20^ή Οκτωβρίου 2020.

Ολοκληρώνοντας στο θέμα των ανοιγμάτων, παρατηρήθηκε ότι στο δεύτερο νεώριο υπάρχουν κυκλικά ανοίγματα στον θόλο, πιθανότατα για την εξασφάλιση αερισμού. Τα ανοίγματα φαίνεται πως δεν είναι αρχικά. Σήμερα είναι φραγμένα.

Η επικάλυψη της στέγης του πέμπτου νεωρίου (Φωτογραφία ΕΦΑ Χανίων, 2015)

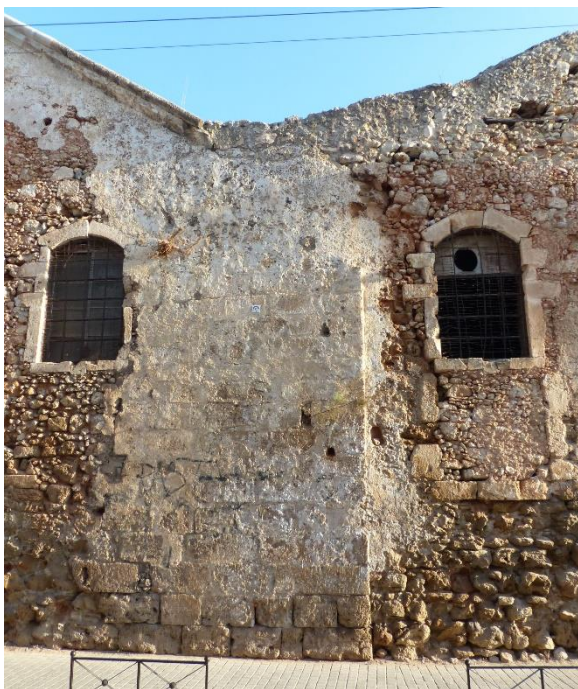
Δάπεδα. Σε όλα τα Νεώρια εκτός του εβδόμου τα δάπεδα καλύπτονται από ελάχιστο οπλισμένο σκυρόδεμα. Από μαρτυρίες τεχνιτών του Δήμου Χανίων πληροφορούμαστε ότι μεταξύ των ετών 1991-94 οι χώροι διαστρώθηκαν με φερτά υλικά επί των οποίων διαμορφώθηκαν οι τελικές επιφάνειες από σκυρόδεμα. Στο πλαίσιο της γεωλογικής έρευνας που συνοδεύει αυτή τη μελέτη, ανοίχτηκαν διάδρομοι για τα ηλεκτρόδια των διασκοπήσεων και αποδείχτηκε ότι το πάχος της επικάλυψης κυμαίνεται μεταξύ των 5 και 10 εκ.

Στο τρίτο νεώριο αποκαλύφτηκε τμήμα δαπέδου από ακανόνιστες λίθινες πλάκες, το οποίο δεν σχετίζεται με την αρχική χρήση του συγκροτήματος, αλλά μάλλον με την χρήση η οποία οδήγησε στην διανοίξη των θυρών στον νότιο τοίχο.

Τμήμα προσφάτως αποκαλυφθέντος δαπέδου στη νότια περιοχή του τρίτου νεωρίου, καθ' όλο το πλάτος του σε επαφή με τον νότιο τοίχο και σε μήκος δέκα μέτρων.

Με βάση τις ιστορικές πληροφορίες και τις αρχαιολογικές παρατηρήσεις όπως εκτέθηκαν παραπάνω είναι δυνατόν να προσδιοριστούν με σχετική ασφάλεια οι οικοδομικές φάσεις του μνημείου, οι οποίες κατατάσσονται σε τέσσερις περιόδους. Η πρώτη περίοδος είναι με μεγάλη διαφορά κυρίαρχη, καθώς κατά τις επόμενες περιόδους έγιναν μόνον περιορισμένης κλίμακας επεμβάσεις. Παρά τη μακρόχρονη εγκατάλειψη του συγκροτήματος, η ισχυρότατη κατασκευή του αποδείχθηκε καθοριστική σημασίας για τη σωτηρία του, καθώς κατόρθωσε να επιβιώσει με ελάχιστες επεμβάσεις συντήρησης. Ακολουθώς αναλύονται και τεκμηριώνονται οι οικοδομικές φάσεις του μνημείου. Τα στοιχεία αυτά παρουσιάζονται επίσης σε σχέδια κατόψεων και όψεων καθώς επίσης και σε σχέδια αναπαράστασης της αρχικής μορφής.

Το σημείο επαφής του έκτου με το έβδομο νεώριο στη νότια πλευρά. Διακρίνεται με σαφήνεια οικοδομικός αρμός που τεκμηριώνει τα στάδια των εργασιών.

1η περίοδος – Βενετοκρατία

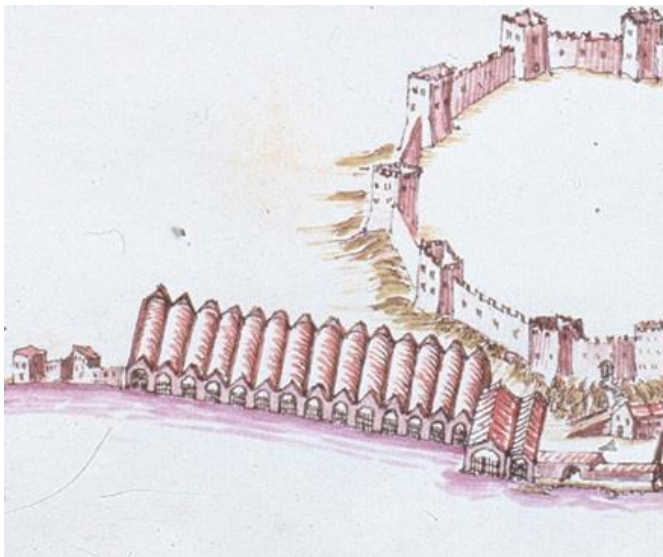
Το διατηρούμενο συγκρότημα των επτά νεωρίων κτίστηκε σε τρία στάδια, μεταξύ των ετών 1572 και 1599. Στο πρώτο στάδιο ανήκει το πρώτο νεώριο, στο δεύτερο στάδιο ανήκουν το δεύτερο ως και το έκτο νεώριο και στο τρίτο στάδιο ανήκει το έβδομο νεώριο. Το πρώτο νεώριο ήταν το τελευταίο ενός συνόλου πέντε νεωρίων που κτίστηκαν μεταξύ 1568 και 1572, στα οποία διαμορφώθηκε και η κεντρική πύλη, Porta del Mare. Η διακοπή των εργασιών με την ολοκλήρωση καθενός από τα τρία στάδια τεκμηριώνεται με την κατασκευή τοίχου μεγαλύτερου πάχους και ενός μόνο ανοίγματος στον ανατολικό τοίχο, όπως αναλυτικά περιεγράφηκε παραπάνω. Παρά την σαφή διάκριση των τριών σταδίων, η κατασκευή έχει γίνει με το ίδιο ακριβώς δομικό σύστημα, τα ίδια

υλικά και τις ίδιες επιμέρους αρχιτεκτονικές μορφές (παράθυρα, αετώματα, γείσο). Στην περίοδο αυτή, τα νεώρια ήταν ανοικτά προς τη θάλασσα. Στον χάρτη του Angelo delli Oddi (1601) φαίνεται ότι τα θαλάσσια ανοίγματα μπορούσαν να φράσσουν με κιγκλιδώματα. Αν και ο χάρτης είναι αρκετά σχηματικός, οπές που παρατηρούνται στους πλευρικούς τοίχους των νεωρίων στα οποία οι βόρειοι μεταγενέστεροι τοίχοι εισέχουν σε σχέση με την πρόσοψη θα μπορούσαν να σχετίζονται με τέτοια ξύλινα κιγκλιδώματα. Για την κατασκευή κιγκλιδωμάτων προκύπτουν και από τα έγγραφα που εντοπίστηκαν από την πρόσφατη έρευνα της E. Molteni και περιλαμβάνουν σχετική απόφαση του Γενικού Προβλεπτή Grimanì στο έτος 1585, και αναφορά στην εκτέλεση των αποφάσεων του Grimanì από τον ρέκτορα των Χανίων Cicogna. Αντίστοιχα κιγκλιδώματα φαίνεται ότι υπήρχαν και στον Χάνδακα³⁴. Στη νότια πλευρά ανοίγονταν από ένα κυκλικό και δύο ορθογώνια

³⁴ Όπως προκύπτει από χάρτη του 17^{ου} αιώνα. Χ. Τζομπανάκη, *Θαλασσινή τριλογία του Χάνδακα*, Ηράκλειο 2000, 119.

ΔΗΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ - ΟΡΙΣΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΕΡΓΩΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ – ΑΠΟΔΟΣΗΣ ΧΡΗΣΕΩΝ – ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΩΝ ΝΕΩΡΙΩΝ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ
ανοίγματα, που έφρασαν με κιγκλιδώματα. Η μοναδική πύλη από την ξηρά γινόταν μέσω της κεντρικής πύλης, ενώ η επικοινωνία μεταξύ των νεωρίων γινόταν μέσω των άνετων τοξωτών ανοιγμάτων. Τόσο στα νότια όσο και στα βόρεια διαμορφώνονταν αετωματικές απολήξεις, επιστεφόμενες από λαξευτά πώρινα γείσα. Ωστόσο, δεν φαίνεται να κατασκευάστηκαν ποτέ ξύλινες στέγες με κεραμίδια και οι στέγες παρέμειναν καλυμμένες με κονίαμα.³⁵ Οι όψεις καλύπτονταν μάλλον με λεπτό επίχρισμα, τμήματα του οποίου έχουν διατηρηθεί σποραδικά.

Απόσπασμα χάρτη (A. Oddi, 1601), στο οποίο διακρίνονται ξύλινα κιγκλιδώματα στα βόρεια ανοίγματα των νεωρίων.

Η βόρεια απόληξη του ανατολικού τοίχου του εβδόμου νεωρίου, στην οποία διακρίνονται οπές που θα μπορούσαν να σχετίζονται με κιγκλιδώματα.

³⁵ Σε ορισμένα από τα νεώρια φαίνεται ότι η κάλυψη γινόταν αρχικώς με ξύλινη στέγη με κεραμίδια. Gerola, ό.π., 140.

Στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα πραγματοποιήθηκαν εργασίες κυρίως στη νότια όψη, η οποία φαίνεται ότι είχε υποστεί σοβαρές ζημιές, μάλλον από σεισμό. Οι εργασίες αυτές θα μπορούσαν να εντάσσονται στο πλαίσιο του έργου συντήρησης που εκτελέστηκε κατά την περίοδο της Αιγυπτιακής διοίκησης (1838). Στην περίπτωση αυτή, ο σεισμός που είχε προξενήσει τις ζημιές θα ήταν αυτός του 180. Καταρρεύσεις στη νότια όψη, όπως αυτές που αντιμετωπίστηκαν στην περίοδο αυτή φαίνονται στο σχέδιο του Hessemer (1829). Εναλλακτικά, θα μπορούσαν να εκτελέστηκαν μετά τον σεισμό του 1856. Οι εργασίες στη νότια όψη περιέλαβαν την τροποποίηση των ανοιγμάτων. Οι ποδιές των παραθύρων ανυψώθηκαν και τα λαξευτά πλαίσια συμπληρώθηκαν και απέκτησαν ανώφλια με χαμηλωμένα τόξα. Οι τοίχοι από το ύψος των παραθύρων και επάνω ανακατασκευάστηκαν ολικώς ή μόνο κατά το ένα τους πρόσωπο, με μικρότερο πάχος. Τα κυκλικά ανοίγματα συμπληρώθηκαν ή ανακατασκευάστηκαν. Το επίχρισμα της όψης συμπληρώθηκε κατά τόπους.

Μετασκευή παραθύρου κατά τις επεμβάσεις του 19^{ου} αιώνα

Ο νότιος τοίχος του πρώτου νεωρίου από το εσωτερικό.

Διακρίνεται η ανακατασκευή του τοίχου με μικρότερο πάχος κατά τον 19^ο αιώνα από το ύψος των ανωφλίων των παραθύρων και επάνω.

Οι επεμβάσεις αυτές γίνονται σχετικώς εύκολα αντιληπτές από το είδος της λιθοδομής (μικροί λίθοι κτισμένοι αμελώς και σε ακανόνιστη διάταξη, δηλαδή όχι σε στρώσεις, όπως στην αρχική

Τμήμα του νότιου τοίχου του νότιου τοίχου. Διακρίνονται τα δύο διαφορετικά συστήματα τοιχοποιίας (της πρώτης – βενετικής περιόδου κάτω αριστερά και της δεύτερης – οθωμανικής περιόδου επάνω στο κέντρο). Επίσης διακρίνεται το τοξωτό ανώφλι της δεύτερης περιόδου καθώς και το επίχρισμα της ίδιας περιόδου που προσαρμόζεται στο τόξο, αφήνοντάς το ανεπίχριστο.

Το κονίαμα δομής της πρώτης – βενετικής (αριστερά) και της δεύτερης – οθωμανικής (δεξιά) περιόδου.

τοιχοποιία). Επίσης, η διάκριση γίνεται αντιληπτή και από το χρησιμοποιούμενο κονίαμα (ερυθρωπής απόχρωσης, σαφώς διακριτό από το αρχικό λευκό κονίαμα, βλ. και σχετικό παράρτημα). Τέλος διακρίνονται με σαφήνεια και οι λαξευτοί λίθοι που έχουν χρησιμοποιηθεί (από ανοικτόχρωμο πωρόλιθο, επεξεργασμένο με το πελέκι, σε αντίθεση με τον λαξευτό λίθο της ενετικής περιόδου, ο οποίος είναι ερυθρωπής απόχρωσης και λαξευμένος με οδοντωτή ξοίδα).

Ο τρόπος δομής και η μορφή των πλαισίων των παραθύρων είναι χαρακτηριστικά της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής του 19^{ου} αιώνα στα Χανιά και τα γύρω χωριά.

Κατεργασία λαξευτού λίθου της πρώτης – βενετικής (αριστερά) και της δεύτερης – οθωμανικής (δεξιά) περιόδου.

Σε μεταγενέστερη περίοδο ανοίχτηκαν θύρες στο μέσον της νότιας πλευράς των νεωρίων 3 έως 7. Οι φαρδιές αυτές θύρες διαμορφώθηκαν με λαξευτό λίθο και χαμηλωμένο τόξο. Ο λίθος που χρησιμοποιήθηκε έχει κιτρινωπή απόχρωση και έχει υποστεί επεξεργασία με οδοντωτό εργαλείο. Το κονίαμα που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή τους έχει φαιά απόχρωση. Δεν μπορεί να εξακριβωθεί πότε δημιουργήθηκαν τα ανοίγματα αυτά, αλλά είναι εμφανές ότι η κατασκευή τους έγινε

Κατεργασία λαξευτού λίθου των νεώτερων θυρών στη νότια όψη

οργανωμένα. Επομένως, θα πρέπει να συσχετισθούν με τη λειτουργία του χώρου ως στρατιωτική αποθήκη ή αποθήκη του τελωνείου, πιθανώς, δηλαδή στα τέλη του 19^{ου} αιώνα³⁶.

Μία ακόμη επέμβαση του 19^{ου} αιώνα θα πρέπει να είναι η δημιουργία θολωτής δεξαμενής και κρήνης στα ανατολικά της κεντρικής πύλης, που αποτυπώθηκε στις φωτογραφίες των Gerola και Boissonas, τα κατάλοιπα της οποίας περιγράφηκαν αναλυτικά παραπάνω. Δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα η επέμβαση αυτή να είναι παλαιότερη. Στον 19^ο αιώνα ίσως ανήκει και η ανακατασκευή του άνω τμήματος του νότιου τοίχου του 7^{ου} νεωρίου, που έγινε προχειρώς, χωρίς αέτωμα και γείσο.

Στον 19^ο αιώνα κτίστηκαν επίσης μικροί οικίσκοι στη βόρεια πλευρά ορισμένων από τα νεώρια, οι οποίοι φαίνονται στη φωτογραφία του G. Gerola (1902). Τμήματα αυτών των οικίσκων έχουν ενσωματωθεί στους μεταγενέστερους τοίχους που φράσσουν τα ανοίγματα της βόρειας πλευράς.

³⁶ Gerola, ό.π. 146. Κ. Ψαράκης, ό.π.

Επίσης, στον 19^ο αιώνα ανήκουν οι αντηρίδες που κτίστηκαν στη δυτική πλευρά, ώστε να παραλάβουν τις ωθήσεις του θόλου του πρώτου νεωρίου. Οι αντηρίδες φαίνονται σε φωτογραφία του 19^{ου} αιώνα και στη φωτογραφία του Gerola. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα προσαρτήθηκε στα δυτικά μικρό ξύλινο κτίσμα, από το οποίο διατηρούνται οι οπές στήριξης της δικλινούς του στέγης.

Ο βόρειος τοίχος του έκτου νεωρίου. Διακρίνεται η ενσωμάτωση στο κατώτερο τμήμα του οικίσκου που φαίνεται στη φωτογραφία του Gerola.

Αντηρίδες στον δυτικό τοίχο του πρώτου νεωρίου. Διακρίνονται οπές για τη στερέωση των δοκών της στέγης ξύλινου προσκτίσματος των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

Φωτογραφία των τελευταίων δεκαετιών του 19^{ου} αιώνα. Διακρίνονται οι αντηρίδες στη δυτική πλευρά των νεωρίων. Ο χώρος χρησιμοποιείται για την επισκευή σκαφών.

Φωτογραφία των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Η περιοχή στα δυτικά έχει διαμορφωθεί και σε επαφή με το πρώτο έχει κατασκευαστεί ξύλινο κτίσμα.

3^η περίοδος – 20ος αιώνας

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και ιδίως μετά την ίδρυση της Σταφιδικής Ενώσεως (1929) πραγματοποιήθηκαν επεμβάσεις που χαρακτηρίζονται από ευτέλεια και έλλειψη ενιαίου σχεδιασμού. Οι επεμβάσεις αυτές είχαν ως στόχο τη δημιουργία κλειστών χώρων, με την πλήρωση των ανοιγμάτων της βόρειας πλευράς με σκοπό να δημιουργηθούν αποθηκευτικοί χώροι αλλά και την εξυπηρέτηση των λειτουργικών αναγκών τους (δημιουργία δύο θυρών στη νότια πλευρά, πλήρωση με τοιχοποιία ορισμένων από τα ανοίγματα). Στις επεμβάσεις του 20^{ου} αιώνα ανήκει επίσης η πρόχειρη η στέγη που διατηρείται σε μέρος του 4^{ου} νεωρίου, η οποία καταστράφηκε από τους γερμανικούς βομβαρδισμούς.

Στο πλαίσιο της λειτουργίας των χώρων πραγματοποιήθηκαν επίσης διάφορες πρόχειρες και άτεχνες επισκευές και προσθήκες, όπως κάλυψη θόλων με τσιμεντοκονίαμα στα τρία πρώτα νεώρια, εσωτερικά επιχρίσματα κατά τόπους στο 5^ο και κυρίως στο 6^ο νεώριο και κατασκευή τοίχων από οπτοπλινθοδομή ή άλλες ξύλινες κατασκευές για τη λειτουργική διαρρύθμιση των χώρων.

Η βόρεια απόληξη του τοίχου μεταξύ 6^{ου} και 7^{ου} νεωρίου το 2001 και τα έργα αποκατάστασης (2002).

4^η περίοδος – 21^{ος} αιώνας (επεμβάσεις συντήρησης)

Οι πρόσφατες επεμβάσεις συντήρησης της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας περιλαμβάνουν:

- στεγάνωση του θόλου του 4^{ου} νεωρίου με ασφαλτικά φύλλα.
- τοπικά αρμολογήματα στη νότια όψη του 5^{ου} νεωρίου.
- ανακατασκευή μέρους του θόλου στο 5^ο νεώριο, όπου κατέρρευσε πρόχειρη ξύλινη στέγη με τον σεισμό του 2006 και την κάλυψη του θόλου με κονίαμα.

- μερική ανακατασκευή του γείσου στα αετώματα της νότιας όψης του 4^{ου}, 5^{ου} και 6^{ου} νεωρίου, που παρουσίαζε εκτενείς φθορές.
- ανακατασκευή δύο νεότερων παραθύρων στη βόρεια πλευρά του 7^{ου} νεωρίου.

Φωτογραφία του 2005 με την ιστάμενη ξύλινη οροφή στη θέση της οπής από βόμβα και στις 9 Ιανουαρίου 2006 μετά τον σεισμό 6,9 της κλίμακας Richter.

Γ. Παθολογία

Αν και η κατάσταση του συγκροτήματος είναι γενικώς καλή, με δεδομένη την έλλειψη συστηματικής συντήρησης, σημειώνονται αρκετά προβλήματα, κατά τόπους σοβαρά. Αυτά είναι κατ' αρχήν δομικής φύσεως και σχετίζονται με σεισμικές δράσεις αλλά και εγγενείς αδυναμίες που προκύπτουν από τη φύση της κατασκευής. Επίσης, εμφανίζονται αρκετά προβλήματα που σχετίζονται με την παρουσία της υγρασίας, που προκαλείται από την ελλιπή στεγάνωση των θόλων και από το φαινόμενο της αναρρίχησης από τα θεμέλια. Τα προβλήματα γίνονται σοβαρότερα από την γειτνίαση με τη θάλασσα. Σοβαρά είναι και τα μορφολογικά προβλήματα, που προκύπτουν από την μερική καταστροφή τμημάτων της αρχικής κατασκευής με καθοριστική σημασία για τον μορφολογικό χαρακτήρα του μνημείου αλλά κυρίως από νεώτερες άτεχνες επεμβάσεις.

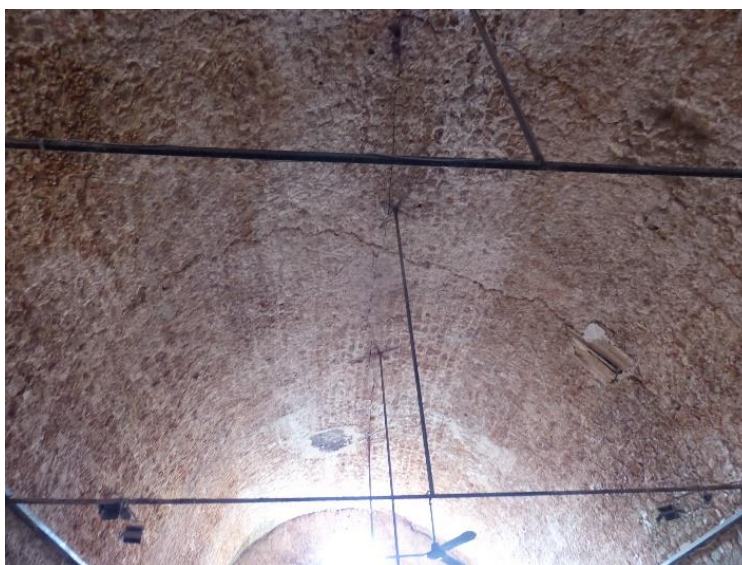
Ακολουθώς αναλύεται η κατάσταση του κτηρίου ανά οικοδομικό στοιχείο.

Τοίχοι και θόλοι

Ρηγματώσεις

Οι τοίχοι και οι θόλοι παρουσιάζουν κατά τόπους ρηγματώσεις. Οι εντονότερες ρηγματώσεις εμφανίζονται στα δυτικά και ιδίως στο πρώτο νεώριο, καθώς και κοντά στα μέτωπα των θόλων, στη νότια και δευτερευόντως στη βόρεια πλευρά. Πιο συγκεκριμένα, οι ρηγματώσεις, οι οποίες έχουν σημειωθεί σε ειδικό σχέδιο, ανήκουν στις ακόλουθες κατηγορίες:

Στα περισσότερα νεώρια εμφανίζονται ρηγματώσεις εγκάρσια ως προς τη διεύθυνση του θόλου, οι οποίες προεκτείνονται και στους τοίχους. Οι περισσότερες ρηγματώσεις διατρέχουν το σύνολο του συγκροτήματος. Είναι εντονότερες στα τρία πρώτα νεώρια, ιδίως στο πρώτο. Ακολουθούν τους αρμούς και σε λίγες μόνο περιπτώσεις έχουν προκαλέσει θραύση των λίθων.

Εγκάρσια ρηγματώση
στο πρώτο νεώριο.

Σε ορισμένες περιπτώσεις εμφανίζονται έντονες κατακόρυφες ρηγματώσεις στους διαμήκεις τοίχους πολύ κοντά στα σημεία διασταύρωσης με τον νότιο τοίχο. Ας σημειωθεί

ότι ο νότιος τοίχος είναι συνδεδεμένος με τους τοίχους μεταξύ των νεωρίων μέχρι το ύψος της γένεσης του θόλου. Από αυτό το ύψος και επάνω ο τοίχος δεν συνδέεται με τον θόλο. Ο θόλος προεκτείνεται κατά τι προς τον νότο, αλλά δεν φτάνει μέχρι την όψη. Δηλαδή, η εσωτερική παρειά του νότιου τοίχου φράσσει το αφόρτιστο τύμπανο του θόλου, ενώ η εξωτερική παρειά διαμορφώνει τις αετωματικές απολήξεις των στεγών που αποκρύπτουν τα ημικυκλικά μέτωπα των θόλων. Παρόμοιες, αλλά μικρότερης έκτασης ρηγματώσεις εμφανίζονται κοντά στο βόρειο μέτωπο των θόλων.

Ρηγματώση κοντά στον νότιο τοίχο του πρώτου νεωρίου

Οι παραπάνω δύο κατηγορίες ρηγματώσεων σχετίζονται με τη σεισμική συμπεριφορά του κτηρίου, σε συνάρτηση με τα ιδιαίτερα γεωμετρικά χαρακτηριστικά του.

Σε ορισμένα σημεία εμφανίζονται ρηγματώσεις κατά μήκος του κλειδιού του θόλου. Το φαινόμενο είναι ιδιαίτερος έντονο στο πρώτο νεώριο, όπου στο βόρειο μέτωπο η ρωγμή έχει προκαλέσει θραύση του θολίτη του κλειδιού. Στο ίδιο νεώριο εμφανίζονται άλλες δύο ρωγμές στο βόρειο μέτωπο του θόλου, οι οποίες προεκτείνονται στο εσωράχιο του θόλου για λίγα μέτρα. Ρωγμή κατά μήκος του κλειδιού εμφανίζεται και στο έβδομο νεώριο. Οι ρηγματώσεις αυτού του τύπου οφείλονται στις πλάγιες ωθήσεις των θόλων, οι οποίες στα ακραία νεώρια δεν αντιμετωπίζονται λόγω έλλειψης αντερείσματος.

Ρηγματώσεις στο μέτωπο του θόλου του πρώτου νεωρίου

Στα βόρεια μέτωπα των θόλων εμφανίζονται ρηγματώσεις που οφείλονται στην οξείδωση των σιδερένιων αγκυρίων που τοποθετήθηκαν μάλλον κατά τον 19^ο αιώνα, με σκοπό να συνδέσουν τα μέτωπα με τους θόλους. Οι ελκυστήρες που έχουν με αντίστοιχο τρόπο συνδέσει τον θόλο με τον νότιο τοίχο στο 6^ο νεώριο δεν έχουν εμφανίσει ανάλογα προβλήματα.

Ρηγματώση λόγω οξείδωσης σιδηρού αγκυρίου

Μικρής κλίμακας ρηγματώσεις εμφανίζονται στον νότιο τοίχο καθώς και στους τοίχους που φράσσουν τα βόρεια μέτωπα προς τη θάλασσα. Διέρχονται πάντοτε από τα ανοίγματα και οφείλονται σε σεισμικές δράσεις. Ιδίως οι τοίχοι της βόρειας πλευράς έχουν μικρό πάχος και σχετικώς ευτελή δόμηση και ταυτόχρονα έχουν μεγάλο ύψος χωρίς να είναι συνδεδεμένοι με τους θόλους και τους μεταξύ των νεωρίων τοίχους, με αποτέλεσμα να είναι περισσότερο επιρρεπείς σε δομικές βλάβες. Παρά ταύτα, δεν έχουν υποστεί σημαντικές βλάβες.

Ρηγματώσεις στον νότιο τοίχο του πρώτου νεωρίου και στον βόρειο τοίχο του τέταρτου νεωρίου.

Εκτεταμένες καταρρεύσεις έχουν γίνει στο παρελθόν εξ αιτίας σεισμών στη νότια πλευρά, όπου φαίνεται ότι κατέρρευσε σημαντικό μέρος των τοίχων, ιδίως στα τύμπανα των μετώπων των θόλων, εξ ολοκλήρου ή μόνο κατά το πρόσωπο. Τα σημεία αυτά ανακατασκευάστηκαν με ευτελέστερη λιθοδομή και ασθενές κονίαμα. Στις περιοχές αυτές έχουν σημειωθεί αρκετές νεώτερες σημειακές σημειακές καταρρεύσεις λίθων, οι οποίες έχουν αντιμετωπιστεί μόνο στο 5^ο νεώριο, όπου με την ευκαιρία των επεμβάσεων στον θόλο και το γείσο της νότιας όψης το 2015, πραγματοποιήθηκαν συμπληρώσεις και αρμολόγηση στη νότια όψη.

Σημειακές καταρρεύσεις λίθων σε αναδομημένο τμήμα του νότιου τοίχου του τρίτου νεωρίου

Πρόσφατη αρμολόγηση στον νότιο τοίχο του πέμπτου νεωρίου

Διάβρωση δομικών υλικών (λίθοι - κονίαμα δομής)

Ένα μεγάλο μέρος των προβλημάτων των τοίχων και των θόλων σχετίζεται με τη δράση της υγρασίας, τόσο λόγω της ελλιπούς στεγάνωσης όσο και λόγω του φαινομένου της ανοδικής υγρασίας. Η υγρασία έχει κατά τόπους προκαλέσει σοβαρή φθορά του κονιάματος δομής αλλά και των λίθων. Προβλήματα λόγω της ελλιπούς στεγάνωσης φαίνεται ότι ήταν υπήρξαν και στο παρελθόν, κυρίως εξαιτίας της εγκατάλειψης του συγκροτήματος στην περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας, η οποία υπήρξε μάλλον ολοκληρωτική κατά τον 18^ο αιώνα. Για τον λόγο αυτόν, η επισκευή του κτηρίου κατά τον 19^ο αιώνα συνοδεύτηκε από εκτεταμένες συμπληρώσεις φθαρμένων λίθων, κυρίως των θολιτών, με κονίαμα και μικρούς λίθους.

Σήμερα τα εντονότερα προβλήματα λόγω υγρασίας προερχόμενης από τη στέγη εντοπίζονται στο 6^ο και το 7^ο νεώριο, όπου η στεγάνωση είναι εντελώς ανεπαρκής. Το κονίαμα που καλύπτει τους δύο αυτούς θόλους παρουσιάζει εκτεταμένες ρηγματώσεις και αποκολλήσεις. Στο 6^ο νεώριο υπήρξε προσπάθεια αντιμετώπισης του φαινομένου από το εσωτερικό, με επίχριση του θόλου με τσιμεντοκονίαμα, ενισχυμένο με δομικό πλέγμα. Η επέμβαση αυτή είχε ασφαλώς τα αντίθετα αποτελέσματα. Το τσιμεντοκονίαμα έχει σε μεγάλο μέρος του καταπέσει και έχει αποκαλυφθεί η κατάσταση του θόλου, η οποία σε ορισμένες περιπτώσεις είναι πολύ κακή, με τους θολίτες διαβρωμένους σε μεγάλη έκταση. Στο 7^ο νεώριο, όπου η κατάσταση του κονιάματος της επικάλυψης είναι ιδιαίτερος κακή, η υγρασία έχει προκαλέσει σοβαρή φθορά στο κονίαμα δομής και τους λίθους στους θόλους αλλά και τους τοίχους. Σημαντικά είναι επίσης τα προβλήματα λόγω της υγρασίας που προκύπτει από αστοχίας της στεγάνωσης στα τρία πρώτα νεώρια. Η

ΔΗΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ - ΟΡΙΣΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΕΡΓΩΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ – ΑΠΟΔΟΣΗΣ ΧΡΗΣΕΩΝ – ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΩΝ ΝΕΩΡΙΩΝ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ
υγρασία έχει προκαλέσει διάβρωση του κονιάματος δομής, ενώ επίσης παρατηρούνται
βιολογικές αναπτύξεις.

Φθορές στο εσωτερικό λόγω υγρασίας στο 7^ο νεώριο

Φθορές λόγω υγρασίας στο 6^ο και το 1^ο νεώριο

Φθορές λόγω ανοδικής υγρασίας στο 3^ο νεώριο

Φθορές λόγω ανοδικής υγρασίας στη νότια όψη και βιολογικές αναπτύξεις στα σημεία απορροής των ομβρίων υδάτων στη βόρεια όψη

Σημαντικές φθορές προκαλεί επίσης το φαινόμενο της ανοδικής υγρασίας, τόσο στη νότια όψη, όπου φαίνεται ότι είναι εντονότερη, όσο και στους τοίχους μεταξύ των νεωρίων. Η υγρασία έχει προκαλέσει φθορά όχι μόνον του επιχρίσματος αλλά και του κονιάματος δομής, με αποτέλεσμα την πτώση λίθων. Επίσης, έχει προκληθεί εκτεταμένη διάβρωση ψαμμιτών.

Εκτεταμένη διάβρωση του κονιάματος δομής καθώς και των λίθων παρατηρείται στα σημεία απορροής των ανοικτών υδρορροών. Η διάβρωση των υλικών από άλλους παράγοντες (π.χ. αιολική διάβρωση) είναι περιορισμένης κλίμακας. Εκτενής διάβρωση της επιφάνειας των λίθων κυρίως στη δυτική όψη έχει αντιμετωπιστεί στο παρελθόν, μάλλον κατά τον 19^ο αιώνα, με συμπληρώσεις μικρών λίθων και κονιάματος. Μέρος των συμπληρώσεων έχει καταρρεύσει, αποκαλύπτοντας την αρχική λιθοδομή.

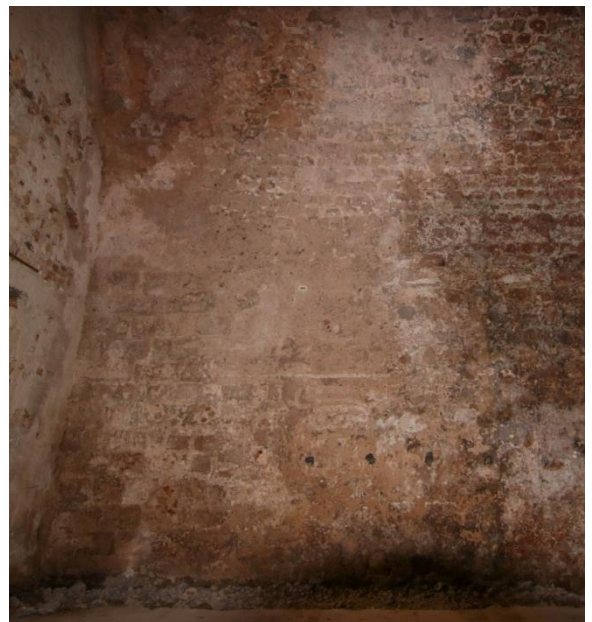
Επιχρίσματα

Στη νότια, ανατολική και δυτική όψη του συγκροτήματος διατηρείται αποσπασματικά επίχρισμα, το οποίο παρουσιάζει εκτεταμένες αποπτώσεις, ρηγματώσεις, αλλά και επιφανειακή φθορά εξαιτίας αιολικής κυρίως διάβρωσης. Κάπως καλύτερα διατηρείται το επίχρισμα στα σημεία που προστατεύεται από το γείσο, ενώ στην κατώτερη ζώνη, η καταστροφή του επιχρίσματος είναι ολική, εξαιτίας της ανοδικής υγρασίας.

Πολύ αποσπασματικά διατηρείται επίχρισμα σε ορισμένους από τους τοίχους που έφραξαν τα βόρεια ανοίγματα, τόσο στην εξωτερική όσο και στην εσωτερική επιφάνεια. Είναι γενικώς ευτελούς κατασκευής.

Παλαιά, πιθανόν αρχικά, επιχρίσματα στις εσωτερικές επιφάνειες διατηρούνται μόνον αποσπασματικά. Στο εσωτερικό διατηρείται επίσης σε κακή κατάσταση επίχρισμα στο 7^ο νεώριο, το οποίο φαίνεται ότι έχει υποστεί αυτή την επέμβαση κατά την μετατροπή του σε αποθήκη. Το επίχρισμα διατηρείται σε πολύ κακή κατάσταση, εξαιτίας του προβλήματος της υγρασίας που ήδη αναφέρθηκε και σχετίζεται με την κακή κατάσταση της επικάλυψης του θόλου.

Στο 6^ο νεώριο διατηρούνται επιχρίσματα από τσιμεντοκονίαμα σε κακή κατάσταση, λόγω του προβλήματος της υγρασίας που αναφέρθηκε. Επιχρίσματα από τσιμεντοκονίαμα διατηρούνται κατά τόπους και στα χαμηλότερα τμήματα του 5^{ου} νεωρίου.

Παλαιά επιχρίσματα στη νότια όψη
και στο εσωτερικό του 1^{ου} νεωρίου

Επίχρισμα από τσιμεντοκονίαμα στο 5^ο νεώριο

Η κατάσταση των στεγών δεν είναι ίδια σε όλα τα νεώρια.

Στα τρία πρώτα νεώρια η επικάλυψη έχει παρουσιάσει τοπικές αστοχίες. Τοπικές επισκευές με μονωτικές λωρίδες έχουν επίσης αστοχήσει. Παρατηρούνται ρηγματώσεις, στις οποίες μάλιστα έχει αναπτυχθεί βλάστηση. Η εισχώρηση υδάτων είναι εμφανής στο εσωτερικό, κυρίως στον τοίχο μεταξύ του δευτέρου και του τρίτου νεωρίου. Προβληματικές είναι επίσης οι περιοχές κοντά στα αετώματα.

Στο τέταρτο νεώριο, όπου στεγάζονται ευρήματα αρχαιολογικών ανασκαφών, έχει γίνει αποτελεσματικότερη στεγάνωση με ασφαλικά φύλλα. Ωστόσο, στο νεώριο αυτό βρίσκεται η μεγάλη οπή στον θόλο, όπου έχει κατασκευαστεί ξύλινη στέγη, με επικάλυψη από διαφώτιστα φύλλα (πολυκαρβονικά). Η στέγη αυτή είναι ιδιαίτερος ευτελής, τόσο σε ό,τι αφορά στο διάζωμα από οπλισμένο σκυρόδεμα στο οποίο εδράζεται όσο και σε ό,τι αφορά στην ίδια την ξύλινη κατασκευή.

Η επικάλυψη των στεγών στο 1^ο και 2^ο νεώριο

Στο πέμπτο νεώριο, έχουν γίνει πρόσφατες επισκευές και συμπληρώσεις μετά την κατάρρευση μέρους του, από σεισμό το 2005. Η επικάλυψη γίνεται με κονιάματα τα οποία περιλαμβάνουν κεραμάλευρο. Τοπικές ρηγματώσεις έχουν επισκευαστεί με σφραγιστικό κονιάμα. Αν και δεν παρουσιάζονται σοβαρά προβλήματα, η αποσπασματική αντιμετώπιση και η εμφάνιση αστοχιών που οδήγησε στην επισκευή τους φανερώνει ότι η στεγάνωση δεν είναι αποτελεσματική.

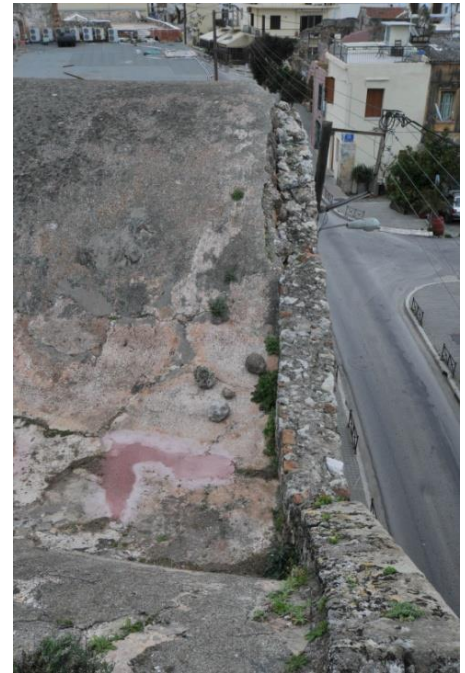

Η επικάλυψη των στεγών στο 6^ο και 7^ο νεώριο (φωτογραφία ΕΦΑ Χανίων)

Στο έκτο και το έβδομο νεώριο υπάρχει σοβαρό πρόβλημα στεγάνωσης. Διατηρείται τμηματικά παλαιό ασβεστοκονίαμα, το οποίο έχει συμπληρωθεί με τσιμεντοκονίαμα και κονίαμα με κεραμάλευρο σε διάφορες φάσεις. Εμφανίζονται πολλές αστοχίες και ρηγματώσεις, με αποτέλεσμα τα όμβρια ύδατα να κατεισδύουν προκαλώντας σοβαρά προβλήματα στους υποκείμενους θόλους και τοίχους. Ιδιαίτερα σοβαρή είναι η διάβρωση του κονιάματος δομής στον ανατολικό τοίχο του συγκροτήματος.

Το πώρινο γείσο στη νότια πλευρά διατηρείται σε αρκετά καλή κατάσταση από το πρώτο μέχρι και το 6^ο νεώριο. Σε ορισμένες περιπτώσεις, παρατηρούνται ρηγματώσεις και θραύσεις στο πίσω μέρος του ανώτερου λίθου του. Παρατηρείται επίσης θραύση και απώλεια του υλικού στο πρώτο νεώριο καθώς και αντικατάσταση με άλλο υλικό σε μικρό μέρος του γείσου του 2^{ου} νεωρίου. Το γείσο, όπως και το ανώτερο τμήμα του τοίχου του 7^{ου} νεωρίου δεν έχει σωθεί. Στο 4^ο, 5^ο και 6^ο νεώριο έχουν γίνει συμπληρώσεις με νέο λίθο κατά τη διάρκεια των επεμβάσεων του 2015, οι οποίες στο 5^ο νεώριο ήταν σχεδόν καθολικές.

Το πώρινο γείσο στη βόρεια πλευρά παρουσιάζει περισσότερα προβλήματα. Έχει δεχθεί αρκετές επεμβάσεις συμπλήρωσης στο παρελθόν, κατά τις οποίες το συμπληρούμενο τμήμα είχε κατασκευαστεί από δύο επάλληλους λίθους, όπως και στην αρχική κατασκευή, με τον κατώτερο λίθο συμπληρωμένο με κονίαμα ώστε να επαναλαμβάνει την καμπύλη μορφή του αρχικού γείσου. Το κονίαμα αυτό έχει σε πολλά σημεία φθαρεί. Επίσης, εμφανίζονται κενά μεταξύ των λίθων του γείσου, τα οποία οφείλονται σε ρηγματώσεις ή και πτώσεις λίθων. Από τα κενά αυτά μπορεί να περάσει το νερό της βροχής.

Το γείσο της νότιας πλευράς στο τρίτο, έκτο και έβδομο νεώριο

Το αποκατεστημένο γείσο στη νότια πλευρά του πέμπτου νεωρίου (φωτ. ΕΦΑ Χανίων) και το γείσο της βόρειας πλευράς του πρώτου και του δευτέρου νεωρίου.

Το γείσο της βόρειας πλευράς του έκτου νεωρίου, με τις παλιές κατά τόπους αντικαταστάσεις.

Ανοίγματα

Οι κυκλικοί φεγγίτες της νότιας πλευράς είναι στις περισσότερες περιπτώσεις παραμορφωμένοι λόγω νεώτερων επεμβάσεων, ενώ τρεις είναι φραγμένοι με πλινθοδομή. Αυτό έχει σοβαρή επίπτωση στον φυσικό φωτισμό των χώρων. Στον φεγγίτη του πέμπτου νεωρίου, ο οποίος διατηρείται στην αρχική του μορφή, παρατηρείται έντονη διάβρωση και θραύσεις τόσο των λίθων του πλαισίου της όψης όσο και των λίθων που διαμορφώνουν το άνοιγμα προς το εσωτερικό. Η διάβρωση οφείλεται στην υγρασία και στη συνήθη δράση της στους ευπαθείς λίθους γύρω από τα ανοίγματα, ιδίως αυτά που λόγω προσανατολισμού δέχονται ηλιακό φως, με αποτέλεσμα να προκαλείται εξάτμιση. Πολλές φθορές του εξωτερικού πλαισίου σχετίζονται με την

οξειδωση σιδεριάς, όπως δείχνουν οι ρηγματώσεις και θραύσεις γύρω από τις οπές στερέωσής της.

Λεπτομέρειες του φεγγίτη του πέμπτου νεωρίου όπου φαίνεται η κατάσταση των λίθων

Τα αρχικά ορθογώνια παράθυρα της νότιας όψης έχουν όλα τροποποιηθεί, με ανύψωση της ποδιάς τους και τροποποίηση της μορφή του ανωφλίου τους, από το 3^ο ως και το 7^ο νεώριο. Εμφανίζουν, όμως, και άλλα προβλήματα. Στο πρώτο νεώριο, εμφανίζεται ρηγματώση του ανωφλίου, καθώς από εκεί διέρχεται ρηγματώση του τοίχου. Στα περισσότερα παράθυρα εμφανίζονται προβλήματα διάβρωσης των λίθων εξαιτίας του φαινομένου που παρατηρήθηκε σε μεγαλύτερο βαθμό στους κυκλικούς φεγγίτες. Σε κάποιες περιπτώσεις στο εσωτερικό έχει γίνει αντικατάσταση των λίθινων θολιτών των χαμηλωμένων τοξωτών ανωφλίων με πλίνθους. Επίσης έχουν προκληθεί θραύσεις από την οξείδωση των ενσωματωμένων στα πλαίσια παλιών σιδεριών ή και εξαιτίας της βίαιης απόσπασής τους.

Λεπτομέρειες των πλαισίων σε παράθυρα του δευτέρου και του τρίτου νεωρίου

Εσωτερικές απόψεις παραθύρων στο δεύτερο και τρίτο νεώριο

Οι τοξωτές νεώτερες θύρες που έχουν ανοιχθεί στο μέσον της νότιας όψης ορισμένων από τα νεώρια, φραγμένες με τοιχοποιία ή σε λειτουργία, καθώς και η όμοια με αυτές θύρα στη βόρεια πλευρά του δεύτερου νεωρίου, διατηρούνται γενικώς σε καλή κατάσταση.

Τα ανώλφια των παραθύρων της βόρειας πλευράς είναι κατασκευασμένα από ξύλο ή από οπλισμένο σκυρόδεμα. Τα ξύλινα ανώλφια, τα οποία είναι και παλαιότερα, διατηρούνται σε καλύτερη κατάσταση. Τα ανώλφια από σκυρόδεμα παρουσιάζουν εκτεταμένη διάβρωση, οξειδωση του οπλισμού έως και κατάρρευση. Οι δύο μεγάλες θύρες με υπέρθυρο από οπλισμένο σκυρόδεμα στο 5^ο και το 7^ο νεώριο έχουν επισκευαστεί προσφάτως. Επίσης προσφάτως έχουν ανακατασκευαστεί τα δύο παράθυρα με ξύλινο υπέρθυρο στο 7^ο νεώριο.

Λεπτομέρεια της βόρειας όψης του δεύτερου νεωρίου. Διακρίνεται η κατάσταση διατήρησης των παραθύρων.

Η άνετη δίοδος που έχει δημιουργηθεί μεταξύ του 1^{ου} και του 2^{ου} νεωρίου παρουσιάζει προβλήματα καθώς το ανώφλι της διαμορφώνεται με σιδηροδοκούς που φέρουν πώρινες πλάκες, πολλές από τις οποίες έχουν σπάσει. Σε κακή κατάσταση είναι και η δίοδος που έχει ανοιχθεί μεταξύ του 6^{ου} και 7^{ου} νεωρίου, καθώς αποτελεί απλό άνοιγμα στον τοίχο, χωρίς διαμορφωμένο ανώφλι.

Κουφώματα

Διατηρούνται πολλά παλαιά κουφώματα, ως επί το πλείστον ξύλινα υαλοστάσια με σιδεριές σε παράθυρα της και της νότιας βόρειας πλευράς. Είναι ευτελούς κατασκευής του δεύτερου ημίσεως του 20^{ου} αιώνα και διατηρούνται σε μέτρια έως κακή κατάσταση. Στη νότια όψη τρεις θύρες κλείνουν με πόρτες και φεγγίτες από κλειστά μεταλλικά προφίλ, ενώ στη βόρεια όψη στο 5^ο και στο 7^ο νεώριο έχουν κατασκευαστεί συρόμενες θύρες με επένδυση λαμαρίνας. Από παχειά λαμαρίνα είναι και η δύο ανοιγόμενες θύρες εισόδου από την πλατεία του Τελωνείου.

Δάπεδα

Το δάπεδο των νεωρίων καλύπτεται από οπλισμένο σκυρόδεμα, εκτός του 7^{ου} θόλου που είναι από πατητό χώμα. Σε ορισμένα σημεία του 2^{ου} και 3^{ου} νεωρίου αποκαλύφθηκε δάπεδο από ακανόνιστες πλάκες στη νότια πλευρά. Διατηρείται αποσπασματικά, σε αρκετά καλή κατάσταση.

Γ.Ανασασάκης, Η είσοδος από την δυτική όψη απέναντι από το πρώην Τελωνείο.

Δ. Ανάλυση καλών πρακτικών νέων χρήσεων διεθνώς

Παρόλο που η ομάδα εργασίας του Πολυτεχνείου Κρήτης λαμβάνει υπ' όψιν τις διατυπωθείσες κατά καιρούς θέσεις συλλογικών οργάνων και προσωπικοτήτων της πόλης, αλλά ως επί το πλείστον τις καλές πρακτικές σε παρόμοιου ύφους και θέσεως ιστορικά κτήρια από την διεθνή εμπειρία, θεώρησε σημαντικό να αφουγκραστεί τις τρέχουσες απόψεις των ανθρώπων της πόλης. Σε συνεργασία με τον Δήμο Χανίων συντάξε ερωτηματολόγιο που απευθύνεται σε όλο τον πληθυσμό της πόλης και στους φιλοξενούμενους σε αυτή, με σκοπό ανώνυμα πλέον να συλλέξει ευρύτερο φάσμα σκέψεων και προτιμήσεων για τις χρήσεις των χώρων. Η πινακίδα αναρτήθηκε στην ιστοσελίδα του Δήμου Χανίων και από τις απαντήσεις που έφτασαν έως την 13^η Οκτωβρίου διαμορφώνουμε την άποψή μας σχετικά με αυτή τη συζήτηση μελετώντας **778 συμμετοχές** /συμπληρώσεις του ερωτηματολογίου.³⁷

Η διάρθρωση των ερωτήσεων ακολουθούσε την παρακάτω λογική συνέχεια και σειρά:

Η **1^η ερώτηση** αφορά στη μόνιμη κατοικία των συμμετεχόντων στην διαβούλευση.

Η **2^η ερώτηση** αφορά στην ηλικία των συμμετεχόντων στην διαβούλευση.

Η **3^η ερώτηση** αφορά στην βαθμίδα εκπαίδευσης των συμμετεχόντων.

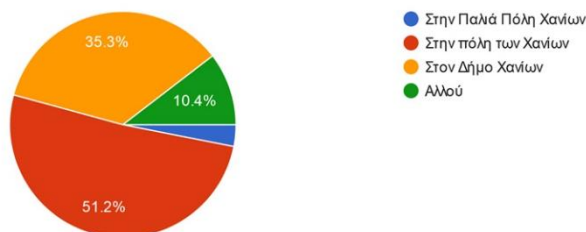
Η **4^η ερώτηση** στην εκτίμηση κατά σειρά των σημαντικότερων μνημείων της πόλης.

Η **5^η ερώτηση** αφορά στο πόσο σημαντικό θεωρείται η σχεδιαζόμενη επανάχρηση.

Η **6^η ερώτηση** αναζητάει τυχόν εξειδίκευση χρήσης από τους συμμετέχοντες.

Παρατηρώντας την ποσοτικοποίηση από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων μπορούμε να συνάγουμε πολλαπλά μηνύματα σχετικά με την ανταπόκριση στα ζητούμενα, ως εξής:

1. Πού βρίσκεται η μόνιμη κατοικία σας;
778 responses

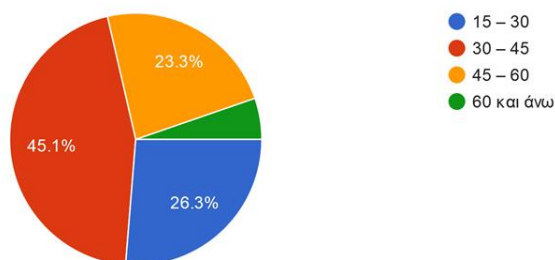

Σε ποσοστό 51,2% των συμμετοχών πρόκειται για κατοίκους της πόλης, από το οποίο το πολύ μικρό ποσοστό περίπου 5% προέρχεται από κατοίκους της παλιάς πόλης. Οι συμμετοχές από χώρους εκτός Δήμου Χανίων περιορίζονται στο 10,4%.

³⁷ Σήμερα, 5 Μαρτίου 2021 οι συμμετέχοντες έχουν φτάσει σε αριθμό 830 χωρίς να ανατρέπονται τα παλαιότερα ποσοστά.

2. Ποια είναι η ηλικία σας;

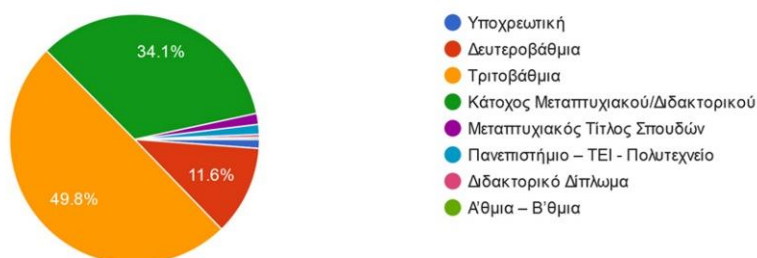
776 responses

Στο ερωτηματολόγιο απάντησαν κατά 26,3% πολύ νέοι άνθρωποι και κατά 23,3% ηλικιωμένοι. Σε διπλάσιο σχεδόν ποσοστό η μέση ηλικία των 30 έως 45.

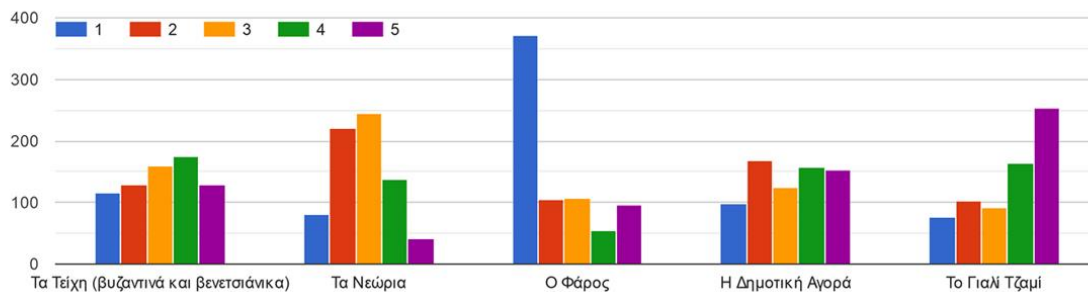
3. Εκπαίδευση

777 responses

Οι συμμετέχοντες είναι σε ποσοστό 87% απόφοιτοι πανεπιστημίων, με μεταπτυχιακό ή και με τίτλο διδάκτορος. Σε αυτό βέβαια βοηθάει η εντρύφηση στην εργασία μέσω υπολογιστή.

4. Κατατάξτε τα σημαντικότερα μνημεία της Παλιάς Πόλης των Χανίων. (1 το πιο σημαντικό, 5 το λιγότερο σημαντικό)

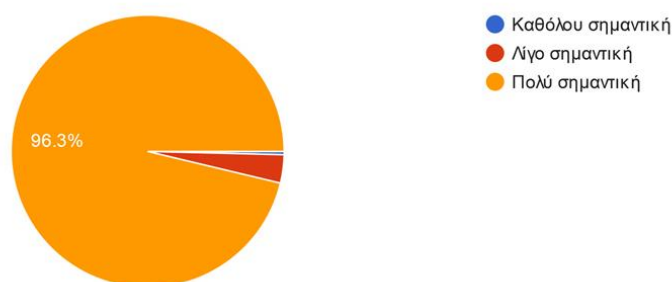

Μεγάλο ποσοστό Χανιωτών θεωρούν ως σημαντικότερο μνημείο τον φάρο, δευτερευόντως το Γιαλί Τζαμί, ενώ τα νεώρια κατακτούν την τρίτη θέση. Αντιλαμβανόμαστε ότι στον κοινό νου εμπλέκεται η έννοια του μνημείου εκείνη του τοπόσημου, όπως επίσης γίνεται οικείο και επανέρχεται στο νου το μνημείο που είναι επισκέψιμο.³⁸

³⁸ Κατά πολύ αυτά τα συμπεράσματα συνάδουν με εκείνα της έρευνας του Μιχάλη Μηλιδάκη, «Η ιστορική και αρχαιολογική φυσιογνωμία της πόλης των Χανίων: Αποτελέσματα έρευνας», *Κρητική Εστία*, περίοδος Δ', τ.15 (214-18), σ.167-198

5. Πόσο σημαντική για τα Χανιά θεωρείτε τη σχεδιαζόμενη επανάχρηση των Νεωρίων;

776 responses

Σε ποσοστό 96,3% οι συμμετέχοντες θεωρούν πολύ σημαντική για την πόλη τη σχεδιαζόμενη επανάχρηση των νεωρίων.

6. Ποια θεωρείτε ως την πιο κατάλληλη χρήση για το συγκρότημα των Νεωρίων;

752 responses

Το 68,5 % των συμμετοχών δηλώνει ότι η νέα λειτουργία οφείλει να δημιουργήσει ένα ζωντανό κύτταρο στην πόλη, ενώ το 13 και το 15,2 % προτιμούν να μεταβληθεί σε τουριστικό αξιοθέατο ή σε νέα δομή υπερτοπικής σημασίας.

Μελετώντας παράλληλα εξειδικευμένες χρήσεις τις οποίες προτείνουν πολλοί των συμμετεχόντων στη δημόσια συζήτηση, αλλά και τις επώνυμες εκθέσεις που κατετέθησαν στο γραφείο Δημάρχου, γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι επιθυμία εξαιρετικά μεγάλης μερίδας κατοίκων είναι τα νεώρια:

- να αποκατασταθούν και να γίνουν εύληπτα ως δομή για τους κατοίκους και τους επισκέπτες
- να αποτελέσουν σημείο αναφοράς στη ζωή της πόλης, σε όλη τη διάρκεια του έτους
- στη νέα λειτουργία τους να προάγουν το παραγωγικό / πολιτισμικό προφίλ της Κρήτης διεθνώς

Η ομάδα του Π.Κ. μέσα από την ευρύτερη διερεύνηση σχετικά με τις καλές πρακτικές σε παρόμοιους χώρους, βρίσκει ότι τα νεώρια των Χανίων, δηλαδή **ως σύνολο η ομάδα των επτά θόλων, το Μεγάλο Αρσενάλι και τα νεώρια Μόρο συνεχίζει να σχετίζεται άμεσα με τη θάλασσα και ότι πέραν της κατάρρευσης των εννέα ενδιάμεσων νεωσοίκων, στο σύνολό τους δεν έχουν υποστεί μεγάλες αλλοιώσεις στη δομή τους**. Πολύ περισσότερο και η σχέση με τον αστικό ιστό δεν έχει μεταβληθεί σημαντικά, γεγονός που βοηθάει σε νέους αστικούς συσχετισμούς και στην αμεσότητα ανταπόκρισης με το κοινωνικό γίγνεσθαι.

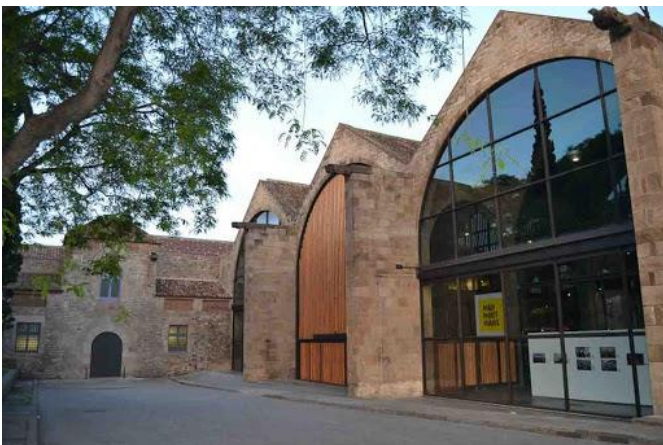

Στη συλλογή και μελέτη των καλών πρακτικών διεθνώς ελήφθησαν υπ' όψιν όχι μόνο περιπτώσεις επανάχρησης νεωρίων, αλλά εν γένει κτηριακά αποθέματα με μεγάλες διαστάσεις, όχι αναγκαστικά συσχετιζόμενοι με λιμενικές δομές.

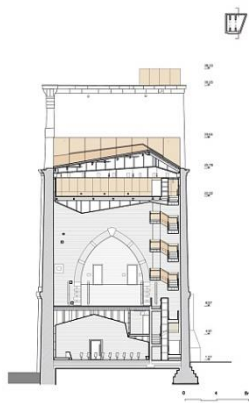
Μελετήθηκαν και ομαδοποιήθηκαν ως προς τις χρήσεις :

- Εκθεσιακοί χώροι και πολιτιστικοί χώροι πολλαπλών χρήσεων
- Κοινωνικές υποδομές και δραστηριότητες (υπηρεσίες για την γειτονιά, για την πόλη, υποστηρικτικές χρήσεις για σχολεία, παρουσία πανεπιστημιακών δομών στην πόλη, κοινωνικών δομών για την Τρίτη ηλικία και για τις αδύναμες κοινωνικές ομάδες)
- Ψυχαγωγία (από την εστίαση στη μικρή βιβλιοθήκη)
- Εργαστήρια
- Εξειδικευμένο Εμπόριο

Οι επεμβάσεις στα νεώρια των πόλεων Βαρκελώνη, Βαλένθια και Πίζα σε πρώτη φάση κατά την μεταπολεμική περίοδο έως και την δεκαετία του 1980 έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό την αναζήτηση της αρχικής μορφής και παρόλη την απομάκρυνσή τους από το υγρό στοιχείο, στα μισά τουλάχιστον των μετώπων τους κατεδαφίζονται οι τοιχοποιίες που τα έκλειναν στην προγενέστερη χρήση τους ως αποθήκες. Μεγάλες τζαμαρίες μετέτρεψαν τους ημιυπαίθριους αυτούς χώρους σε ναυτικά μουσεία με χώρους πολλαπλών εκδηλώσεων.

Χαρακτηριστικό μιας επαναθεώρησης των πραγμάτων, το παράδειγμα της Βαρκελώνης όπου στην ανακαίνιση του Μουσείου το 2013 η αρχιτεκτονική επίλυση οδήγησε στην επένδυση της τζαμαρίας εισόδου με ξύλινες περσίδες στην προσπάθεια ανατροπής της πλήρους τζαμαρίας. Εδώ, η διαφάνεια μεταβάλλεται σε καθρέπτισμα του εξωτερικού περιβάλλοντος με ανατροπή των χωρικών αξιών των θόλων.

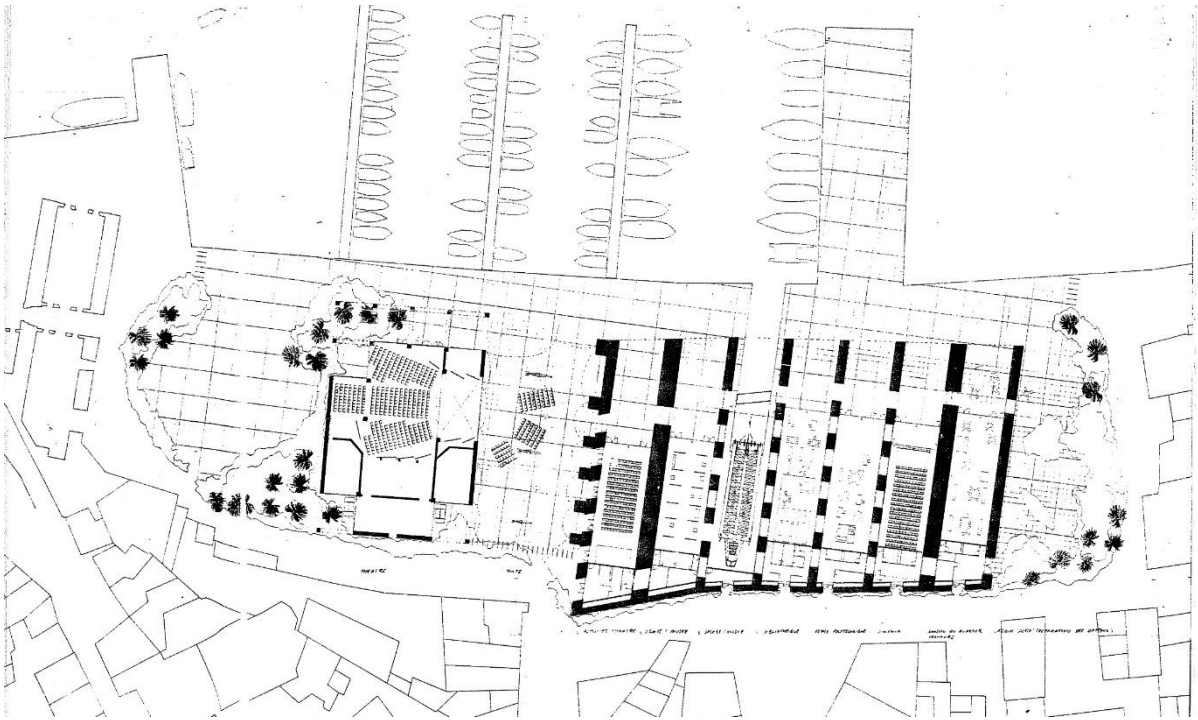

Η επέμβαση του αρχιτέκτονα Stefano Boeri στο νεώριο της πόλης Maddalena στη Σαρδηνία χρησιμοποιεί το ιστορικό κτήριο ως βάση για να επιβάλλει μια σύγχρονη γραφή ικανή να οδηγήσει την πόλη στον διεθνή ανταγωνισμό του συνεδριακού τουρισμού. Αντίθετα, στο νεώριο της Βενετίας οι διαφοροποιημένες χρήσεις από τη μια του κέντρου θαλάσσιων ερευνών, από την άλλη των εκδηλώσεων της Biennale, οδηγούν σε εσωστρεφείς κατασκευές που αυτονομούνται του ιστορικού κελύφους, κρατώντας δεδομένες τις σχέσεις με τους εξωτερικούς χώρους. Με όμοιο τρόπο ο Ιάπωνας αρχιτέκτων Tadao Ando στην μετατροπή των επιμήκων αποθηκών *Magazzini del Sale* της Βενετίας σε εκθεσιακό χώρο διαμορφώνει εσωτερικά διαδρόμους ως νέο ενοποιητικό στοιχείο των χώρων.

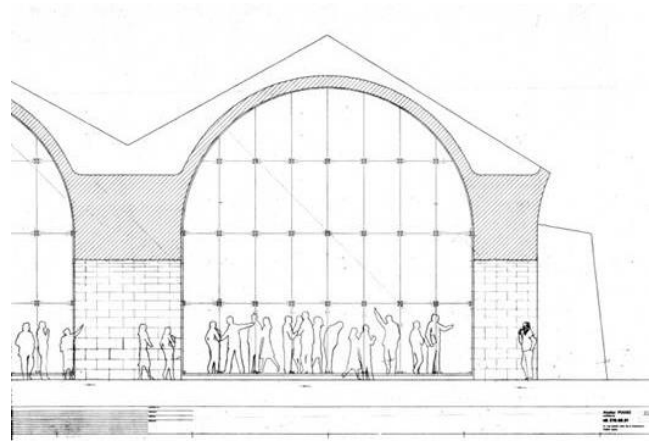
Οι ελληνικές εμπειρίες σχετικά με χώρους τέτοιου βεληνεκούς αφορούν στα αποτελέσματα των δύο αρχιτεκτονικών διαγωνισμών για τα νεώρια του Ηρακλείου, στην επανάχρηση του Μεγάλου Αρσεναλιού στα Χανιά και στην πρόταση του αρχιτέκτονα Renzo Piano στα επτά νεώρια των Χανίων το 1985. Παρόλο που οι θέση των θόλων και η σχέση με την λεκάνη του λιμανιού και στις δύο περιπτώσεις είναι δεδομένες, στην περίπτωση του Ηρακλείου πρόκειται για ερείπια και όχι για ολοκληρωμένες κτηριακές δομές. Εκεί

το ύψος του χώρου και η γειτνίαση με δομές σύγχρονες, οδήγησαν σε διαφοροποιημένες επιλύσεις, απεγκλωβισμένες από την θεώρηση της ιστορικής πορείας του χώρου.

Μεγάλος αριθμός από διπλωματικές εργασίες και στις δύο περιπτώσεις αποδίδουν στα νεώρια χρήσεις με συνεχή παρουσία εκπαιδευόμενων και εργαζομένων, γεγονός που θεωρητικά θα επιβαρύνει τον κτηριακό οργανισμό με μεγάλο όγκο ηλεκτρομηχανολογικών εγκαταστάσεων. Στην περίπτωση των Χανίων που διερευνούμε είναι σημαντικό να επιστρέψουμε στην πρόταση του Renzo Piano η οποία αποτελεί μια σχετικά επίσημη κατάθεση που έχει συζητηθεί στην πόλη.

Η πρόταση αφορούσε στην συνέργεια των νεωρίων με το κτήριο του τελωνείου το οποίο σε μεγάλο βαθμό αλλοιωνόταν και άνοιγε προς την κοινή πλατεία, ενώ τα νεώρια φιλοξενούσαν στον 3^ο θόλο αντίγραφο γαλέρας, θα κατασκευάζοντας τζαμαρίες στην βόρεια όψη και οι θόλοι θα εξυπηρετούσαν ανάγκες πολιτιστικού κέντρου. Το σύνολο του χώρου θα περιστοιχίζε φύτευση στην προσπάθεια δημιουργίας μιας αυτόνομης νησίδας πολιτισμού.

Το τρίτο, το ανολοκλήρωτο νεώριο Moro με τη σύγχρονη χρήση του Ιστιοπλοϊκού Συλλόγου (μελέτη γραφείου Κανετάκη), και τμήμα της βόρεια όψης των Νεωρίων σύμφωνα με τον Renzo Piano.

Στη γενική εικόνα αποκοπής των νεωσοίκων από τον αιγιαλό στο μεγάλο αριθμό των παραδειγμάτων μας, ως επί το πλείστον κατά τον 19^ο και τον 20^ο αιώνα, ένα είδος απομόνωσης από τη συμμετοχή τους στη λειτουργία του λιμανιού εκτός του μεγάλου ναυστάθμου της Βενετίας βρίσκουμε ότι μόνο στην τουρκική πόλη Αλαγιά της Κιλικίας στα πέντε νεώρια η σχέση με το νερό δεν έχει αλλάξει ενώ το νέο λιμάνι κατασκευάστηκε ανατολικότερα. Εδώ το παραθαλάσσιο τείχος και τα νεώρια αποτελούν μοναδικό μνημειακό συγκρότημα όπου η αρχική σχέση με το φυσικό περιβάλλον δεν έχει διαταραχθεί και σε αυτά δεν αρμόζει να εντάσσονται άλλες χρήσεις πέραν εκείνης της έκθεσης των ίδιων των κτηριακών τους δομών, ως έχουν.

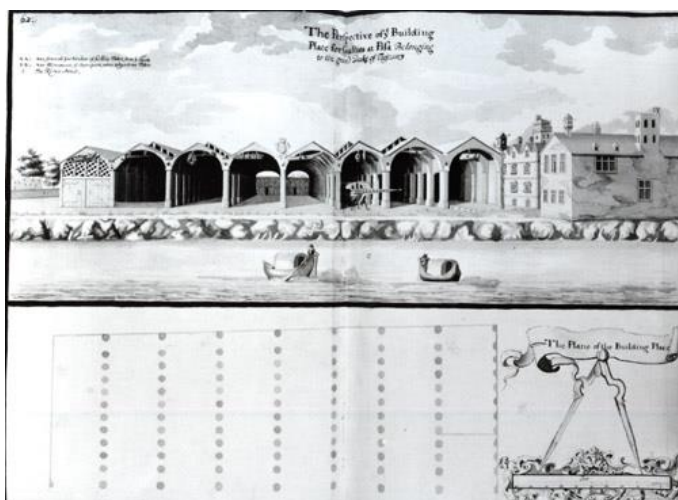
Οι πέντε θόλοι στην Αλαγιά της Κιλικίας ανάγονται στα τέλη του 15^{ου} αιώνα με μεταγενέστερες βελτιώσεις από το 1571, όταν η πόλη μαζί με την Κύπρο καταλαμβάνεται από τους Οθωμανούς.

Στον ναύσταθμο της Βενετίας οι επάλληλες επεκτάσεις από τον 14^ο έως τον 19^ο αιώνα έχουν αποδώσει διαφοροποιημένες σχέσεις των νεωσοίκων με το νερό, δεδομένο που συγκρατούν όλες οι νέες επεμβάσεις επανάχρησης.

Η διερεύνηση για καλές πρακτικές καταλήγει ότι τρία από τα επιλεγμένα παραδείγματα επανάχρησης ενσωματώνουν τα βασικά χαρακτηριστικά των δικών μας αναζητήσεων και είναι σε θέση να αναδεικνύουν την αρχική δομή με καθαρότητα, σε συνδυασμό με τη νέα τους χρήση,

ΔΗΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ - ΟΡΙΣΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΕΡΓΩΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ – ΑΠΟΔΟΣΗΣ ΧΡΗΣΕΩΝ – ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΩΝ ΝΕΩΡΙΩΝ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ
ανταποκρινόμενα το καθένα σε σταθερές αξίες τις οποίες υιοθετούμε επειδή συνάδουν με την ιστορική πορεία και την υλική τους παρουσία στη σύγχρονη και στην ιστορική πόλη μαζί.

Τα **Arsenali Medicei** που κατασκευάστηκαν μεταξύ των ετών 1537-1574 από τον αρχιτέκτονα Bernardo Buontalenti, τον 17^ο αιώνα αδρανούν και μεταβάλλονται σε αποθήκες και ιπποφορβείο, βομβαρδίζονται κατά τον Β΄ π.π. και αποκαθίστανται το 2016 ως χώροι πολλαπλών χρήσεων, ενώ από το 2019 φιλοξενούν σε έκθεση αρχαία πλοία που βρέθηκαν σε ανασκαφές σε άλλο σημείο στην Πίζα.

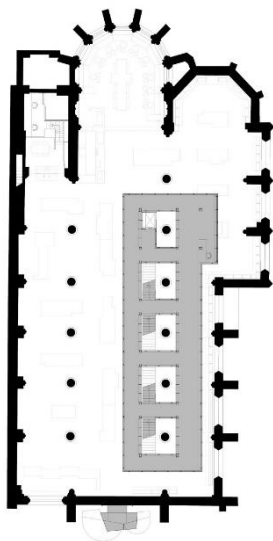

Σημαντικό είναι το γεγονός ότι ο εσωτερικός χώρος διαφυλάχτηκε ακέραιος χωρίς εμπόδια στην ανάγνωση του συνόλου και ότι ενώ ξεκίνησε με χρήση ευέλικτη, σε μεγάλο μέρος της επιφάνειας φιλοξενούνται τα αρχαία πλοία και σχετικά άλλα αυθεντικά ευρήματα, χωρίς ωστόσο να αποκλείονται συναφείς εκδηλώσεις που εμπλουτίζουν και τονίζουν την παρουσία του μνημείου στη σύγχρονη πόλη.

Οι βιομηχανικής αρχιτεκτονικής και ύφους όψεις που προστέθηκαν τον 19^ο αιώνα παρέμειναν ως όψη προς τον ποταμό Άρνο, επτά και εκείνα σε αριθμό, αναδεικνύουν την αρχική τους χρήση σε ατμόσφαιρα εσωτερική, κλειστών αποθηκών. Μια άλλη ενότητα τεσσάρων νεωσοίκων οι οποίοι δεν είχαν αλλοιωθεί χρησιμοποιείται για πολλαπλές κοινωνικές εκδηλώσεις, κλειστή με τζαμαρίες σε εσοχή προκειμένου να αναδεικνύεται η αρχική συνθήκη του στεγασμένου ημιυπαίθριου χώρου.

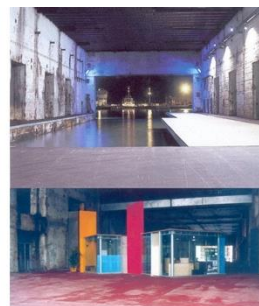
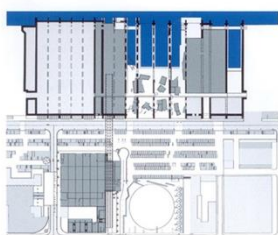
ΕΡΓΟ: Libreria Selexyz
 ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ: Maastricht, Ολλανδία
 ΕΤΟΣ: 2009
 ΜΕΛΕΤΗΤΕΣ: Merckx + Girard Architecten
 ΧΡΗΣΗ: Βιβλιοθήκη, αναμνηστήριο, αναγνωστήριο
 ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ/ΠΡΟΘΕΣΕΙΣ: Επανάχρηση

Η εκκλησία των **Δομινικανών στο Maastricht** της Ολλανδίας οικοδομημένη το 1294, έχασε την αρχική της χρήση στην ναπολεόντεια γαλλική κατοχή, μετετράπη σε σταθμό ποδηλάτων, εκθεσιακό χώρο και από το 2009 φιλοξενεί το βιβλιοπωλείο SeleXyl. Στο έργο των αρχιτεκτόνων Merckx + Girard οι νέες κατασκευές που τοποθετούνται ασύμμετρα μεταξύ του κεντρικού κλίτους και του δευτερεύοντος επιτρέπουν την θέαση του συνόλου, συνδυαστικά με την εμπορική χρήση.

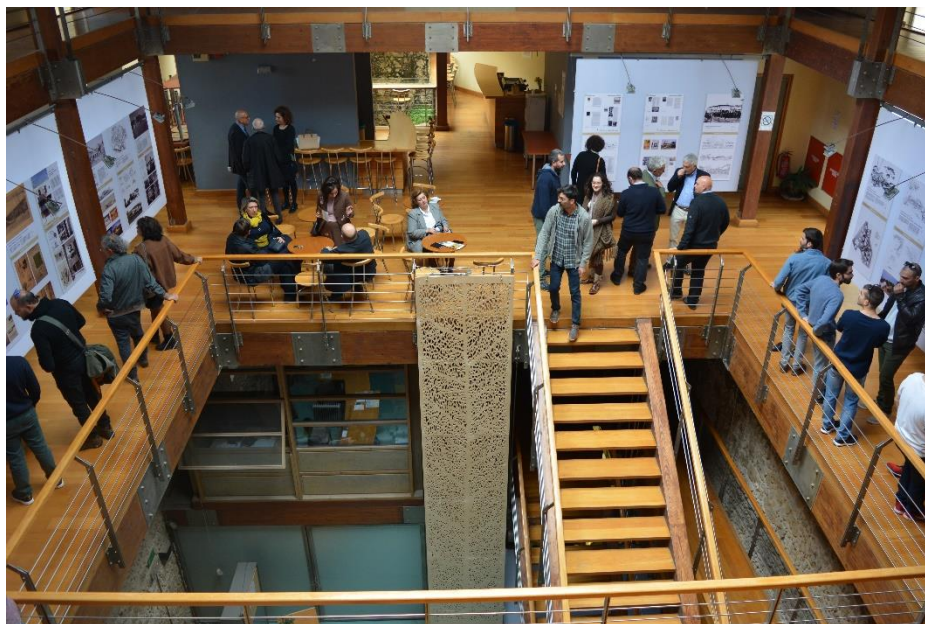
Οι κατασκευές ανεβαίνοντας δύο επίπεδα πλέον του ισόγειου χώρου επιτείνουν αυτή την προσέγγιση των διακοσμημένων οροφών και την παράλληλη λειτουργία του χώρου ως μουσείου του εαυτού του.

ΕΤΟΣ: 2007
 ΜΕΛΕΤΗΤΕΣ: LIN - FINN GEIPEL + GIULIA ANDI ARCHITECTS
 ΧΡΗΣΗ: Πολυχώρος, Αίθουσες συναυλιών
 ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ/ΠΡΟΘΕΣΕΙΣ: Επανάχρηση

Το νεώριο υποβρυχίων των Γερμανών Ναζί στο λιμάνι του **Saint Nazaire** στο στενό της Μάγχης είχε μείνει ως ερείπιο από οπλισμένο σκυρόδεμα μέχρι το 2007 που ανοίγει στο κοινό και χρησιμοποιείται ως χώρος εκδηλώσεων με υπερτοπική ακτινοβολία. Παρόλο που το υλικό δόμησης

ΔΗΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ - ΟΡΙΣΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΕΡΓΩΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ – ΑΠΟΔΟΣΗΣ ΧΡΗΣΕΩΝ – ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΩΝ ΝΕΩΡΙΩΝ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ
και η μεγάλη κλίμακα των χώρων ενδείκνυνται για βαριές επεμβάσεις εκμετάλλευσης του κελύφους, επιλέχτηκε η ανάδειξη του τεράστιου ύψους χώρων που προκαλούν δέος και παράλληλα ως νέοι καθεδρικοί ναοί φιλοξενούν μουσικές εκδηλώσεις.

Το **Μεγάλο Αρσενάλι** στα Χανιά αποτελεί μάλλον το καλύτερο ελληνικό παράδειγμα επανάχρησης ιστορικού κτηρίου με μεγάλη γενναιοδωρία ως προς την διαμόρφωση νέων χωρικών αξιών εντός του υφιστάμενου κελύφους και ως προς την χρήση σύγχρονων υλικών. Η δυνατότητα ενοποίησης αλλά και διαμερισματοποίησης σε τρεις ενότητες που δίδεται στον όροφο αποτελεί μάλλον την σπουδαιότερη καινοτομία η οποία ενδιαφέρει και την δική μας περίπτωση.

Ως συμπέρασμα, από τη μελέτη των καλών πρακτικών πιστεύουμε ότι οφείλουμε να υιοθετήσουμε ως αρχές :

- **την δυνατότητα ανάγνωσης του χώρου συνολικά, ανεμπόδιστα, ει δυνατόν σε περισσότερα του ισόγειου χώρου επίπεδα**
- **απόδοση χρήσης ευέλικτης ή συνδυασμός χρήσεων με δυνατότητα ευκαιριακών διαιρέσεων**
- **το ευανάγνωστο των νέων κατασκευών και προβολή της αρχικής χρήσης**
- **ο συνδυασμός των δυνατοτήτων των νεωρίων με εκείνες στα υφιστάμενα κτήρια πολιτισμού στην παλιά πόλη**

Εν κατακλείδι, η παράλληλη διερεύνηση της ομάδας των οικονομοτεχνικών του Πολυτεχνείου Κρήτης υπό τον καθηγητή Κ.Ζοπουνίδη αναδεικνύουν μέσα από διαφορετικά κριτήρια εκείνων της αρχιτεκτονικής, την ανάγκη δημιουργίας συνεργειών με τα άλλα σημαντικά κτήρια πολιτιστικού ενδιαφέροντος στην πόλη. Το συγκρότημα των νεωρίων οφείλει να θεωρηθεί ως προς την μελλοντική του διαδρομή μέρος ενός δικτύου κτηρίων, σε συνέργειες που δύναται να αναπτύξει, σε επίπεδο χρήσης, με άλλα μνημεία της λιμενικής ζώνης όπως είναι το Μεγάλο Αρσενάλι (ΚΑΜ),

το Αγγλικό Τελωνείο, τα Νεώρια Μογο και η Πύλη της Άμμου, ως ένα είδος διάσπαρτου πολιτιστικού κέντρου αποτελούμενο από μικρούς θύλακες.

Εντός αυτού του πλούσιου αστικού χώρου ο ρόλος των χρήσεων που θα χωροθετηθούν, οφείλουν να εξασφαλίζουν χρονική συνέχεια, να αναφέρονται σε διαφορετικές και ποικιλόμορφες θεματικές και να είναι διαφορετικής εμβέλειας (τοπική/υπερτοπική), ώστε να αποτελέσει στοιχείο αναφοράς σε πολλαπλά επίπεδα. Κατ' αυτό τον τρόπο θα ενισχύεται ο δημόσιος χώρος και θα εμπεδώνεται ο ενοποιητικός του χαρακτήρας.

Με αργό αλλά σταθερό ρυθμό τα τελευταία είκοσι χρόνια οι ΚΕ' και 28^η Εφορείες Αρχαιοτήτων, η σημερινή Εφ.Α. Χανίων, το Γραφείο Παλιάς Πόλης και το Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε./ Υ.Π.ΕΝ. προωθούν σειρά ρυθμίσεων για την αναβάθμιση και την προστασία της παλιάς πόλης. Στην σύγχρονη συγκυρία γίνεται σαφές και εμπεδώνεται από τους πολίτες ότι ο Δήμος Χανίων, ως πρόθεση και βασικό στόχο θέτει τον περιορισμό της κατάχρησης των κοινόχρηστων χώρων εντός του ιστορικού ιστού και θέτει σε εφαρμογή μια νέα φιλοσοφία διαχείρισης του δημόσιου χώρου, η οποία δεν προσβλέπει μόνο στη προστασία της παλιάς πόλης, αλλά και στην προώθηση των ιδεών που ωρίμασαν την τελευταία δεκαετία μέσα από τις δράσεις της ομάδας του ΤΕΕ για την 'Ενοποίηση των Ανοικτών και Πράσινων Χώρων του Δήμου Χανίων', τον σύγχρονο προβληματισμό και τις διεθνείς πρακτικές που αφορούν στο στρατηγικό σχεδιασμό και στη βιώσιμη ανάπτυξη του αστικού περιβάλλοντος.

Ε. Αρχές σχεδιασμού - Προτάσεις νέας χρήσης

ΚΥΡΙΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΕΠΕΜΒΑΣΗΣ

Η πρόταση αποκατάστασης του συγκροτήματος των νεωρίων αποβλέπει πρωτίστως στην προστασία και διάσωση του μνημειακού συνόλου, καθώς, όπως φάνηκε αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα. Το μνημείο, παρά τη σημασία του, δεν έχει αποτελέσει ποτέ αντικείμενο συστηματικής επέμβασης συντήρησης και παρουσιάζει εν πολλοίς εικόνα εγκατάλειψης, ενώ πολλές από τις αποσπασματικές επεμβάσεις που έχει δεχθεί έχουν αποδειχθεί άστοχες ή και επιβλαβείς. Αν και η σημασία του συγκροτήματος είναι τέτοια που θα δικαιολογούσε τη διατήρησή του ως επισκέψιμου μνημείου, το μεγάλο του μέγεθος και η θέση του στο παλιό λιμάνι των Χανίων καθιστούν την ένταξη νέας χρήσης ιδανική λύση, η οποία θα συμβάλει στην περαιτέρω ανάδειξή του συγκροτήματος, ως μεγίστης σημασίας μνημείου της ιστορικής πόλης των Χανίων και στην ένταξή του στην σύγχρονη ζωή της πόλης. Η τελευταία θα επιτευχθεί με την ένταξη συμβατών πολιτιστικών χρήσεων, οι οποίες θα απευθύνονται στο ευρύ κοινό των κατοίκων αλλά και των επισκεπτών.

Τόσο η ένταξη νέας χρήσης όσο και η ίδια η συντήρηση και αποκατάσταση του συγκροτήματος επιβάλλεται να γίνουν με τρόπο που θα διατηρήσουν τη φυσιογνωμία του μνημείου. Βασική αρχή των προτεινόμενων επεμβάσεων αποτελεί, επομένως, η διατήρηση της αυθεντικότητας του μνημείου. Στο πλαίσιο αυτό, η πρόταση ακολουθεί τους ακόλουθους τρεις βασικούς άξονες:

1. **Διατήρηση του ενιαίου χαρακτήρα** του συγκροτήματος και του ενιαίου χώρου σε κάθε ένα από τα επτά νεώρια. Η επιδίωξη αυτή θεωρείται πρωταρχικής σημασίας καθώς ο κατακερματισμός του χώρου θα απέκρυπτε την αρχική του λειτουργία, υποβαθμίζοντας σημαντικά το μνημείο. Οι απαιτούμενες κατασκευές που είναι απαραίτητες για την υποστήριξη της νέας χρήσης σχεδιάζονται ώστε να μην κατακερματίζεται ο χώρος και να μην συγχέονται με τις ιστορικές κατασκευές. Οι προσθήκες περιορίζονται στις απαραίτητες, ώστε ορισμένα από τα νεώρια να παραμείνουν ως ενιαίοι χώροι χωρίς καμία σύγχρονη επέμβαση. Η θεματική του ενιαίου χαρακτήρα του συγκροτήματος αγγίζει και ζητήματα που αφορούν στη θέση του και στους συσχετισμούς των νεωρίων με το άμεσο περιβάλλον τους. Άρα η υπόδειξη του αρχικού μεγέθους και των σχέσεων με τα τέσσερα μέτωπα αποτελούν κριτήρια που θα λαμβάνονται υπ' όψιν στους σχεδιασμούς.
2. **Διατήρηση του αποτυπώματος του χρόνου.** Το αποτύπωμα αυτό, ιδιαίτερης σημασίας για την αυθεντικότητα του μνημείου αλλά και της ίδιας της ιστορικής φυσιογνωμίας της πόλης, αφορά στη φυσική γήρανση και φθορά των δομικών υλικών, στις επεμβάσεις που έχει δεχθεί το μνημείο στη διάρκεια της ιστορίας του αλλά και σε ζημιές που σχετίζονται με τις ιστορικές του περιπέτειες. Η επιδίωξη αυτή προϋποθέτει την αξιολόγηση όλων των παραπάνω στοιχείων, ορισμένα από τα οποία θα αφαιρεθούν εξαιτίας της επέμβασης. Ωστόσο, δεν αποκλείει εκ των προτέρων σημειακές επεμβάσεις αποκατάστασης του κτηρίου στη μορφή που είχε παλαιότερα, καθώς αυτές σε ορισμένες περιπτώσεις μπορούν να αναδείξουν περαιτέρω τον αρχαιολογικό πλούτο του μνημείου χωρίς να μειώσουν την αυθεντικότητά του.
3. **Επαναπροσδιορισμός της σχέσης του συγκροτήματος των νεωρίων** με το αστικό περιβάλλον, τόσο εκείνο της ιστορικής μνήμης, όσο και εκείνο της σύγχρονης ζωής.

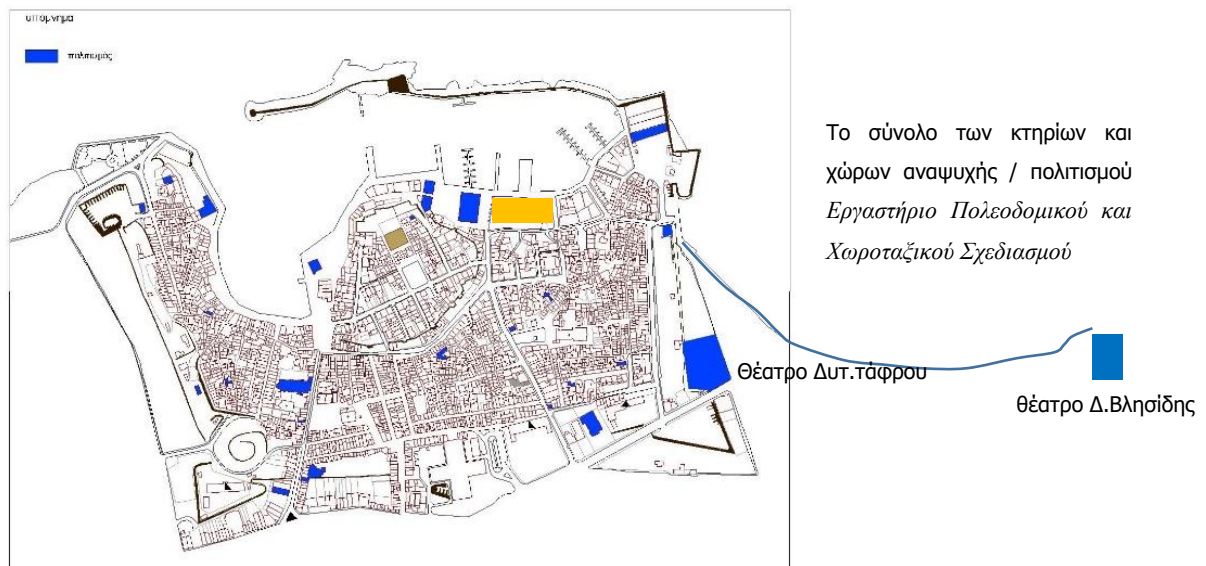
ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΤΑΣΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ ΝΕΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ

Οι παραδοχές που εκτέθηκαν και η κριτική αποτίμηση των καλών πρακτικών σε παρόμοιου μεγέθους, ύφους και αστικής ακτινοβολίας κτηριακά συγκροτήματα οδηγεί σε προτάσεις για την ένταξη νέων χρήσεων, οι οποίες εντάσσονται πλήρως στο πνεύμα που έχει τεθεί από την υπουργική απόφαση παραχώρησης του μνημείου στον Δήμο Χανίων, η οποία προτρέπει στη *«διατήρηση του ενιαίου χαρακτήρα του χώρου και την υποστήριξη του μνημειακού – μουσειακού χαρακτήρα με την επισήμανση της αρχικής λειτουργίας του χώρου . . . »*³⁹. Από το σύνολο των εγγράφων – θέσεων των φορέων και των προσωπικοτήτων της πόλης, αξίζει να αναφερθεί το κοινό έγγραφο του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων Χανίων και του Τεχνικού Επιμελητηρίου Τ.Δ.Κ., το οποίο αναφέρει με σαφήνεια τις γενικές αρχές μιας επανάχρησης που θα προσφέρει *«χώρο πολυλειτουργικό . . . της μέγιστης πολιτιστικής εμβέλειας . . . διατηρώντας τον χαρακτήρα του χώρου, αποφεύγοντας τον μόνιμο κατακερματισμό του με απόδοση μόνιμων ανεξάρτητων μεταξύ τους χρήσεων . . . »* και με τελικό ζητούμενο *«να υπάρχει ζωή όσο το δυνατόν περισσότερες ώρες και περισσότερες μέρες κατά τη διάρκεια του χρόνου»*.⁴⁰

³⁹ Έγγραφο με Αρ.Πρωτ. ΥΠ.ΠΟ.Τ./ΔΒΜΑ/ΤΒΜΑΧΜΑΕ/314802/188357/6743/2318/27-09-206.

⁴⁰ «Πρόταση του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων Χανίων & του Τ.Ε.Ε. Τ.δ.Κ. για τα Νεώρια Χανίων», 09/10/2020.

Η χρήση των επτά νεωρίων πρέπει οπωσδήποτε να εξετάζεται σε συνάρτηση με τα άλλα κτήρια πολιτισμού στο εγγύς περιβάλλον. Το θέατρο *Μίκης Θεοδωράκης*, το οποίο στεγάζεται στο παλιό Τελωνείο, σήμερα έχει χωρητικότητα 370 θεατών, το Κέντρο Αρχιτεκτονικής Μεσογείου, το οποίο στεγάζεται στο λεγόμενο Μεγάλο Αρσενάλι, έχει χωρητικότητα στην μεγάλη του αίθουσα 186 θεατές και 72 άτομα στην μικρότερη αίθουσα του ορόφου. Ανατολικά της παλιάς πόλης στο Κούμ Καπί το θέατρο Δημήτρη Βλησίδη έχει χωρητικότητα 160 ατόμων. Ενδιάμεσα η πύλη της Άμμου και οι ελεύθεροι χώροι έως τα νεώρια Μόρο συνδυαστικά αποτελούν μεγάλο απόθεμα χώρων που θα μπορούσαν να προσδιοριστούν με μεγαλύτερη ακρίβεια. Σύντομα η πόλη θα αποκτήσει και άλλο ελεύθερο ιστορικό κτήριο με προορισμό χρήσης τον πολιτισμό, τον ναό του Αγίου Φραγκίσκου, το παλιό Αρχαιολογικό Μουσείο. Συνοδευτικά η Δημοτική Πινακοθήκη, το Ναυτικό Μουσείο, το Γυαλί τζαμί αλλά και τα κτήρια του Πολυτεχνείου στο Καστέλι και όλα αυτά σε συνδυασμό μεταξύ τους αποτελούν κόμβους τεχνών, χώρους συνάθροισης για ομιλίες ή μουσικά και θεατρικά δρώμενα, καθιστούν τα Χανιά σημαντικό πολιτιστικό κόμβο, ικανό να φιλοξενήσει μεσαίου μεγέθους συνέδρια αλλά και μεγάλα καλλιτεχνικά φεστιβάλ.

Η έρευνα για την οικονομική βιωσιμότητα της επέμβασης (βλ. σχετικό παράρτημα) ανέδειξε επίσης ότι ένας σημαντικός παράγοντας που θα πρέπει να ληφθεί υπ' όψιν στη μελλοντική διαχείριση του χώρου είναι η ευελιξία, με τους όρους που έχει ήδη θέσει και η ανοιχτή συζήτηση που διαχειρίστηκε ο Δήμος Χανίων. Οι διαρκώς μεταβαλλόμενες συνθήκες που προκύπτουν από τις εξελίξεις στην κοινωνία, την οικονομία και την τεχνολογία, άρα στις τέχνες που εδώ προτείνεται να παρουσιάζονται, καθιστούν απαραίτητο τον σχεδιασμό ενός προγράμματος χρήσεων που δεν θα δημιουργεί δεσμεύσεις αλλά θα μπορεί να προσαρμόζεται στις μεταβαλλόμενες συνθήκες στον πολιτισμό αλλά συνδυαστικά και στον τουρισμό.

Σημαντικός παράγοντας στον σχεδιασμό της επέμβασης αναδεικνύεται η κοινή επιθυμία των κατοίκων της πόλης τα νεώρια να αποκτήσουν ρόλο στην καθημερινότητά τους. Σε αυτή την ανάγκη σημαντικά παραδείγματα είναι η λότζα του Ηρακλείου –είσοδος στο δημαρχείο αλλά και ανοιχτή στοά για αναπάντεχες χρήσεις πρωί και βράδυ – και βεβαίως η αγορά των Χανίων, σύμβολο και είσοδος της πόλης, στεγασμένη οδός και αγορά. Τα περάσματα από τα στενά της Βενετίας προς τις στοές της πλατείας του Αγίου Μάρκου με τη θέαση των τοξωτών ανοιγμάτων σε διάφορες κατευθύνσεις επίσης μπορούν να αποδειχθούν μακρινός συσχετισμός για την κίνηση στους χώρους των νεωρίων των Χανίων.

Η πολυπλοκότητα και η γοητεία των ελεύθερων στεγασμένων χώρων σε σχέση με τις εισόδους σε δημόσια κτήρια, ως συνέχεια πλατειών και πεζοδρόμων στην περίπτωση των νεωρίων αποτελούν μian επιπλέον αρετή του συνόλου, η οποία προστιθέμενη στην ιστορική του πορεία υποστηρίζει την ανταπόκριση και την ακτινοβολία του σε όλους τους χρήστες, ανεξάρτητα κοινωνικού και μορφωτικού επιπέδου. Σήμερα οι μεν κάτοικοι της πόλης αντιλαμβάνονται, προσλαμβάνουν το συγκρότημα στην καθημερινότητά τους αντικρύζοντας τον νότιο τοίχο, ενώ οι περιπατητές, ειδικά οι επισκέπτες αντικρύζοντάς τα υπό γωνία κατά μήκος της ακτής, αντιλαμβανόμενοι και οι μεν και οι δε, την πολυπλοκότητα ενός λαβύρινθου. Πρόκειται λοιπόν για χώρους πολυδιάστατους ως προς την συσχέτισή τους με το κοινό και τη ζωή της πόλης, σήμερα σιωπηλοί, με εξαίρεση το 5^ο νεώριο όπου εργάζονται υπάλληλοι της Εφ.Α. Χανίων τα πρωινά.

Επανερχόμενοι στο κοινό έγγραφο του ΤΕΕ/ΤΔΚ και του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων Χανίων αναφέρεται ότι «. . . την επισήμανση της αρχικής λειτουργίας τους και τη σχέση του χώρου με τη θάλασσα . . . την αξιοποίηση στο έπακρο του περιβάλλοντα χώρου» αντιλαμβανόμεστε την σημασία των συνδέσεων, της αλληλουχίας των χώρων ανοιχτών και στεγασμένων στη μεριά αυτή της παλιάς πόλης, όχι μόνο ως αρχιτεκτονικό πλούτο, αλλά και ως έναυσμα για την επιτάχυνση ανάπλασης του συνόλου στον ανατολικό μυχό του λιμανιού.

Στην διττή αξία του συγκροτήματος των νεωρίων σχεδιάζονται οι θόλοι λαμβάνοντας υπόψιν τόσο την ανάγκη επικοινωνίας των χώρων με τον δημόσιο περιβάλλοντα χώρο, όσο και την ενίσχυση της εμπειρίας του πλούσιου εσωτερικού.

Οι θόλοι των Arsenali Vecchi στον Χάνδακα, η εσωτερική φωτογραφική λήψη του G.Gerola από τα νεώρια των Χανίων και τα τόξα των τοίχων στα νεώρια των Galeazze στον ναύσταθμο της Βενετίας.

Λαμβάνοντας υπ' όψιν τα παραπάνω και σε συνδυασμό με τη γεωμετρία και την άνετη οπτική και λειτουργική επικοινωνία από το νεώριο N2 έως το N6, των κεντρικών δηλαδή θόλων, **στο νεώριο N5 μπορεί να αποδοθεί ο ρόλος του ανοιχτού νεωρίου προς τη θάλασσα**, όπως υποδεικνύουν πολλές φορές οι προκαταρκτικές εκθέσεις των Υπηρεσιών και οι αναζητήσεις των πολιτών στα Χανιά. Δύο σημαντικοί παράγοντες συνδυάζονται στο εγχείρημα:

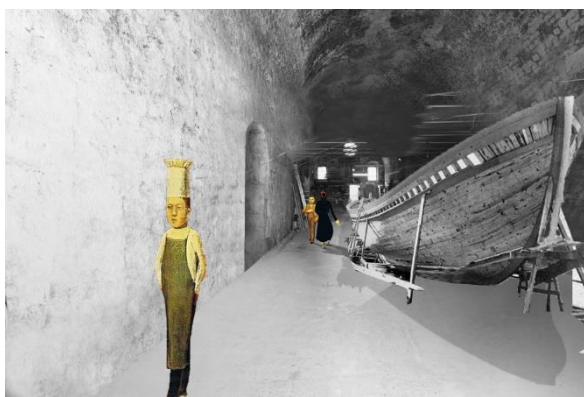
A. η κεντρική είσοδος του χώρου επί του νοτίου τοίχου, σήμερα τοιχισμένη, η οποία, αν και αναμορφωμένη σε νεώτερη εποχή, ταυτίζεται με τη δευτερεύουσα είσοδο στην ιστορική εικονογραφία και

B. η κατασκευή του μεγαλύτερου μέρους του τοίχου που φράσσει το βόρειο μέτωπο του χώρου είναι ευτελέστατη, στο μεγαλύτερο μέρος της σύγχρονη (περιλαμβάνει φαρδιά θύρα με ανώφλι από οπλισμένο σκυρόδεμα και τοίχο από τσιμεντόλιθους που φράσσει το ημικυκλικό τύμπανο του θόλου) και κτισμένη στο πρόσωπο του χώρου, χωρίς εσοχή και, επομένως, επιβάλλεται να αφαιρεθεί ως στοιχείο που αλλοιώνει την όψη του μνημείου.

Το 5^ο νεώριο, επομένως, μπορεί να λειτουργήσει ως κύρια είσοδος του συγκροτήματος και ταυτόχρονα ως στεγασμένη διάβαση, ανοικτή -τουλάχιστον κατά τις πρωινές και απογευματινές ώρες- στους πολίτες και τους επισκέπτες, που μπορεί να λειτουργήσει παράλληλα ως χώρος στάσης-ανάπαυσης και ως χώρος περιστασιακών ανοικτών συγκεντρώσεων και εκδηλώσεων. Το 5^ο νεώριο, ανοικτό προς τον βορρά όπως ήταν αρχικώς όλα τα νεώρια, θα αποτελέσει τον μοναδικό χώρο όπου ο επισκέπτης μπορεί να αντιληφθεί την άμεση σχέση των νεωρίων με τη θάλασσα και να βιώσει τις συνθήκες που επικρατούσαν όταν το συγκρότημα λειτουργούσε ως ημιυπαίθριος χώρος ναυπηγείου. Παράλληλα, από τον χώρο αυτόν, ο οποίος επικοινωνεί με τοξωτές διόδους με το 4^ο και με το 6^ο νεώριο, είναι δυνατόν κανείς να αντιληφθεί

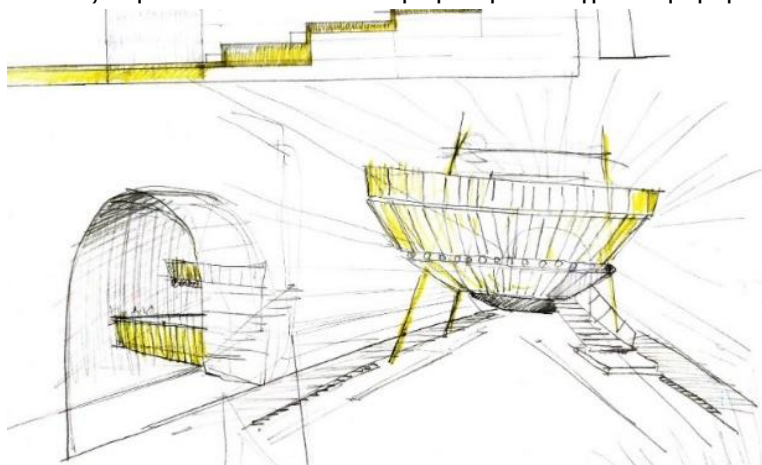
την άμεση επικοινωνία που υπήρχε μεταξύ των νεωρίων. Γι' αυτόν τον λόγο, επιβάλλεται οι τοξωτές δίοδοι να διατηρήσουν τη διαφάνειά τους και τα νέα, αναγκαία κουφώματα να τοποθετούνται σε δεύτερο επίπεδο μακριά από την παρειά των τοίχων και των .

Με το παραπάνω δεδομένο, **δημιουργούνται δύο ενότητες**. Η ενότητα των νεωρίων **N1 έως N4** μπορεί να λειτουργήσει ως χώρος περιοδικών εκθέσεων αλλά και να φιλοξενήσει άλλες εκδηλώσεις. Η είσοδος στον χώρο γίνεται τόσο από το 5^ο νεώριο όσο και από τα δυτικά, όπου τα τοιχισμένα σήμερα τοξωτά ανοίγματα μπορούν να ανοίξουν και με τον τρόπο αυτόν να τονιστεί η συνέχεια που είχε το συγκρότημα προς τα δυτικά. Η είσοδος από τα δυτικά εξασφαλίζει επίσης την άμεση επικοινωνία του εκθεσιακού χώρου με το κέντρο της πόλης, το θέατρο Μίκης Θεοδωράκης (παλιό Τελωνείο) καθώς και με την παλιά κεντρική πύλη του συγκροτήματος που βρίσκεται στο τέλος της οδού Δασκαλογιάννη, μίας από τις κύριες οδούς της παλιάς πόλης των Χανίων.

Κολάζ για την δυναμική του νεωρίου **N5** ως δημοσίου περάσματος

Η δεύτερη ενότητα περιλαμβάνει τα νεώρια **6 και 7**. Το νεώριο 7, τελευταίο σε σχέση με τους χώρους κίνησης, αλλά τελευταίο και στην κατασκευή του είναι σχεδόν αποκλεισμένο ανάμεσα σε δύο παχείς τοίχους, είναι κατάλληλο να φιλοξενήσει μια ξεχωριστή χρήση, έναν χώρο ομιλιών και σκηνικών τεχνών 200 ατόμων, καθώς επικοινωνεί με τα υπόλοιπα νεώρια μόνο με μία τοξωτή δίοδο στον νότο και μικρότερο άνοιγμα στην βορεινή απόληξή του, επομένως, σε αυτό

Σκίτσο προσέγγισης των κατασκευών στο N7

μπορούν να αναπτυχθούν κατασκευές που δεν θα επηρεάζουν την ενιαία θεώρηση των χώρων με τα τοξωτά ανοίγματα επικοινωνίας. Με καθίσματα υπό κλίση με την προσθήκη ελαφράς κατασκευής, ώστε να εξασφαλιστούν καλές συνθήκες συνθήκες θέασης και ακρόασης, με ανεξάρτητη είσοδο, είτε από το N6 είτε από το N5.

Το 6^ο νεώριο, επομένως, μπορεί να λειτουργήσει ως χώρος εισόδου προς το 7^ο νεώριο (foyer) αλλά και να στεγάσει βοηθητικές λειτουργίες (αναψυκτήριο, χώροι υγιεινής, αποθήκη, γραφεία).

Με τον τρόπο που αναλύθηκε, το 5^ο και 6^ο νεώριο μπορούν να είναι ανοικτά σε καθημερινή βάση ως χώροι επίσκεψης, ενημέρωσης και περιστασιακών εκδηλώσεων αλλά και ως χώροι διέλευσης, στάσης, ανάπαυσης. Τα υπόλοιπα νεώρια μπορούν να λειτουργούν μόνον όταν φιλοξενούν εκδηλώσεις, όλα ταυτοχρόνως ή κατά ενότητες, ακόμα και μεμονωμένα. Η ύπαρξη ανεξάρτητων εισόδων από τον βορρά, τον νότο και τη δύση καθώς και η πρόβλεψη για την ύπαρξη χώρων υγιεινής στο 1^ο και το 6^ο νεώριο, όπως και η δυνατότητα αποκλεισμού των τοξωτών διόδων μεταξύ των νεωρίων επιτρέπει μεγάλη ευελιξία στον τρόπο λειτουργίας του χώρου. Ιδίως το πρώτο νεώριο, με ανεξάρτητη είσοδο, περιορισμένη οπτική επικοινωνία με τα υπόλοιπα και άμεση σχέση με το κέντρο της παλιάς πόλης καθώς και το Θέατρο Μίκης Θεοδωράκης, μπορεί να λειτουργήσει εντελώς ανεξάρτητα για μικρότερες εκθέσεις και εκδηλώσεις.

Διάγραμμα των κύριων κινήσεων στους επτά θόλους, με ένδειξη των τριών κύριων εισόδων και των δευτερευόντων μετά την απομάκρυνση των βόρειων νεώτερων τοίχων.

Οι νέες χρήσεις που προτείνονται ανταποκρίνονται στις δύο πρώτες βασικές αρχές επέμβασης και στοχεύουν στον ελάχιστο όγκο νέων κατασκευών, ή τουλάχιστον στην ανεξαρτητοποίησή τους από τους τοίχους και τους θόλους.⁴¹ Στο σύνολό τους οι προτάσεις ανταποκρίνονται στις αρχές **αναστρεψιμότητας** και **συμβατότητας** υλικών και μορφών.

Η **διατήρηση του ενιαίου χαρακτήρα** επιτυγχάνεται μέσω της συνέχειας αυτού του είδους διαφάνειας που προσφέρουν οι πύλες επικοινωνίας μεταξύ των θόλων και βεβαίως το

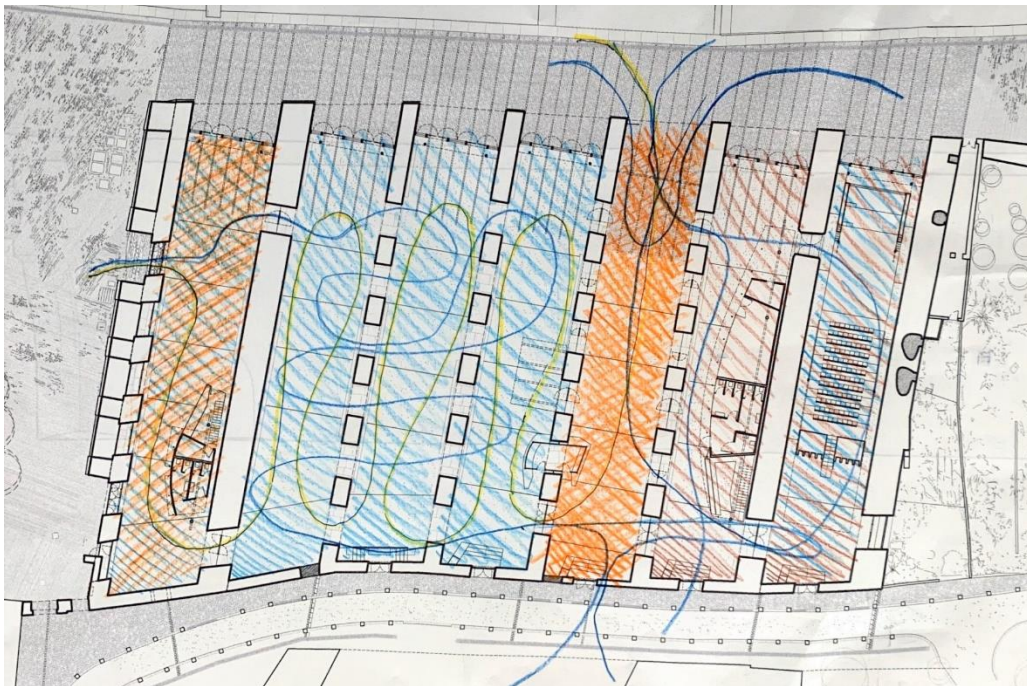
⁴¹ Η καλή και ολοκληρωμένη κατάσταση του συγκροτήματος χωρίς μεγάλες καταστροφές το διαφοροποιεί από τα Μεγάλο Αρσενάλι το οποίο είχε υποστεί μεγάλες τροποποιήσεις και από το τρίτο νεώριο Μόρο το οποίο δεν είχε ποτέ ολοκληρωθεί με πέτρινο θόλο.

μεγάλο κενό ανάμεσα στους πεσσούς εντός του οποίου έμεναν ξυλεία και σκαριά κατά περιόδους.

Το αποτύπωμα του χρόνου επιτυγχάνεται με τη σταθεροποίηση της φθοράς επί των υφιστάμενων επιφανειών σε λίθους και κονιάματα, με συμπλήρωση μόνον εκεί όπου υπάρχει ανάγκη για λόγους ευστάθειας της κατασκευής.

Η γενικά αποδεκτή άποψη για άνοιγμα των νεωρίων προς τη θέαση της θάλασσας και θέαση του εσωτερικού των θόλων από την προκυμαία αντικατοπτρίζει τη διάθεση των πολιτών για ενεργό παρουσία των νεωρίων στη ζωή της πόλης. Ο αναζητούμενος **επαναπροσδιορισμός της σχέσης του συγκροτήματος των νεωρίων με το αστικό περιβάλλον**, βασίζεται σε τέσσερις σημαντικές επιλογές που σχετίζονται με το έργο αποκατάστασης :

- μέσω των **N1** και **N5** που ενσωματώνουν κινήσεις και αξίες του δημόσιου χώρου.
- μέσω της επαναφοράς της συνέχειας του νότιου τοίχου, άρα και της **πύλης των νεωρίων**, έργο που δηλώνει την ενότητα του χώρου του λιμανιού, τη διαμερισματοποίηση της βενετσιάνικης πόλης, τέλος την επαναφορά της προσφιούς εικόνας της πύλης ως απόληξης της οδού Δασκαλογιάννη.
- μέσω της αφαίρεσης των βόρειων τοίχων στο **N1**, στο **N5** και στο **N7**, που τυχαίνει να είναι ευτελέστερης κατασκευής και εγγύτεροι στο μέτωπο των θόλων, ή και όλων των βόρειων τοίχων.
- μέσω **επανασχεδιασμού των στρώσεων** στον περιβάλλοντα χώρο, με υποβάθμιση στις στάθμες της προκυμαίας και της οδού Καλλεργών, με επανατοποθέτηση των υφιστάμενων κυβόλιθων στην πλατεία, στρώση με συναφή υλικά σε βορά και νότο.

Διάγραμμα χρήσεων και κινήσεων στους επτά θόλους. Με πορτοκαλί οι περισσότερο ανοιχτοί / ορατοί θόλοι, με γαλάζιο οι κατ' εξοχήν χώροι εικαστικών δρώμενων, με καφέ οι σταθερές χρήσεις (μπαρ, τουαλέτες, έκθεση ναυπηγικής), τέλος η αίθουσα μουσικών δρώμενων και ομιλιών.

ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΩΝ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΕΠΕΜΒΑΣΕΩΝ

1. Εσωτερικοί χώροι (N1-6).

Πρωταρχικής σημασίας προτεινόμενη επέμβαση αποτελεί η καθαίρεση όλων των τοίχων πλήρωσης που έχουν φράξει τις τοξωτές διόδους μεταξύ των νεωρίων. Η πρόταση αυτή αφορά τόσο στους νεώτερους πλινθόκτιστους τοίχους όσο και σε παλαιότερους τοίχους από λιθοδομή. Η καθαίρεση θεωρείται απαραίτητη ώστε να αναδειχθεί η αρχική μορφή του συγκροτήματος, στο οποίο υπήρχε άνετη οπτική και λειτουργική επικοινωνία των θολωτών χώρων από το 2^ο έως και το 6^ο νεώριο. Η πρόταση είναι σύμφωνη με το άρθρο 11 της Χάρτας της Βενετίας, δεδομένου ότι είναι προφανές ότι οι τοίχοι που έφραζαν τα τοξωτά ανοίγματα έχουν πολύ μικρή σημασία και η σύνθεση που θα αποκαλυφθεί είναι μεγάλης ιστορικής, αρχαιολογικής και αισθητικής αξίας και επιπλέον η κατάσταση της διατηρήσεως του μνημείου το επιτρέπει, αφού δεν απαιτείται καμία άλλη επέμβαση. Τα νεώτερα ανοίγματα που έχουν δημιουργηθεί ώστε να υπάρχει επιπλέον επικοινωνία μεταξύ του 1^ο και του 2^{ου} αλλά και του 6^{ου} και 7^{ου} νεωρίου διατηρούνται, καθώς προσφέρουν επιπλέον δυνατότητες επικοινωνίας μεταξύ των χώρων.

Οι χώροι επίσης απαλλάσσονται από κάθε άλλη σύγχρονη επέμβαση, όπως νεωτερικές ευτελείς κατασκευές και χωρίσματα, έτσι ώστε να προκύψουν ενιαίοι χώροι, όπως στην αρχική μορφή του κτηρίου. Οι απαραίτητες για τη λειτουργία των χώρων όπως αναλύθηκε παραπάνω επεμβάσεις έχουν σχεδιαστεί ώστε να μην διασπούν τον ενιαίο χώρο καθενός νεωρίου αλλά και την οπτική και λειτουργική επικοινωνία μεταξύ των χώρων που δημιουργούν οι μεταξύ τους τοξωτές διόδους. Έτσι, οι νέες κατασκευές προσαρτώνται στον ανατολικό τοίχο του πρώτου και του έκτου νεωρίου, στους οποίους υπάρχει μόνο ένα τοξωτό άνοιγμα και δεν φράσσουν τα αρχικά τοξωτά ανοίγματα μεταξύ των νεωρίων. Το καμπύλο σχήμα της κάτοψης και το ύψος των κατασκευών, που δεν ξεπερνά τη στάθμη της γένεσης των θόλων, όπως και η ελαφρά, στατικώς ανεξάρτητη κατασκευή τους, εξασφαλίζουν την ελάχιστη δυνατή επέμβαση στον ενιαίο χώρο και καθιστούν σαφές ότι πρόκειται για σύγχρονες αναστρέψιμες κατασκευές. Βασική επιδίωξη στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό τους είναι να διαχωρίζονται από την αρχική αρχιτεκτονική σύνθεση και να φέρουν τη σφραγίδα της εποχής μας, σύμφωνα και με το άρθρο 9 της Χάρτας της Βενετίας, που αφορά στις εργασίες πέραν την αποκατάστασης του κτηρίου που κρίνονται απαραίτητες. Ίδια προσέγγιση υπάρχει και στις θύρες των τοξωτών διόδων μεταξύ του 5^{ου} και των εκατέρωθεν αυτού νεωρίων. Αυτές προτείνεται να τοποθετηθούν στο 4^ο και το 6^ο νεώριο και να είναι συρόμενες με τη μέγιστη δυνατή διαφάνεια. Με τον τρόπο αυτόν, το 5^ο νεώριο, που είναι και το μοναδικό που προτείνεται να αποκατασταθεί ως ημιυπαίθριος, ανοικτός προς τον βορρά χώρος, διατηρεί την καθαρότητα της αρχικής του μορφής. Οι θύρες σύρονται σε ράγες που αναπτύσσονται κατά μήκος των τοίχων, οι οποίες χρησιμοποιούνται και για την ανάρτηση των κύριων φωτιστικών σωμάτων. Όμοιες θύρες μπορούν να υπάρχουν και στο πρώτο νεώριο, ώστε αυτό να απομονώνεται και να λειτουργεί αυτόνομα.

Μία επιπλέον μικρή προσθήκη σε τοξωτό άνοιγμα μεταξύ του 4^{ου} και του 5^{ου} νεωρίου κρίνεται απαραίτητη ώστε να λειτουργήσει ως πωλητήριο αλλά και ως εναλλακτικό γραφείο υποδοχής του εκθεσιακού χώρου των τεσσάρων πρώτων νεωρίων. Το πωλητήριο μπορεί να

λειτουργεί ανεξάρτητα από ο εκθεσιακός χώρος είναι ανοικτός. Η κατασκευή του πωλητηρίου σχεδιάζεται με τρόπο που να μην αποκρύπτεται η τοξωτή δίοδος και να διατηρείται η οπτική επικοινωνία μεταξύ των δύο νεωρίων στη θέση αυτή.

Το άνοιγμα στον θόλο του 4^{ου} νεωρίου που σήμερα καλύπτεται με διαφώτιστη στέγη προτείνεται να διατηρηθεί ως τεκμήριο των γερμανικών βομβαρδισμών, που υπήρξαν ιδιαιτέρως καταστροφικοί σε αυτό το τμήμα της πόλης και συνδέονται ιστορικό γεγονός της Μάχης της Κρήτης. Τα γεγονότα αυτά πρέπει να παραμείνουν στη μνήμη των κατοίκων αλλά και των επισκεπτών, ως τραγικές στιγμές της παγκόσμιας ιστορίας. Προβλέπεται, επομένως, η αντικατάσταση της σημερινής πρόχειρης ξύλινης στέγης με νέα, από σύνθετη ξυλεία και διαφώτιση κάλυψη, η οποία θα προστατεύεται από περσίδες, για την αποφυγή του άμεσου ηλιακού φωτός που ενδέχεται να δημιουργήσει δυσάρεστες συνθήκες στο εσωτερικό. Η κατασκευή αυτή προϋποθέτει και την αντικατάσταση του σημερινού δακτυλίου από σκυρόδεμα, ο οποίος διαμορφώνει τις παρειές της οπής.

Για τη διαμόρφωση του δαπέδου των χώρων προβλέπονται ήπιες επεμβάσεις εξομάλυνσης της στάθμης, με αλλαγές που δεν ξεπερνούν τα 30 εκ., ώστε να αντιμετωπιστούν ζητήματα πρόσβασης από την προκυμαία και τη νότια οδό Καλλεργών. Το δάπεδο διαστρώνεται με λειασμένο ασβεστοκονίαμα με επιλεγμένα αδρανή, φαιάς απόχρωσης, ώστε να δημιουργηθεί μία ουδέτερη επιφάνεια, δεδομένου ότι αρχικώς ο χώρος δεν διέθετε διαμορφωμένο δάπεδο. Στις περιοχές που έχουν επαφή με την προκυμαία, προβλέπεται λιθόστρωτο δάπεδο, ώστε να τονιστεί ο συσχετισμός των κτηρίων με την ακτή. Περιμετρικά στους εσωτερικούς χώρους, μία ζώνη πλάτους 15 εκ. παραμένει χωρίς δάπεδο και διαστρώνεται με κροκάλες, ώστε να εκτονώνεται η υγρασία του εδάφους και να ελαχιστοποιείται το φαινόμενο της ανοδικής υγρασίας στους τοίχους, ενώ παράλληλα το νέο δάπεδο διαχωρίζεται από την ιστορική κατασκευή.

Οι επιφάνειες των τοίχων και θόλων των νεωρίων προβλέπεται να καθαριστούν και να στερεωθούν, με τοπικά αρμολογήματα με ασβεστοκονίαμα και σημειακές επεμβάσεις αντικατάστασης ή συμπλήρωσης των λίθων, όπου απαιτείται. Τα υπολείμματα αρχικών ή και μεταγενέστερων επιχρισμάτων καθώς και οι μεταγενέστερες επεμβάσεις στους θόλους, με πλίνθους (επεμβάσεις 19^{ου} και αρχών 20^{ου} αιώνα) ή λίθους (επεμβάσεις του 2015) προβλέπεται να διατηρηθούν. Αποξήλωση προβλέπεται μόνο για τα επιχρίσματα ή αρμολογήματα με βάση το τσιμέντο, τα οποία είναι επιβλαβή για τα δομικά υλικά του μνημείου και προκαλούν σημαντική αισθητική υποβάθμιση.

2. Χώρος ομιλιών και σκηνικών τεχνών (N7).

Στον χώρο αυτόν, ο οποίος δημιουργείται στο 7^ο νεώριο, προβλέπεται μία ξύλινη κατασκευή με συμπληρωματικά μεταλλικά φέροντα στοιχεία, η οποία απέχει από τους πλευρικούς τοίχους, για την δημιουργία σκηνής και βαθμιδωτού χώρου 200 θεατών. Η επέμβαση εξασφαλίζει καλές συνθήκες οπτικής επαφής με τη σκηνή αλλά και ικανοποιητικές συνθήκες ακουστικής, έτσι ώστε να μπορούν να γίνουν ομιλίες, μικρές θεατρικές παραστάσεις και μουσικές εκδηλώσεις.

Παράλληλα, όμως, αναδεικνύει την κλίμακα του χώρου, ο οποίος, όπως ένα στεγασμένο ναυπηγείο, είναι ικανός να φιλοξενήσει μία μεγάλη κατασκευή από ξύλο, όμοια με ένα επισκευαζόμενο σκαρί. Και στην περίπτωση αυτή, ο σχεδιασμός της πρόσθετης κατασκευής έχει

γίνει ώστε να φέρει τη σφραγίδα της εποχής. Η κύρια είσοδος στον χώρο γίνεται από την τοξωτή δίοδο που επικοινωνεί με το 6^ο νεώριο. Στο διευρυμένο foyer που δημιουργείται κυριαρχεί το κάτω μέρος της κεκλιμένης ξύλινης κατασκευής. Από εκεί, μέσω δύο κεκλιμένων επιπέδων και μίας αξονικά τοποθετημένης κλίμακας γίνεται η είσοδος στον χώρο, στον οποίον κυριαρχεί ο ημικυλινδρικός θόλος του νεωρίου. Για τη βελτίωση της ακουστικής του χώρου, προβλέπονται ανακλαστικές ήχου, αναρτημένοι από μεταλλικούς ιστούς, οι οποίοι θα χρησιμοποιούνται παράλληλα για τον φωτισμό

3. Νότια, ανατολική και δυτική όψη.

Στη νότια όψη κρίνεται σκόπιμο να διατηρηθούν οι τροποποιήσεις των ορθογώνιων ανοιγμάτων που έγιναν στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, καθώς, σύμφωνα με το άρθρο 11 της Χάρτας της Βενετίας, αν και μικρής σημασίας, η κατάσταση διατήρησης της αρχικής οικοδομικής φάσεως δεν είναι ικανοποιητική και η ανάδειξη της θα απαιτούσε εκτεταμένη χρήση νέου υλικού. Η ύπαρξη νεώτερων θυρών, επιπλέον, εξυπηρετεί την ένταξη νέων χρήσεων στο μνημείο, καθώς μπορούν να λειτουργήσουν ως εναλλακτικές εισόδους αλλά και ως έξοδοι κινδύνου. Επομένως, προβλέπεται να διατηρηθούν οι νεώτερες θύρες που ανοίχθηκαν στο μέσον των νεωρίων τον 19^ο αιώνα και να φραχθούν οι μικρότερες θύρες που δημιουργήθηκαν σε μεταγενέστερη εποχή. Οι κυκλικοί φεγγίτες θα διανοιχθούν όπου είναι φραγμένοι με τοιχοποιία, καθώς αποτελούν πολύ σημαντικά στοιχεία τόσο για τον μορφολογικό χαρακτήρα της νότιας όψης όσο και για τον φωτισμό και την ανάδειξη των εσωτερικών χώρων των νεωρίων. Ωστόσο, η επέμβαση δεν προβλέπεται να προχωρήσει σε πλήρη αποκατάσταση στην αρχική μορφή, καθώς οι περισσότεροι φεγγίτες έχουν μερικώς ή ολικώς ανακατασκευαστεί κατά τον 19^ο αιώνα και η αποκατάστασή τους θα προϋπέθετε εκτεταμένη χρήση νέου υλικού. Τα παράθυρα και οι κυκλικοί φεγγίτες θα αποκτήσουν ξύλινα κουφώματα με σιδεριές. Στις θύρες θα κατασκευαστούν νέα κουφώματα σύγχρονης μορφής, τα οποία θα επιτρέπουν μερική διαφάνεια.

Προτείνεται επίσης η αποκατάσταση της αετωματικής απόληξης και του πώρινου λαξευτού γείσου της νότιας πλευράς του 7ου νεωρίου, καθώς με τον τρόπο αυτόν θα επιτευχθεί η βέλτιστη λύση για την στεγάνωση του νεωρίου, ενώ παράλληλα θα αναδειχθεί η μορφή της νότιας όψης του μνημείου, η οποία σε αυτό το σημείο είναι έντονα παραμορφωμένη.

Στην δυτική όψη προβλέπεται να διανοιχτούν τα κλειστά τόξα ώστε να γίνεται αντιληπτή η χαμένη συνέχεια του εσωτερικού ενιαίου χώρου προς τα δυτικά, με εξαίρεση το νοτιότερο από αυτά, το οποίο προβλέπεται να ανοιχθεί μόνον εν μέρει, έτσι ώστε να διατηρηθούν τα κατάλοιπα της θολωτής δεξαμενής που κατασκευάστηκε στη θέση αυτή.

Στις τρεις αυτές όψεις σώζονται επίσης επεμβάσεις διαφόρων εποχών, με κατά τόπους επισκευές της λιθοδομής, επιχρίσματα και αρμολογήματα διαφόρων εποχών. Και σε αυτήν την περίπτωση κρίνεται σκόπιμο να διατηρηθούν όλες οι επεμβάσεις, καθώς, αν και ήσσονος αρχαιολογικής αξίας, η αφαίρεσή τους δεν αποκαλύπτει την αρχική μορφή του κτηρίου, τα αρχικά στοιχεία της οποίας έχουν χαθεί. Σκόπιμη, λοιπόν, κρίνεται μόνον η κατά τόπους συμπλήρωση της λιθοδομής, σε σημεία όπου οι λίθοι έχουν καταπέσει ή φθαρεί σε μεγάλο βαθμό καθώς και η κατά τόπους αρμολόγηση σε σημεία όπου το κονίαμα δομής παρουσιάζει σημαντική φθορά. Δεν προτείνεται να επιδιωχθεί ενότητα της μορφής της τοιχοποιίας, καθώς οι ποικίλες επεμβάσεις

συμβάλλουν στην δημιουργία της εντύπωσης παλαιότητας του κτηρίου και διαφυλάσσουν αρχαιολογικά τεκμήρια σχετικά με την ιστορία του μνημείου και της πόλης.

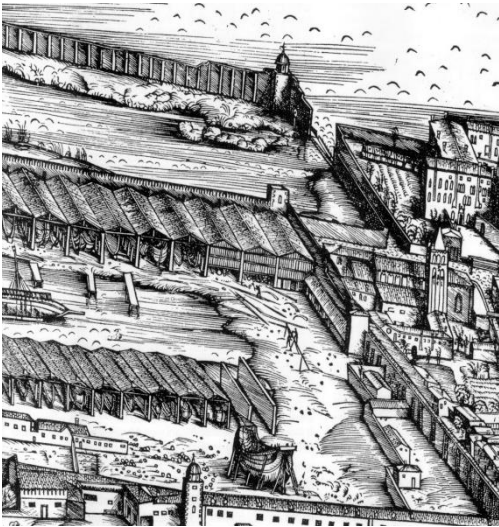
4. Βόρεια όψη

Η Χάρτα της Βενετίας (άρθρο 11) προβλέπει ότι όλες οι οικοδομικές φάσεις των μνημείων πρέπει να διατηρούνται και θεωρεί δικαιολογημένη την επαναφορά ενός μνημείου στην αρχική του κατάσταση μόνο κατ' εξαίρεση. Αν, δηλαδή, τα στοιχεία που θα αφαιρεθούν έχουν πολύ μικρή σημασία και η σύνθεση που θα αποκαλυφθεί είναι μεγάλης ιστορικής, αρχαιολογικής ή αισθητικής αξίας και επιπλέον αν η κατάσταση της διατηρήσεως του μνημείου κριθεί αρκετά ικανοποιητική. Στην περίπτωση των βόρειων τοίχων των νεωρίων, αυτοί πράγματι μπορούν να θεωρηθούν μικρής σημασίας, καθώς σχετίζονται με την νεώτερη ιστορία του κτηρίου και αποτελούν ευτελείς κατασκευές που είχαν ως σκοπό την εξασφάλιση κλειστών αποθηκευτικών χώρων. Πράγματι, επίσης, η καθαίρεσή τους θα αποκάλυπτε μία σύνθεση μεγάλης αρχαιολογικής αξίας, καθώς θα φανέρωνε την αρχική μορφή του κτηρίου με τους ανοικτούς προς τη θάλασσα θόλους. Εντούτοις, η καθαίρεση των τοίχων θα στερούσε από το μνημείο τη δυνατότητα να στεγάσει νέες χρήσεις, καθώς οι θολωτοί χώροι θα ήταν όλοι πλέον ημιυπαίθριοι. Η ανάγκη στέγασης χρήσεων επιβάλλει, λοιπόν, την κατασκευή νέων υαλόφρακτων προσόψεων, οι οποίες, όμως, δεν είναι δυνατόν να είναι απολύτως διαφανείς, καθώς κάτι τέτοιο θα δημιουργούσε ένα εντελώς νεωτερικό μέτωπο προς την πλευρά της θάλασσας, αλλοιώνοντας σημαντικά την εικόνα του μνημείου.

Η ατυχής επέμβαση αυτού του τύπου είναι εμφανής στην επανάχρηση των νεωρίων της Βαρκελώνης. Στην περίπτωση αυτή, μάλιστα, είναι αμέσως συγκρίσιμη η λύση αυτή με μία άλλη, προδήλως καλύτερη, που δόθηκε σε μία από τις προσόψεις, στην οποία αντί για υαλοστάσιο χρησιμοποιήθηκε ένα ημιδιάφανο ξύλινο διάφραγμα.

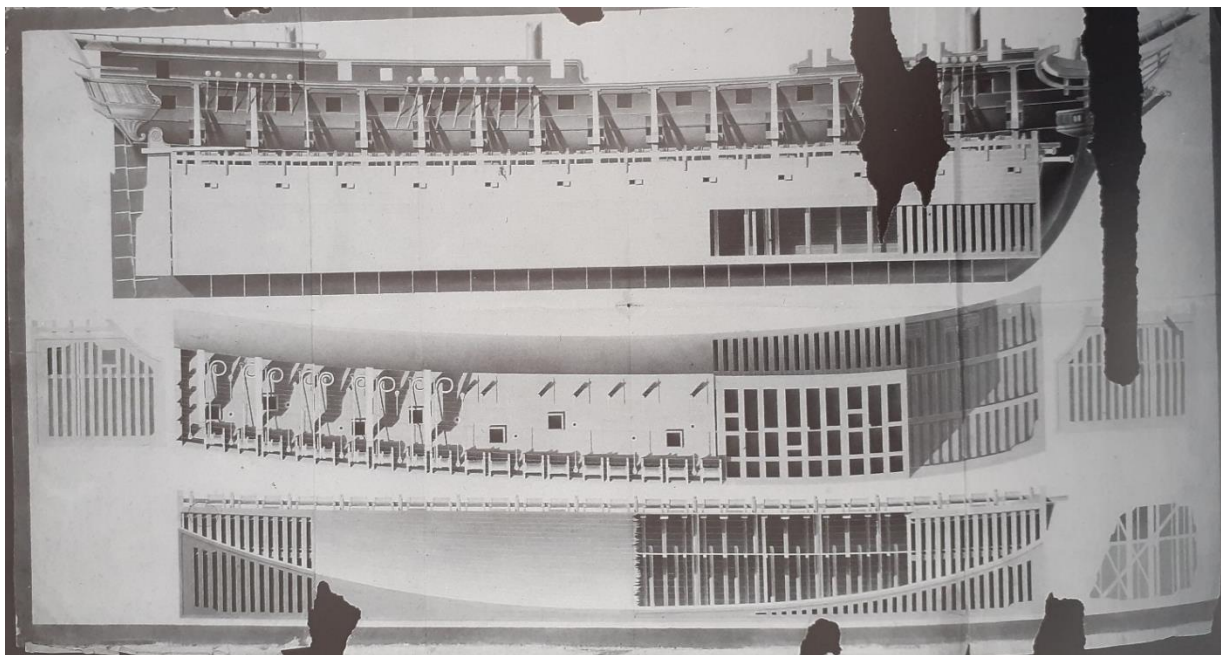
Με βάση τον παραπάνω προβληματισμό και τις εκτενείς σχετικές συζητήσεις της Επιτροπής Παρακολούθησης του προγράμματος, προτείνεται η καθαίρεση των τοίχων και αντικατάστασή του από υαλοστάσια με ξύλινο σκελετό, μέρος των οποίων θα φράσσει με κινητά ξύλινα πετάσματα. Στο κάτω μέρος τους, προβλέπεται η κατασκευή ξύλινων κιγκλιδωμάτων, στη θέση όπου και στην ιστορική εικονογραφία εμφανίζονται ανάλογες κατασκευές, οι οποίες τεκμηριώνονται και από τις κατάλληλες οπές στην τοιχοποιία, ενώ η ύπαρξή τους, όπως σημειώθηκε, τεκμηριώνεται και από τις γραπτές πηγές. Η μορφή των παραπάνω κατασκευών είναι σύγχρονη, καθώς δεν αναπαριστούν με ακρίβεια ιστορικές κατασκευές, για τις οποίες δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία. Ωστόσο, **τα ξύλινα στοιχεία και η μεταβαλλόμενη μορφή της όψης, επιδιώκουν να αποδώσουν με τρόπο αφαιρετικό την εικόνα ενός χώρου εργοταξιακού, ενός κτηρίου που λειτουργεί ως μέρος της παραγωγικής δραστηριότητας και στο οποίο δεν κυριαρχούν οι μνημειακές προθέσεις.**

Νεώσοικοι του ναυστάθμου της Βενετίας – λεπτομέρεια του χάρτη Jacopo de Barbari- 1500

Η επιλογή της διαφάνειας με την τοποθέτηση υαλοστασίων οδηγεί σε μεγάλα ξύλινα κουφώματα σε δύο καθ' ύψος επίπεδα, απομακρυσμένα 3,40 μ. έως 4,40 από τα μέτωπα των θόλων, προκειμένου να αποφεύγεται ο κατοπτρισμός του έξω χώρου και να αναδεικνύεται το βάθος. Τα αναρτημένα συρόμενα ξύλινα σκούρα και οι επίσης ξύλινοι φράχτες σε πρώτο επίπεδο διαμορφώνουν φίλτρα και σκιάσεις, εντείνοντας την αίσθηση του βάθους.

Στο ανοιχτό νεώριο 6, εκτός του φράχτη αναρτάται πλαίσιο σε βάθος 5,50 μέτρων από το μέτωπο του θόλου, του οποίου τα σχήματα λαμβάνονται από εγκάρσιο διάφραγμα πλοίου, και λειτουργεί ως πλαίσιο για ανάρτηση μεταλλικού δικτυώματος για την αποφυγή εισόδου πτηνών.

Κατασκευαστικά σχέδια γαλέρας 74 κανονιών 1809-1814, Κρατικά Αρχεία Τεργέστης

5. Κεντρική πύλη

Η αποκατάσταση της κεντρικής πύλης των νεωρίων, στην προς τη θάλασσα απόληξη της οδού Δασκαλογιάννη μπορεί να γίνει δεκτή με βάση τις αρχές της Χάρτας της Βενετίας, η οποία, στο άρθρο 9 προβλέπει ότι η αποκατάσταση γίνεται κατ' εξαίρεση και έχει ως στόχο να διατηρήσει και να αποκαλύψει τις ιστορικές και αισθητικές αξίες του μνημείου, βασιζόμενη στον σεβασμό προς το αρχικό του υλικό και τα αυθεντικά του τεκμήρια, ενώ σταματάει στο σημείο που αρχίζουν να υπάρχουν υποθέσεις. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, η μορφή της πύλης είναι απολύτως τεκμηριωμένη με βάση τις παλιές φωτογραφίες της και τα στοιχεία που προκύπτουν από το ιστάμενο τμήμα και δεν χρειάζεται να βασιστεί σε υποθέσεις. Επίσης, το ένα τρίτο περίπου του αυθεντικού υλικού ίσταται στην αρχική του θέση.

Προτείνεται, επομένως η αποκατάσταση της πύλης, του αρχικού δυτικού παραθύρου του αντίστοιχου νεωρίου και του τόξου της νεώτερης θολωτής δεξαμενής. Η κατασκευή προβλέπεται να γίνει από λίθο, με πιστή αντιγραφή της αρχικής μορφής και ελαφρά διαφοροποίηση της τελικής επεξεργασίας του υλικού, ώστε να επιτυγχάνεται η επιθυμητή διάκριση παλαιού και νέου.

Η αποκατάσταση της πύλης αποκαλύπτει τις αξίες του μνημείου, καθώς επαναφέρει ένα κύριο στοιχείο της αρχιτεκτονικής δομής και έκφρασης του μνημείου και **σημαντικό τοπόσημο** της πόλης.

Η διευθέτηση της κυκλοφορίας των οχημάτων από την οδό Δασκαλογιάννη προς το λιμάνι, η οποία, άλλωστε είναι ελεγχόμενη, μπορεί να γίνει από την δυτική πλευρά του μνημείου.

Στο κέντρο το εξωράχιο του 5^{ου} νεωρίου διακρίνεται η τελευταία επέμβαση συμπλήρωσης τη λιθοδομής με το νέο κονίαμα το 2006, αριστερά ο φωταγωγός του Ν4 και δεξιά τα πλέον φθαρμένα κονιάματα των Ν6 και Ν7.

6. Εξωράχια των θόλων

Η απορροή των ομβρίων προβλέπεται να εξακολουθήσει να γίνεται μέσω κοίλων απολήξεων των τοίχων και στη συνέχεια δια των αρχικών πόρινων υδρορροών, οι οποίες πρέπει να επισκευαστούν, καθώς πολλές από αυτές είναι μερικώς κατεστραμμένες.

Σύμφωνα με τις αναλύσεις των υλικών –ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ- υφίστανται σε μεγάλη έκταση τα αυθεντικά κονιάματα των θόλων. Προτείνεται ο καθαρισμός του εξωραχίου των θόλων από κάθε είδους επικάλυψη (κονίαμα, ασφαλικά φύλλα κ.ό.κ.), αν φυσικά διαπιστωθεί ότι αυτό μπορεί να

ΔΗΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ - ΟΡΙΣΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΕΡΓΩΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ – ΑΠΟΔΟΣΗΣ ΧΡΗΣΕΩΝ – ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΩΝ ΝΕΩΡΙΩΝ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ
γίνει χωρίς να προκληθεί βλάβη στην υποκείμενη κατασκευή, με σκοπό τη διαμόρφωση νέας επικάλυψης που θα εξασφαλίσει τη στεγάνωση του μνημείου. Αφού δημιουργηθεί ένα ομαλό ενιαίο υπόβαθρο, θα πρέπει να διαστρωθούν ασφαλικά φύλλα, τα οποία θα επικαλυφθούν με κονίαμα με βάση την υδραυλική άσβεστο και προσθήκη κεραμάλευρου.

7. Δημόσιος χώρος

Οι προτεινόμενες επεμβάσεις στο δημόσιο χώρο γύρω από το μνημειακό συγκρότημα πέραν την πύλης είναι ήπιες και αποσκοπούν στην ανάδειξη του μνημείου και τη βελτίωση της πρόσβασης σε αυτό. Ο **επανασχεδιασμός των στρώσεων** στον περιβάλλοντα χώρο προβλέπει την υποβάθμιση στις στάθμες της προκυμαίας και σε μεγάλο μήκος της οδού Καλλεργών, από την πύλη έως το 6^ο νεώριο.

Προβλέπεται, επομένως, η ελαφρά ταπείνωση της στάθμης στα βόρεια, με μέγιστη διαφορά **-33** εκ. μπροστά στο 4^ο νεώριο και τα νότια με διαφορά **-35** εκ. όπισθεν του 1^{ου} νεωρίου. Κατ' αυτό τον τρόπο προσεγγίζεται η αρχική διάσταση του θυρώματος της πύλης και η ανάδειξη του μεγέθους του νότιου τοίχου, προσεγγίζοντας τις στάθμες των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Σχετικά με την προκυμαία, η ελάχιστη αυτή έστω υποβάθμιση των δαπέδων προσεγγίζει τις εσωτερικές στάθμες των νεωρίων, την αναίρεση της αποκοπής από τη θάλασσα, ειδικά εναρμονιζόμενη με την αφαίρεση των τοίχων.

Στην πλατεία Κατεχάκη, στον χώρο μεταξύ του πρώην Τελωνείου και του πρώτου νεωρίου προτείνεται η επανατοποθέτηση των υφιστάμενων κυβόλιθων και τυχόν συμπλήρωση του λιθόστρωτου που δημιουργήθηκε εκεί στην περίοδο της Κρητικής Πολιτείας, με λίθους όμοιας μορφής και διαστάσεων. Προτείνεται επίσης εμπλουτισμός της φύτευσης με τέσσερα επιπλέον δέντρα μελιάς, στην πλευρά του παλιού Τελωνείου. Οι υφιστάμενες πέτρες είναι ηφαιστειακής προέλευσης, στις δεδομένες στρώσεις, όμως θα επανατοποθετηθούν σε επιφάνειες με ελαφρά υποχώρηση από τις σημερινές στάθμες. Εδώ και όπου αλλού τοποθετούνται αυτοί οι λίθοι στις δεδομένες μέσες διαστάσεις 25X 15 εκ. X κυμαινόμενο βάθος 13 έως 20 εκ. προβλέπεται η ανάμειξη με νέο υλικό ανάλογης αντοχής και χρωματισμού. Τέτοια πετρώματα είναι ο γρανίτης των Άλπεων, η ηφαιστειακή πέτρα όπως η δεδομένη από την περιοχή της Νάπολης Ιταλίας, η πέτρα Μούντρο Ρεθύμνης, τέλος η βέλτιστη λύση σύμφωνα με τις αναλύσεις του Εργαστηρίου Υλικών Πολιτιστικής Κληρονομιάς και Σύγχρονης Δόμησης της καθ. Μαραβελάκη, ο τοπικός πλακοειδής ασβεστόλιθος, όλα στην δεδομένη φαιά απόχρωσή τους, επιφάνειας τομής λατομείου.

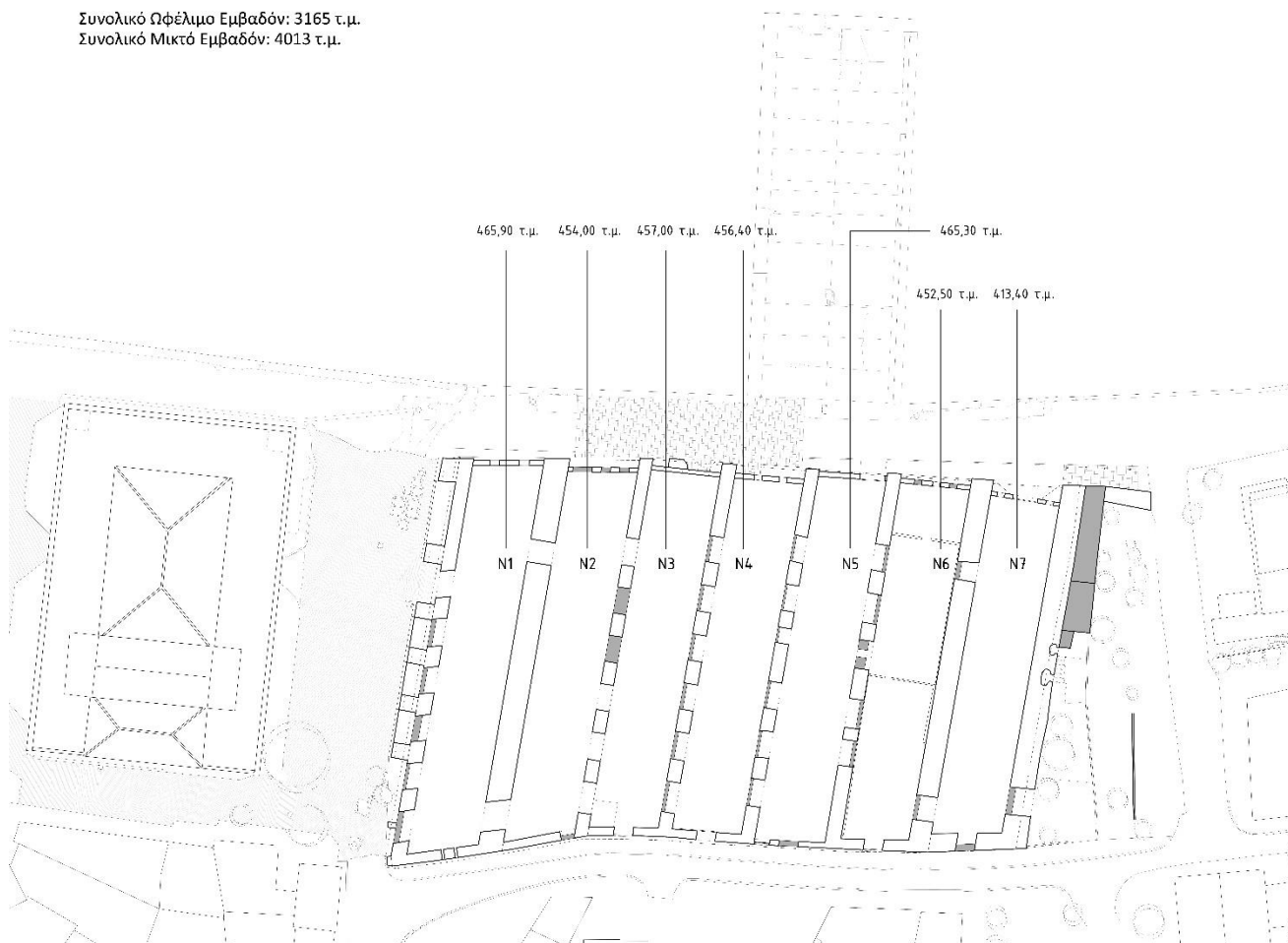
Στη βόρεια πλευρά προβλέπεται επίσης λιθόστρωτο από τους ίδιους κυβόλιθους που θα επιλεγούν ως συνέχεια των υφιστάμενων, σε λωρίδες κάθετες στα νεώρια, με υπαινικτική σήμανση του συσχετισμού της ακτής με το εσωτερικό των θόλων. Ενδιάμεσες στρώσεις που θα αποτελούν συνέχεια των αρμών μεταξύ δαπέδων και τοίχων εντός των νεωρίων θα συνεχίζουν έξω ως λωρίδες από τραβερίνη, σε μεγέθη όμοια των άλλων φαιών κυβολίθων.

Στα ανατολικά δεν είναι δυνατή η διαμόρφωση του χώρου, καθώς εκεί, σε άμεση επαφή με το μνημείο υπάρχουν ιδιοκτησίες που δεν έχουν απαλλοτριωθεί ή εξαγοραστεί.

Στην οδό Καλλεργών, στα νότια, κατά μήκος του τοίχου προβλέπεται να διαμορφωθεί αποστραγγιστική τάφρος, προκειμένου να μειωθεί η ανοδική υγρασία στις λιθοδομές επειδή σε αυτή την περιοχή οδηγείται μέρος των υπόγειων υδάτων που προέρχονται από την περιοχή της

Σπλάντζας. Εδώ, στη λωρίδα κατά μήκος του νεωρίου, η στρώση ακολουθεί εκείνη των φαιών κυβολίθων έως τον ελαφρά υποβαθμισμένο χώρο κίνησης των τροχοφόρων (-2 εκ.) η οποία συνδυάζεται με τις θέσεις των απορροών ομβρίων. Η στρώση της οδού και του νοτιότερου πεζοδρομίου προτείνεται από χτενιστό σκυρόδεμα εμπλουτισμένο στην επιφάνεια με ψηφίδες διαφόρων μεγεθών, ενώ το κράσπεδο από το ίδιο υλικό των κυβολίθων θα διαφέρει σε στάθμη +8εκ. από την οδό. Επί των ρείθρων ενσωματώνονται όγκοι ασβεστολίθων διαστάσεων 40X40 X ύψος 60 εκ. ως εμπόδια στάθμευσης.

Συνολικό Ωφέλιμο Εμβαδόν: 3165 τ.μ.
Συνολικό Μικτό Εμβαδόν: 4013 τ.μ.

Οι συντάξαντες

Χανιά, 5 Μαρτίου 2021

Νίκος Σκουτέλης
Καθηγητής Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Κλήμης Ασλανίδης
Επίκουρος καθηγητής Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΕΔΙΩΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΦΑΣΕΩΝ
ΠΑΘΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ

ΚΛΙΜΑΚΑ

1. A1. ΓΕΝΙΚΗ ΚΑΤΟΨΗ +4.00	1:250
2. A2. ΚΑΤΟΨΗ +4.00	1:100
3. A3. ΚΑΤΟΨΗ +6.70	1:100
4. A4. ΚΑΤΟΨΗ ΘΟΛΩΝ	1:100
5. A5. ΑΝΟΨΗ ΘΟΛΩΝ	1:100
6. A6. ΤΟΜΗ N1α - ΤΟΜΗ N1β	1:50
7. A7. ΤΟΜΗ N2α - ΤΟΜΗ N2β	1:50
8. A8. ΤΟΜΗ N3α - ΤΟΜΗ N3β	1:50
9. A9. ΤΟΜΗ N4α - ΤΟΜΗ N4β	1:50
10. A10. ΤΟΜΗ N5α - ΤΟΜΗ N5β	1:50
11. A11. ΤΟΜΗ N6α - ΤΟΜΗ N6β	1:50
12. A12. ΤΟΜΗ N7α - ΤΟΜΗ N7β	1:50
13. A13. ΕΓΚΑΡΣΙΑ ΤΟΜΗ α - ΕΓΚΑΡΣΙΑ ΤΟΜΗ β	1:50
14. A14. ΒΟΡΕΙΑ ΚΑΙ ΝΟΤΙΑ ΟΨΗ	1:50
15. A15. ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗ ΟΨΗ	1:50

ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΦΑΣΕΙΣ

16. Φ1. ΓΕΝΙΚΗ ΚΑΤΟΨΗ +4.00	1:250
17. Φ3. ΒΟΡΕΙΑ ΚΑΙ ΝΟΤΙΑ ΟΨΗ	1:100
18. Φ4. ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗ ΟΨΗ	1:100

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ

19. Π1. ΑΝΟΨΗ ΘΟΛΩΝ	1:100
20. Π2. ΤΟΜΗ Α1 - ΤΟΜΗ Α2	1:100
21. Π3. ΤΟΜΗ Β1 - ΤΟΜΗ Β2	1:100
22. Π4. ΤΟΜΗ Γ1 - ΤΟΜΗ Γ2	1:100
23. Π5. ΤΟΜΗ Δ1 - ΤΟΜΗ Δ2	1:100
24. Π6. ΤΟΜΗ Ε1 - ΤΟΜΗ Ε2	1:100
25. Π7. ΤΟΜΗ ΣΤ1 - ΤΟΜΗ ΣΤ2	1:100
26. Π8. ΤΟΜΗ Ζ1 - ΤΟΜΗ Ζ2	1:100
27. Π9. ΤΟΜΗ Η1 - ΤΟΜΗ Η2	1:100
28. Π10. ΒΟΡΕΙΑ ΚΑΙ ΝΟΤΙΑ ΟΨΗ	1:100
29. Π11. ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗ ΟΨΗ	1:100